

VIGILIA

1996 / 1

NAGY J. ENDRE: A „koraszülött jóléti állam” vége?

Pilinszky János kiadatlan írásai

SZÁVAI DOROTTYA: Bűn és imádság Pilinszky költészetében

GRENDÉL LAJOS: És eljön az ő országa

Just Béla J. Maritainról és F. Jammes-ról

Beszélgetés Bartal Károllyal

MEZEI BALÁZS: Menekülők

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Szolidaritás itt és ma	1
NAGY J. ENDRE:	A „koraszülött jóléti állam” vége?	2
■	A gazdasági és szociális helyzetről Németországban	9
SCHANDA BALÁZS:	Az egyház működésének anyagi alapja (II. rész)	13
JANNE HAALAND MATLARY:	A pápa pekingi hadosztálya (<i>Mona Krisztina fordítása</i>)	19

SZÉPÍRÁS

PILINSZKY JÁNOS:	Testvériség; Auschwitz	27, 28
SZÁVAI DOROTTYA:	Bűn és imádság	29
WILLIAM SHAKESPEARE:	Szonettek II, XCVIII (<i>versek</i>)	37
GRENDEL LAJOS:	És eljön az ő országa (<i>regényrészlet</i>)	38
OLÁH ANDRÁS:	pléhkrisztus (<i>vers</i>)	46
TARBAY EDE:	Philemon és Baucis (<i>vers</i>)	47
KEMÉNY ISTVÁN:	A felszámoló (<i>vers</i>)	48
JÁSZ ATTILA:	Csak; lépésekkel (<i>vers</i>)	48

KATOLIKUS RENESZÁNSZ

RÓNAY LÁSZLÓ:	Két interjú	49
JUST BÉLA:	Vakon rohanunk a katasztrófa felé... (<i>Beszélgetés Jacques Maritainnel</i>)	51
	A költészet él, csak a költők haltak meg (<i>Látogatás Francis Jammes otthonában</i>)	54
FRANCIS JAMMES:	Ha meghalok...; Ha sejtenéd (<i>versek; Bárdos László fordításai</i>)	57

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

POMOGÁTS BÉLA:	Bartal Károly Tamással	58
----------------	------------------------	----

MAI MEDITÁCIÓK

MEZEI BALÁZS:	Menekülők	64
---------------	-----------	----

DOKUMENTUM

	A Pro-life mozgalom kiáltványa	69
--	--------------------------------	----

SZEMLE

	(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	71
--	---	----

Szolidaritás itt és ma

A II. Vatikáni zsinat szerint Krisztus tanítványainak osztozniuk kell embertársaiknak, különösen a szegényeknek és a szenvedőknek gondjaiban. Ez a felelősségtudat vezette az egyházat akkor, amikor megfogalmazta a keresztény elveket a szociális kérdésekben. A keresztény társadalmi tanítás elméletét azonban egy-egy konkrét társadalomban kell gyakorlatra váltani, ahogyan például Latin-Amerikában megszületett a felszabadítási teológia, válaszul az ottani országok súlyos társadalmi-gazdasági visszasságaira.

Megérett az idő arra, hogy megkezdődjék a konkrét keresztény válasz kidolgozása a válságosra fordult magyar társadalmi-gazdasági-szociális helyzetben. Aligha várhatunk tovább a keresztény szempontú vizsgálódással anélkül, hogy súlyos mulasztással ne véténénk a keresztény felebaráti szeretet parancsa ellen. A gazdasági élet átalakítása súlyos megrendüléseket okoz az ország egészének s szinte minden állampolgárának. A pénzühiány nemcsak az államháztartást sújtja, hanem az emberek legtöbbszörét is. Egyre többen élnek a létminimum alatt; különösen súlyosbodik az idősök helyzete, aránytalanul nagy teher nehezedik a gyermekes családokra. Ugyanakkor lépten-nyomon értelmetlen tékozlás tapasztalható, s egy szűk rétegnek aránytalan s többnyire nem becsülhető úton végbement meggazdagodása. A gazdagokat a szegényektől elválasztó szakadék napról-napra mélyül.

Mit lehet tenni ebben a helyzetben? A keresztény értelmiségi nem érheti be avval, hogy igyekszik menteni önmagát és családját, berendezkedik a túlélésre. Keresnie kell az élet lehetőségét a társadalom peremére szorultak számára is. A keresztény értékek fényében kell értékelnie a közgazdászok és szociológusok ténymegállapításait, s velük közösen keresni a megoldást: valós esélyt adni mindenkinek az emberi életre.

A német katolikus és evangélikus egyház vezetői két éve láttak munkához, hogy keresztény választ adjanak a mai német társadalom szociális gondjaira. Munkadokumentumot állítottak össze, kiváló szakembereket vontak be a vizsgálódásba, de széleskörű társadalmi vitára is bocsátották kérdéseiket.

Szeretnénk idehaza is elindítani a keresztény értelmiségiek közös gondolkodását a magyar társadalom égető szociális kérdéseiről. Nyitányként közzétesszük a német püspökök munkadokumentumának főbb téziseit Nagy J. Endrének vitaindító tanulmányával. Számos szakembert kértünk fel: szóljanak hozzá a kérdéshez. Következő számainkban az ő reflexióikat közöljük majd. Tesszük mindezt a II. Vatikáni zsinat szellemében, szolidaritást vállalva mindenkivel, különösen a szegényekkel.

A „koraszülött jóléti állam” vége?

NAGY J. ENDRE

1941-ben született Ózdon. Középiskolai tanulmányait Pannonhalmán végezte, jogi diplomát szerzett Szegeden (1968), szociológiát tanult Budapesten (1970). Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében (1970-1977), majd az ELTE Szociológiai Intézetében dolgozott. 1986-tól a JPTE Szociológiai tanszékét vezette (1986-1990), jelenleg a JPTE Szociálpolitikai tanszék tanszékvezető egyetemi tanára. A Magyar Szociológiai Társaság Elméleti és Elmélettörténeti Szakosztály elnöke. Legutóbbi írását 1993. 12. számunkban közzöltük.

**Keynes helyett
Friedman**

Az 1995. március 12-én bejelentett új kormányprogrammal az ország olyan radikális változások elé néz, amelyek kétségtelenül át fogják alakítani a magyar társadalomnak nem csupán gazdasági és szociálpolitikai rendszerét, de nagy valószínűséggel társadalomlélektani és morális állapotát is meg fogják változtatni. A kormányprogram jelentőségét minden politikai és társadalmi erő felismerte az első pillanatban. Volt, aki „puccsról” beszélt, volt, aki alkotmánybíróvági keresetet helyezett kilátásba a „szerzett jogok” elvétele miatt, volt, aki szerint „most ért véget a Kádár-korszak”, s voltak, akik a tettek mezejére léptek, s demonstrációkat szerveztek vagy helyeztek kilátásba, s voltak olyanok is, akikből a „végre” sóhaja szakadt ki. Az elmúlt hónapokban az ún. Bokros-csomag hatásaként számos politikai fejlemény következett be: a miniszterelnök kormánystruktúra-átalakítási kísérlete és ennek megtorpanása a koalíciós partner részéről, plattformosodási tendenciák kibontakozása az MSZP-n belül, a kormányzó pártok viszonyának a szakíthatóhatárig történt feszítése, demonstrációs és sztrájkhullám kibontakozása. Az alkotmánybíróvági döntései pedig több ponton mutatták ki a csomag alkotmányellenességét.

Valójában az történt, hogy a közvélemény most szembesült először közvetlenül egy olyan társadalmi problémával, amivel a Nyugat körülbelül húsz éve küszködik, s előre látható volt vagy lehetett volna, hogy amennyiben az ország semmilyen komoly társadalmi és politikai erőttől kétségbe nem vontan „Európába igyekszik”, akkor valamilyen formában ennek az Európának a problémáival is meg kell küzdenünk.

A problémát tulajdonképpen a hatvanas években diadalra jutott jóléti állam sikerei váltották ki. Már a hatvanas évek végén, főként a diákmozgalmak, egy baloldali színezetű posztmaterális értékrend alapján zúdíttak tüzet a jólétre, de a támadás magát a szociális szférát nem érintette. Ugyanebben az időben azonban már elméleti tanulmányok kezdtek beszélni a „Keynes-iánus állam” kudarcáról, majd színre lépett a monetarizmus fő teoretikusa, Milton Friedman, aki F. A. Hayek és mások eredeti szocializmus-kritikájához fordulva, onnan muníciót merítve az eredeti, „klasszikus” liberalizmust felújítva totális támadást indított a jóléti állam vívmányai ellen. Ettől kezdve a neoliberalizmus tulajdonképpen konzervatívizmussá válik a szociáldemokrácia és szocializmus ellenében. M. Friedman Nagy-Britannia, Svédország és az Egyesült Államok társadalombiztosítását, segélyezési és egészségügyi ellátási rendszerét elemezve mindenütt negatív következményekre bukkant. Ezek rö-

viden a következők: a magas adók elégedetlenséget váltottak ki, az állami egészségügyi rendszerrel szemben egyre többen fordulnak a magánbiztosítókhoz és magánkórházakhoz, egyre nő a munkanélküliség és az infláció, a termelékenység és reáljövedelem stagnál vagy visszaesik, a jóléti kiadások tetemes részét nem a rászorultak, hanem az egészségügyi bürokrácia emészti föl, stb. Az elméleti támadás gyakorlati megvalósítására került sor akkor, amikor Reagan és Thatcher uralomra került, Svédországban pedig 1976-ban megbuktak a negyven éve kormányzó szociáldemokraták. A szociáldemokrácia egész Európában defenzívába szorult. A folyamatot a neokonzervatív társadalomelméletek és filozófiák kórusa kísérte. Franciaországban az „új filozófusok”, Németországban olyan klasszikus konzervatívok mellett, mint Carl Schmitt vagy Ernst Forsthoff, Schelsky, új — korábban baloldali — konzervatívok hangja hallatszott mint E. Toppisch, H. Lübbe, Amerikában pedig Daniel Bell mellé baloldali múltjukat megtagadva szintén felnőttek olyanok, mint I. Kristol, Christopher Lash.

A magyar fejlődés kudarca

Mindez persze azzal is szorosán összefüggött, hogy „a reálisan létező szocializmus” országaiban az ún. extenzív fejlődés korszaka után a hetvenes évek második felére kiderült, hogy a remélt „intenzív fejlődés” nem következik be, sőt mindenütt csak szerény fejlődés mutatkozott, miközben a szociális juttatások nőttek. Lassan kiderült, hogy az állami redisztributív rendszer nem volt képes a szegénységet sem megszüntetni, az egészségügyi ellátás egyre több kritikára adott alkalmat, a juttatások értéke pedig lassan erodálódott. Magyarországon 1960 és 1976-77 között a bruttó hazai termék mintegy 150 százalékkal nőtt, 1977 és 1989 között viszont csak mintegy 60 százalékkal. Eközben a bruttó hazai termék százalékában mért beruházási arány az 1978-as 34 százalékos csúcstről 1989-re körülbelül 22 százalékra zuhant. A rendszerváltás óta eltelt időben 1993-ra a bruttó hazai termék az 1977-es szintre esett vissza, miközben a szociális kiadásoknak a nemzeti össztermékhez mért aránya a legfejlettebb nyugati országokéval vetekedik, s csak Svédország múlja felül lényegesen.

Az eddig előadottakból remélhetőleg két dolog világossá vált. Először is az, hogy Magyarországnak nem valami ismeretlen, sohasemvolt problémával kell szembenéznie, mert a probléma már húsz év óta foglalkoztatja az elméleti és gyakorlati szakembereket, valamint a politikusokat. E problémát szinte a megengedhetlenségig leegyszerűsítve abban lehetne megfogalmazni, hogy vajon van-e, és milyen mértékben van egyértelmű összefüggés a gazdasági fejlődés üteme és a szociális juttatások tömege között, azaz: igaz-e az a tétel, mely szerint a magas jóléti juttatások fékezik a gazdasági fejlődést.

A szociáldemokrata program

Hadd szemléltessük két szerzővel és két idézettel az e ponton fennálló ellentmondást a liberális konzervatív és a szocialista-szociáldemokrata pozíció között. Steven Lukes így fogalmazza meg a szociáldemokrata programot: „Ami a szocializmusból megmarad,

az erősen egalitárius, liberális és individualizmus ellenes politikai etika, mely sajátos intézményi újításokra és programokra sarkallhat bennünket. Nagy-Britanniában ma egy sor fontos kérdésről kell döntenünk: a piac behatolásáról a közjavak területére, mely a szegényeket arra kényszeríti, hogy fizessenek az egészségügyi szolgáltatásokért, az oktatási rendszeren belül pedig kielezi a társadalmi különbségeket; az állami lakásszektor, az ingyenes jogsegély és a közkönyvtárak visszaszorulásáról; a legalsó rétegek — a hajléktalanok, a kisemmizettek, az alulképzettek és a munkanélküliek — kilátástalanságáról, vagy arról, hogy mi az igazságosabb: ha az állam eladósodva a jelenlegi fogyasztást finanszírozza, vagy ha közületi beruházásokat hajt végre. Ha szembenézünk e problémákkal, két dolog világossá válik: az egyik, hogy a baljobb alapon felrajzolt térkép a mai politikában sem vesztett értelméből, a másik, hogy a baloldal a jobb”. Ezzel szemben vitapartnerre, a mai jeles angol konzervatív gondolkodó, R. Scruton ekéént szögezi le ellentétes nézetét: „A jobboldal nagyra tartja a jótékonyt, de kétli, hogy azt az államnak kellene érvényesítenie. Nem törekszik az egyenlőségre öncélúan. Lukes maga sem mondja meg, miért kellene az egyenlőséget, mely egyébként a legkönnyebben az általános elszegényedés révén érhető el (a szocialistáknak is ez volt a bevált módszerük) értéknek tekintenünk... Együttérezni a szegényekkel nemes érzés. De mi a helyzet a gazdagokkal? Nem lenne nyomorúságos egy olyan világ, melyben a rokonszenv csupán a sajnálatot jelentené, nem pedig a csodálatot, melyet mindenki megérdemel, aki a tehetségével élni tud, ápolja erőit, és rajta hagyja keze nyomát a világon”?

A magyar dilemma

A második dolog, amelynek világossá kell lennie számunkra, hogy Magyarország a vázolt problémával való szembesüléskor speciális helyzetben van. Mert nemcsak azzal a problémával kell szembesülnie, ami körül a neokonzervatívok és a szociáldemokraták csatáznak Nyugaton, hanem ezt a piacgazdaságba való átmenet körülményei között kell tennie, amikor napirenden van a privatizáció, a piaci intézményrendszer kiépítése, amikor az országot súlyosan megterheli az adósságszolgálati kötelezettség, a lakosság túlnyomó többsége pedig — mint azt egy 1992-es felmérés kimutatta — egyértelműen az állami szociális ellátórendszerek szükségessége és a magas, általa megszokott szociális ellátások fenntartása mellett van.

Ez utóbbi, speciális magyar kontextus érzékeltetésére két hazai gondolkodó, egy közgazdász és egy szociálpolitikus vitáját választjuk ki, mert az ő nézeteik jól reprezentálják a lehetséges álláspontokat. Először a közgazdász Kornai János felfogását ismertetjük, mivel tőle származik a címben idézett „koraszülött jóléti állam” kifejezés, és a magyar gazdaság helyzetéről és az általa javasolt alternatíváról cikksorozatban számolt be a Népszabadság hasábjain.¹ A szociálpolitikával kapcsolatos nézeteire Ferge Zsuzsa, a kiváló szociálpolitikus reflektált kritikusan ugyancsak a Népszabadságban.²

11994. augusztus 29 —
szeptember 2.

²1994. szeptember 29.

Kornai egész cikksorozatának mottója az, hogy a helyzet kulcsa a tartós növekedés. Magyarországon a fő probléma az, hogy ennek nincsenek meg a feltételei, aminek oka a reálibéreknek és a reálfogyasztásnak a közgazdaságilag indokoltnál magasabb szintje. Így ugyanis hiányzik a növekedés forrása, a beruházás. Közül egy grafikont, mely kimutatja, hogy 1975 és 1993 között a beruházási alap a bruttó hazai termék (GDP) százalékában körülbelül 33 százalékról 18 százalékra esett vissza, miközben például Japánban ez a mutató kisebb-nagyobb ingadozásokkal 30 százalék körül alakult. Mivel a növekedés minimális volt, hiába csökkentek 1989 óta az állami kiadások (1993-ban 20 százalékkal voltak alacsonyabbak az 1989 évinél), mégis nőtt a költségvetési hiány. Ezért nem lehet a költségvetési hiány problémáját pusztán az állami kiadások csökkentésével megoldani.

A költségvetést legnagyobb mértékben a szociális kiadások terhelik. Ezek a GDP százalékában mérve vetekednek Hollandiáéval és Norvégiáéval, miközben maga a bruttó nemzeti termék a fele Portugáliáéval és Görögországnak, s nagyjából ötször kevesebb, mint például Hollandiáé. Ha a szociális ráfordításokat Magyarországon 139 egységnek vesszük, akkor ez a szám Portugáliában csak 75, Görögországban pedig 100 körül van, a legalacsonyabb pedig Ausztriában (60), az Egyesült Államokban (65) és Japánban (55).

„Koraszülött jóléti állam”

E mögött a tény mögött az áll, fejt ki Kornai, hogy az ország olyan szociális modellt követ, amely olyanokat is támogatásban részesít, akik nem szorulnak rá, mivelhogy rendelkeznek bizonyos kvalifikációval, például anyák, sokgyermekes családok, egyetemisták, betegek vagy egyszerűen csak állampolgárok. E modell égisze alatt jött létre a „koraszülött jóléti állam” még a szocializmus idején, amelynek nem volt meg a gazdasági háttere, s amelyet a rendszerváltás után sem építettek le. Sőt a családi jövedelmeken belül tovább nőtt a nem munkához kapcsolódó jövedelemrész aránya, s így a munkából származó jövedelemrész aránya körülbelül 52 százalékra csökkent. Gyakorlatilag minden második forint megszerzése független a munkateljesítménytől. Ez sokak erkölcsi érzékét is sérti Kornai szerint, mert megkérdézik, hogy ugyan miért is kell támogatni az adófizetők pénzéből azokat, akik nem szorulnak rá.

A rászorultság elve

Ezen előbbi, „paternalisztikus” szociális modellel állítja szembe a „rászorultsági” elvet, melyben csak a valóban rászorultakat támogatják. Kornai tisztában van vele, hogy a rászorultsági modell bevezetése nemcsak a szociálisan hátrányos helyzetűeket hozná nehezebb helyzetbe, hanem főként azokat a középrétegeket fenyegeti legjobban, akik nem minősülnek rászorultaknak, de akik számára száz vagy ezer forint kiesése „kínosan érezhető hátrányokat okozna”.

Ezért a rászorultsági modellt csak fokozatosan lehet bevezetni, s a bevezetésnek abszolút előfeltétele a gazdasági növekedés megindulása, mivel az emberek ebben az esetben, növekvő bevételek mellett könnyebben elviselik a szociális juttatások elvesztését. Végezetül

Ferge Zsuzsa
álláspontja

álláspontját dióhéjban a következő idézet summázhatja: „Akárcsak a bérek elszaladása, a túl magas adóterhek is nehezítik az életképességhez, különösen pedig a bővítéshez, új munkahelyek megteremtéséhez szükséges jövedelmezőségi küszöb elérését. Végző soron fékezik, visszatartják a növekedést. Minél nagyobb mértékben sikerülne csökkenteni a kötelező adókkal finanszírozott jóléti kiadásokat, annál inkább csökkennek a foglalkoztatáshoz kapcsolódó termelési költségek, ami kétségtelenül ösztönzi a munkahelyek teremtését, a termelés bővítését, és végző soron gyorsítja a növekedést”.

A szociálpolitikus Ferge Zsuzsa a közgazdász elemzési hatókörét túl szűknek tartja, s a gazdaság és szociálpolitika összefüggésének problémakörét széles társadalmi kontextusba helyezi. Az ő központi fogalma nem a tartós gazdasági növekedés, hanem a demokrácia. A „köznek köze kell hogy legyen a közpénzek felhasználásához” — szögezi le demokratikus értékposztulátumát. Ezután pedig kimutatja a közvéleménykutatásokból, hogy az emberek a rászorultsági elv érvényesítését — ami gyakorlatilag segélyre szorított szociálpolitikát jelent — gyűlölik és megaláznak tartják. Ugyanakkor a segélyezési szociálpolitika az osztársadalmi szolidaritás csökkenését váltja ki, mert hasadáshoz vezet a társadalomban: „a szegényeket eltartó jobb módúak mindinkább szembefordulnak azokkal, akiket óhatatlanul es erősödően parazitanak látnak”. Továbbá: azt az érvelését Kornainak, hogy az állampolgári jogon járó szociális juttatásokról (mint volt idáig a családi pótlék) a gazdagok úgyis könnyű szívvel lemondanak, szintén közvéleménykutatásokra hivatkozva igyekszik meggyengíteni. Ezek ugyanis azt mutatják, hogy a társadalom 51 százaléka még azt sem tartja elfogadhatónak, hogy a jobb módúaktól megvonják a családi pótlékot, sőt egy másik kutatás szerint az emberek 84 százaléka többé-kevésbé egyetért azzal a megállapítással, hogy nemcsak a legszegényebbeknek kell támogatást nyújtani.

Ezután fordul Kornai ama fő tétele ellen, mely szerint a jóléti kiadások csökkentése a gazdasági növekedés előfeltétele. A kérdést Ferge úgy exponálja, hogy vajon a szociálpolitika „lyukas vödör” vagy „öntözőrendszer”, majd így folytatja: „Ha lyukas vödör, akkor Kornainak van igaza, a szociálpolitika aláássa a gazdasági növekedést. Ha öntözőrendszer, akkor indokolt növelni az erőfeszítéseket, arra fordítani a pénzt, hogy a lakosság képzetesebb, egészségesebb, elégedettebb legyen — mert mindez segít a gazdaságnak.” A szakirodalomra és tapasztalatokra hivatkozva végül arra a következtetésre jut, hogy „szociálpolitika mégis egy kicsit inkább öntözi, mint kiszárítja a gazdaságot”. — Ami pedig Kornai ama másik fő tételét illeti, mely szerint növekvő gazdaság mellett az emberek könnyebben mondanak le bizonyos állami ellátásokról, Ferge ismét közvéleménykutatásokra hivatkozva leszögezi, hogy „két évtizede minden közvéleménykutatás a nagy rendszerekhez ragaszkodásról, a jobb állami szociálpolitikai igényekről tanúskodik”.

A két nézet összevetése

³Új Magyarország 1995.
április 11.

Kornai és Ferge mérsékelt álláspontot képviselnek a maguk tudományán belül. Kornai nem radikális monetarista, hanem tulajdonképpen a szociális problémákra is érzékeny közgazdász. Legutóbb, a vele készült interjúban nyíltan is elmondja, hogy a jóléti állam híve és azt a 20. századi civilizáció nagy vívmányának tartja.³ Okfejtésébe még morális elemeket is belevisz, például amikor ahhoz a tényhez fűz kommentárt, hogy a teljes családi jövedelmen belül a munkából származó hányad csak 52 százalékot tesz ki: „Hogyan fér ez össze a munka megbecsülésével?... Teljesen időszerű, szükséges, nélkülözhetetlen mind közgazdasági szempontból, ösztönzési szempontból, mind etikai szempontból, hogy a munka kapjon nagyobb megbecsülést.” Ezen kívül azt is váltig hangoztatja, hogy a restriktív (ő erősebb kifejezést használ: kontrakciós) lépéseket „tapintatosan, emberségesen, megértve az emberek gondját és megtárgyalva velük” kell megtenni. Mert tudja, hogy ez sok fájdalommal jár: „teljes mértékben együttérzek az érintettekkel”, teszi hozzá.

Másfelől Ferge Zsuzsa sem képvisel radikális, akár posztmaterialista újbáldali állásponton. Nem akarja megszüntetni a piacot, hanem csak arra hívja fel a figyelmet, hogy — miként idézett vitairatának alcíme is mondja — „a szükségletek piacosítása bizony kudarcokkal jár” (amire a magán nyugdíjbiztosítást hozza példaként). Nem hirdeti továbbá, mondjuk, a nulla-növekedés elméletét, csak azt állítja, hogy a szociálpolitikai juttatások egészében véve inkább serkentik, mint akadályozzák a gazdasági növekedést. Vitacikkéből legfeljebb azt hiányoljuk, hogy nem szembe-sült Kornai ama fő tézisével, amely a „koraszülött jóléti államról” szól, hogy tudniillik mit kellene tenni egy olyan helyzetben, amelyben ma az ország van, ami viszont Kornainak a fő gondja. A szembe-sülést Ferge azzal hárítja el, hogy a napi politikába nem akar beavatkozni, arra a kérdésre kísérelvén meg a választ, „hogyan lehet a mind kevesebből mind jobb szociálpolitikát csinálni”.

A két nézet különbsége

Úgy tűnik tehát, mintha a fő értékeket mindketten elfogadnák. Mindketten hívei a gazdasági növekedésnek, a jóléti államnak, a demokraciának, úgyhogy első pillantásra inkább csak hangsúlybeli eltérések látszanak közöttük. Ez azonban csupán látszat, mert másként fogják fel a növekedés versus jóléti kiadások, valamint a demokrácia versus növekedés dilemmáját, és másként rangsorolják őket. Kornai értékpreferenciájának csúcán a gazdasági növekedés áll, s ha ez konfliktusba kerül a jóléti célokkal, akkor nagy súlyt helyez a hatékonyság növelésére. Ha azonban a demokrácia veszélybe kerülne a drasztikus gazdasági intézkedések miatt, akkor óvatosabb haladást javasol gazdasági téren, konfliktusuk esetén pedig a legfontosabbnak a demokrácia intézményét tekinti.⁴ Kornainál tehát a demokrácia demokratikus politikai berendezkedést jelent, értékvilágában pedig „határérték” funkciója van: mindaddig elhalasztódik jelenléte, amíg létét a gazdasági fejlődés irányába tett intézkedések nem veszélyeztetik.

⁴Id.: Kornai János:
Útkeresés Századvég
Budapest, 1993. 174.

Ezzel szemben Ferge Zsuzsánál a demokrácia pur et simple áll az értékhierarchiája csúcán, s elsősorban nem demokratikus politikai berendezkedésként jön számba, hanem mint közvélemény, amit az is mutat, hogy érvelésében jórészt közvéleménykutató-sokra támaszkodik. Kornai látenszen feltételezi, hogy a közvélemény tévedhet, amit úgy fejez ki, hogy „közgazdasági elméletek felett nem szoktak szavazni”. Ferge pedig a közvéleményt feltétlen követendőnek látszik tekinteni.

A másik fő különbség (ami az első, értékpreferencia rangsorral függ össze) a kívánatos szociálpolitikai rendszerről való nézeteikben lelhető fel. Kornai a rászorultsági elv híve az állami szociálpolitikában, továbbá, többszektörű, egymással versengő szociálpolitikai rendszert látna szívesen. Ezzel szemben Ferge lényegében az állampolgári jogú állami szociálpolitika híve, a rászorultsági elv rendszerét a segélyezéssel azonosítja, s ehelyett — mint más írásaiból tudjuk — az úgynevezett normatív ellátási rendszert pártfogolja. Bár nem ellenzi a többszektörű szociálpolitikai rendszert, mégis inkább a piaci elven működők kudarcaira hívja fel a figyelmet.

Végezetül még egy jelentős különbség van a két felfogás között, mégpedig etikai síkon. A különbséget úgy lehetne kifejezni, hogy míg Kornai szerint elsősorban az egyénnek vannak önmagával szemben kötelezettségei, addig Ferge szerint elsősorban a társadalomnak az egyénnel szemben. Vagy másképpen: Ferge individuális síkján az értékhierarchia csúcán a megkülönböztetés nélküli emberi méltóság áll és ennek kívánatos „egyenlő társadalmi eloszlása”, a szolidaritás, s ezért kijár mindenkinek a szociális ellátás, aki valamely osztálytársadalmi konszenzussal megállapodott szint alatt, hátrányos helyzetben van — teljesen mindegy, hogy önhibájából vagy anélkül. Ez teljes egészében megfelel a keresztény szociális etika lényegének, amelyet egyszer Max Weber a költő Baudelaire kifejezésével úgy jellemezett, hogy az „szent prostitúció”, azt értvén ezen, hogy a kereszténynek önmaga felebaráti szeretetét és segítségét oda kell adnia mindenkinek, az akármilyen okból bajban lévőknek, nem vizsgálva azt, hogy bűnös-e vagy bűntelen miként azt az irgalmas szamaritánus tette —, mert Istennél az ítélet, az ember ne ítélkezzék.

Fergétől eltérően Kornai a jóléti szolgáltatások kérdését explicit kapcsolatba hozza a morál problémájával. Kornainál — akinek az utóbbi években közzétett írásai nemcsak szociológiai, történeti, társadalomlélektani, hanem morális aspektusokkal is gazdagodtak⁵ — az individuális érték-etika fő posztulátuma a munka. Ezért tartja ebből a szempontból aggályosnak, hogy a családok jövedelmének majdnem a fele nem munkából származik. Szerinte tehát a saját sorsáért az egyén felelős, és a társadalmi felelősség csak ott lép fel, ahol az egyén önhibáján kívül jut szociálisan nehéz helyzetbe. Végző soron, vallási szempontból szemlélve a kétféle etika különbségét, azt mondhatjuk, hogy Ferge Zsuzsa szemlélete inkább a katolikus, Kornai Jánosé pedig inkább a protestáns etikához áll közelebb.

⁵Id.: például a közmorál fontosságáról; *Útkeresés* id. kiad. 217.

A gazdasági és szociális helyzetről Németországban

Az alábbi tézisek vitaanyagként készültek, avval a céllal, hogy a szakmai és társadalmi vitára bocsátott tematikát végül a katolikus és evangélikus egyház közös körlevélben összegezze. Célunk e tézisek közreadásával az, hogy a németországihoz hasonló konzultációs folyamatot indítsunk el a bennünket érintő kérdésekről hazánkban is. Kérjük ezért, hogy e téziseket vagy azok közül az Önt érdeklőket gondolja végig és mondjon róluk véleményét.

1. Felelősségünk a gazdaságban és a társadalomban

Néhány évvel a kelet-nyugati konfliktus megszűnése, az újraegyesülés és a szabadság rövid eufóriája után a csalódás lett úrrá mindkét oldalon. A reálisan létező szocializmus összeomlása megmutatta, hogy a gazdasági fejlődés és az általános jólét mennyire fontos a szociális béke és a politikai stabilitás szempontjából. A legutóbbi súlyos gazdasági válság pedig nyilvánvalóvá tette, hogy az emberek közül kivészett az a tudat, hogy közösen fogjanak össze a közjóért és a válság leküzdéséért. Mindenki a saját érdekét tartja szem előtt. Az egyházak a Bibliából merítik a bátorságot és a bizalmat, hogy beleszóljanak a jövő formálásába, hiszen ismerik a sikeres szociális együttélésnek azokat a feltételeit, azokat az értékeket, amelyek a társadalmi dialógushoz szükségesek.

Ezt a dialógust szemlélhetjük össztársadalmi szinten vagy a rászoruló és hátrányos helyzetűek szemszögéből. Az elmúlt években ugyanis háttérbe szorultak azoknak a társadalmi rétegeknek és országoknak a szempontjai, amelyek kevésbé hatékonyan tudták érvényesíteni álláspontjukat.

Nekünk keresztényeknek is tudatában kell lennünk felelősségünknek, s részt kell vennünk egy igazságosabb, jobb társadalom formálásában. Olyan szociális rendet akarunk felépíteni, amely nemcsak társadalmi, hanem nemzetközi szinten is lehetővé teszi minden társadalmi réteg és nép igazságos részesedését a javakból.

Az egyházakat hármassal vezérelti:

Támogatják a gyengéket. Azok mellett akarunk kiállni, akik nem képesek érdekeiket képviselni a társadalomban, s igazságatlanul és embertelenül kimaradnak a jóléti társadalom javaiból.

Síkra szállnak a társadalmi békéért és rendért. Igen fontos, hogy a társadalomnak legyenek módszerei a konfliktusok békés úton való megoldására.

Részt vesznek az egyetlen világ jövőjének szociális megalkotásában. Jövőnk a jó gazda gondos előrelátásával kell megterveznünk. Jelenünk formálása közben nem szabad megfeledekeznünk a jövőért való felelősségünkről.

2. Az egyetlen világ jövőjének szociális megformálása — a gazdasági és társadalmi cselekvés figyelembevételével.

A felelősségnek három dimenziója van:

Létre kell hozni Németország belső egységét, s egyenlő fejlődési esélyt kell biztosítani mindenkinek. Ehhez alapvetően át kell alakítani a régi NDK gazdasági stb. struktúráját.

Európa és az Európai Unió történelmi átalakulás küszöbén áll. Ezt részben a mélyreható politikai változások idézték elő, részben a világ általános globalizálódása. Új, demokratikus, föderatív, szociális, polgári és szolidáris Európára van szükség, hogy a jövőendő nemzedéknek jobb, testvériesebb világot adhassunk át.

Németország és Európa nem szigetek, hanem a globális világ részei. A világ minden népe rá van utalva a többire, minden helyi konfliktus potenciálisan az egész világot fenyegeti. A fejlett ipari országok is csak akkor élhetnek biztonságban, szabadságban és békében, ha az éhínséget és a nyomort az egész világon sikerül leküzdeni. A természet megőrzése az egész emberiség túlélésének feltételévé vált. A nyomor leküzdésére már történtek sikeres lépések az utóbbi időben, ezek azonban távolról sem elégségesek.

3. Felszólítás a cselekvésre — problémakörök

Hosszan tartó gazdasági és szociális fejlődés után Németországban olyan tendenciák jelentkeznek, amelyek csökkentik a gazdasági teljesítőképességet és veszélyeztetik a szociális biztonságot. A minden korábbit felülmúló gazdasági válság egybeesett Németország újraegyesítésével. Ez a helyzet rendkívüli erőfeszítést követel a gazdasági-politikai élet minden szereplőjétől.

Különös gondot jelent a tartósan magas munkanélküliség. A jóléti államon belül növekszik a szegénység, a társadalom gazdagokra és szegényekre oszlik. A nehézségek nagyban sújtják a családokat, főleg az egyedülálló, gyermeküket egyedül nevelő nőket.

A teljes foglalkoztatottságot két évtizede már nem sikerül elérni. Az Európai Unióban 1994-ben húsz millió munkanélkülit tartottak számon. A munkanélküliség következtében sokan elesnek a szükséges javaktól, s ez súlyosan terheli közösségi kapcsolataikat, növekszenek a társadalmi feszültségek. A teljesítményorientált társadalomban igen súlyos helyzetbe kerültek az öregek, a betegek, a fogyatékosok. Veszélyezteti a gazdaság egyensúlyát az is, hogy a társadalom összjövedelme csökken, a szociális kiadások viszont ugyanolyan magasak mint régen. Az elkeseredés veszélyezteti társadalmunk demokratikus formálhatóságát, erőszakhoz, idegengyűlölethez vezet. A tartós munkanélküliség súlyosan veszélyezteti az emberséget.

A munkanélküliség leküzdésére nincsenek receptek, de az államnak ösztönöznie kell a vállalkozókat beruházásokra, munkahelyek teremtésére. A gazdaság növekedése egész gazdasági rendünk célja. Nem tartható viszont tovább az, hogy a jövedelmek évről évre tovább növekedjenek.

Gazdaságosabb a munkát finanszírozni, mint a munkanélkülséget. Kívánatos, hogy az állam közhasznú munkát végeztesen a munkanélküliekkel. Segíthet a munkamegosztás is, rövidített munkaidővel, részmunkákkal. Nem kívánatos, hogy már nem rentábilis iparágakat szubvencionáljon az állam, ehelyett inkább segítse a rugalmas átalakulást mindenütt, ahol ez szükséges.

A szociális gondoskodás szép és szükséges, ennél fontosabb lenne azonban kielégíteni az embereknek a munkához való jogát.

A családok erősítése

Keresztény felfogás szerint a tartós párkapcsolat egyetlen formája a házasság. A család — elsősorban a gyermekek nevelése miatt — különösen veszélyeztetett, oltalomra szoruló sejtje a társadalomnak. A többgyermekes szülőknek aránytalanul magas terheket kell viselniük, az egy főre jutó jövedelem a gyermekek számával arányosan csökken. Ezért:

- a szociális biztosítás keretében a gyermeknevelésben töltött évek arányában magasabb nyugdíj illeti a szülőket;
- az adózási rendszert családcentrikussá kell tenni;
- emelni kell a gyermekek után járó segélyt;
- a lakáspolitikát és a munka világát családbaráttá kell tenni.

A szociális állam reformja és konszolidációja

A múltban gyorsan emelkedett az életszínvonal, a gazdasági válság következtében azonban az államadósság hirtelen megnövekedett. A szociális kiadások minden eddiginél magasabb mértékűt értek el. Nem alaptalan a gond, vajon ezek teljesíthetőek-e a jövőben. Az államháztartás reformja azért is szükséges, mert a szociális juttatások igen egyenlőtlenre váltak. Egyesek a kelletnél magasabb juttatásokban részesülnek, a többségről viszont egyre kevésbé gondoskodnak. Kiegyenlítettebbé és differenciáltabbá kell tenni a szociálpolitikát.

Mozgósítani kell a rejtett emberi erőforrásokat: igen sokan segítenének önkéntesen másokon.

Küzdelem a szegénység ellen

Statisztikai adatok bizonyítják, hogyan növekszik a szegénység. Ez nemcsak csekély jövedelmet jelent, hanem önpusztító életvezetést, krónikus betegségeket, beilleszkedési zavarokat. A szegényeket nem zárhatjuk ki a társadalomból és nem bélyegezhetjük meg, hanem legalább valamennyire részt kell nekik juttatnunk a tehetősebbek életlehetőségeiből. A szegénység strukturális probléma. Megoldása a szociális jogállam egyik legsúlyosabb feladata.

A természet megőrzése

Az ökológiai válságot a természet hosszan tartó kizsákmányolása okozta. Meg kell tanulni úgy és olyan mértékben igénybe venni a természetet, hogy azt ne pusztítsuk el. Meg kell változtatni a jólét és a felhasználás eddigi mértékét, hogy csökkentsük a természetet veszélyeztető hatásokat. A szociális piacgazdaságnak ökológiailag is elkötelezettnek kell lennie.

A szociális struktúrák és kultúra javítása

Javítani kell a lakáspolitikát. A társadalom fenntartó erői közé tartoznak az élő hagyományok. Ezeket erősíteni, ápolni kell.

Javítani kell a képzést és továbbképzést. Oktatási rendszerünknek rugalmasabbá, célszerűbbé, teljesítményelvűvé kellene válnia.

Szolidaritás az idegenekkel.

A szociális piacgazdaság megújítása

A szociális piacgazdaság békét és társadalmi rendet teremtő válóságnak bizonyult. Alapintézményei kiállták az idők próbáját. A változó kor azonban megújítását követelik. Ma alapkövetelmény a szabadság és az igazságosság. A szabadsághoz hozzátartozik a verseny lehetősége, ez azonban nem jelentheti az erősebb korlátlan uralmát. A szabadság nem vezethet individualizmushoz. Felelőséggel, szolidaritással és szubszidiaritással kell társulnia.

Az egyház működésének anyagi alapja

SCHANDA BALÁZS

(II. rész)

4. Az adományozási-gyűjtési rendszer

Az írás első része a Vigilia 1995. 10. számában jelent meg. Az ott már előfordult hivatkozott művekre itt csak utalunk.

Amerikai Egyesült Államok

¹Ld. Paczolay P.: *Állam és egyház viszonya az amerikai alkotmányban* in: Világosság, 1995.4. 53.

²Pradel 147.

³Pradel 170.

⁴Pradel 175.

Az adományozási-gyűjtési rendszer eredendően az állam és az egyház radikális elválasztását végrehajtó országokra jellemző, de az egyéb módon finanszírozott állam- vagy népegyházak mellett élő kisebbségi felekezeteknél is meghatározó.

A szeparáció „őshazája”, az Amerikai Egyesült Államok a szabad finanszírozás legkifejlettebb példájával szolgál. Az intézményszerűsített egyház alkotmányi tilalmából a Legfelsőbb Bíróság joggyakorlata fölépítette az „elválasztás falát”, melyen vallási célra közpénzek nem juthatnak át — nem akadályozza viszont annak, hogy a közéletben megjelenjenek a vallási jelképek.¹ A számtalan egyház és vallási közösség fő bevétele híveik adományaiból származik, ugyanakkor sok közösség gazdasági területen is érdekelt, és jelentős tőkebevételekre tesz szert.²

A civil szféra anyagi szükségleteinek biztosítása külön szakmává fejlődött („fund raising”), melynek tapasztalatait az egyházak professzionálisan szervezett gyűjtési akciói is alkalmazzák. Az egyháztagoktól származó hozzájárulások nagy része — a tervezettség érdekében — előzetes kötelezettségvállalás teljesítéseként folyik be. A legtöbb felekezet erre a feladatra jól felkészített tagjai az év egy meghatározott időszakában végiglátogatják az egyháztagokat, elbeszélgetnek velük, és fölhívják figyelmüket az egyház anyagi szükségleteire. E látogatás során az egyháztagok kötelezettséget vállalnak következő évi hozzájárulásuk mértékére. Vállalt kötelezettségeiket heti (vasárnaponkénti) bontásban fizetik, névre szóló borítékban, melynek tartalmát azután jóváírják a központi nyilvántartásban. Jelentős elmaradás esetén a hívőnél újból megjelennek a látogatók...³ A szabadság tehát a gyakorlatban korántsem jelent anonimitást. Az Egyesült Államokban jogi kényszer egyáltalán nem nehezedik az egyháztagokra, a társadalmi és lélektani kényszer azonban rendkívül erős, viszonylagossá téve a szabadságról ösztönösen kialakuló képet. Az egyházaknak juttatott adományok az adóalapból leírhatók, és az egyházak végrendeleti kedvezményezettsége is adóelőnyvel jár — ez az állam közvetett támogatásaként fogható föl. A pénzforrások biztosítása igen költségigényes: jó szervezés esetén a ráfordítások a bevételek 10-15%-át teszik ki.⁴ Kérdéses, hogy szerencsés és az egyház öna-

zonosságával összeegyeztethető-e, ha szükségleteit jótékonyági bálók, vagy éppen szerencsejátékok szervezésével elégíti ki.⁵

⁵Marré 18.

Az adományok célhoz kötése a közösség működését befolyásolhatja, ami ugyanakkor nem veszélytelen: a látványosabb ügyek esetleg éppen a fontosabbakat szorítják ki, sokan elsősorban csak saját helyi közösségüket kívánják támogatni. A német szerzők különösen nagy veszélyt látnak az egyes nagy adakozóktól való függőségben,⁶ ami egyfajta „modern kegyuraság” kialakulásához vezethet. Az egyházak távolabb helyezkednek el az államtól, mint a legtöbb európai országban, ám elsősorban saját vagyonos tagjaiktól anyagi függőségbe kerülhetnek. A pénzszerzési módok és módszerek számunkra néha talán furcsák, emellett elismerendő, hogy az amerikai lakosság adakozókészsége igen nagy. Emögött — az áldozatvállalás mellett — nemcsak társadalmi kényszer⁷ áll, hanem az a tény is, hogy a megtermelt nemzeti összterméknek az európainál lényegesen kisebb hányadát központosítja az államháztartás. Általánosan elterjedt vélemény szerint az európai viszonyokra nem ültethető át az Újvilágban szervesen kialakult gyakorlat, az európai — különösen az egyházi — szemlélet szemérmesebb a pénzügyekben.

⁶Campanhausen 180.

⁷Pradel 160.

Franciaország

Az egyház és az állam elválasztásáról rendelkező 1905. december 9-i törvény 2. §-a szerint a „köztársaság nem ismer el és nem támogat egyetlen felekezetet sem...”. Ezen alapelv meghirdetését azonban nem az egyház autonómiájának elismerése kísérte, hanem mélyreható és az egyház számára elfogadhatatlan állami beavatkozás az egyházszervezetbe.⁸ A laicista elképzelések szerint közpénzek nem, avagy csak rendkívüli esetekben (mint például a tábori lelkeség fönntartása) fordíthatók kultuszkiadásokra. A korszak egyházellenes közhangulata ma már a múlté, ugyanakkor számos rendelkezése ma is hatályos (kivéve az I. világháború előtt Németországhoz tartozó területeket). A századelő törekvései ugyanakkor kevésbé érték el céljukat, avagy néha éppen nem kívánt eredményekre vezettek. Így államosították a templom- és plébániaépületeket (jelentőségüktől függően községi vagy állami tulajdonba kerültek), ami viszont az államra illetve a községekre hárította a fenntartás költségeit, melynek elhanyagolása súlyos műemlékvédelmi károkat okozott.⁹ A plébániaépületek „lakbérét” nem emelték az infláció ütemében, így a II. világháború után — a fenntartási költségekhez képest — jelképpessé váltak. A templomokat az állam ingyen köteles az egyház rendelkezésére bocsátani, és egy „templomgondnok” — aki általában a plébános — csekély községi díjazásban is részesül.¹⁰ E rendelkezések eredeti célja az egyház megalázása és kiszolgáltatottá tétele volt, a gyakorlat viszont a közvetett egyházfinanszírozás egyik sajátos formájává tette.

⁸Bozsóky P. G.: *Az állam és az egyház kapcsolatai Franciaországban* Újvidék, 1992. 96.

⁹Meuthen 166.

¹⁰A. Campanhausen: *Staat und Kirche in Frankreich* Göttingen, 1962. 49.

- ¹¹R. Metz: *Staat und Kirche in Frankreich. Auswirkungen des Trennungssystems — Neuere Entwicklungstendenzen* in: *EssGespr.* 6. (1972), 127—130.
- ¹²Ld. a miniszterelnök nevével fémjelzett 1959. december 31-i oktatásügyi törvényt — „Loi Debé”.
¹³R. Metz: *Das Verhältnis von Kirche und Staat in Frankerich*, in: *HdbKathKr*, 1119.
- ¹⁴R. Metz: *Églises et État en France — Situation juridique actuelle* Paris, 1977. 57.

Hollandia

- ¹⁵K. Walf: *Staat und Kirche in den Niederlanden*, in: R. Puza, A. P. Kustermann (Szerk.): *Staatliches Religionsrecht im Europäischen Vergleich* Freiburg, 1993. 97.
- ¹⁶F.H.M. van Spaendonck: *Die finanzielle Situation der Kirche in den Niederlanden* in: *Theologische Quartalschrift* 1976. 208—210.
- ¹⁷Walf, 97.

Mindazonáltal a papság nagy része a létminimum határán él. A teológiai felsőoktatás és az 1875-ben alapított öt katolikus egyetem anyagi helyzete, állami támogatás híján, rendkívül rossz.¹¹ A templomépítésekre felvett hitelekre azonban az állam garanciát nyújt, és az egyház többféle adókedvezményt is élvez. Nagy előrelépések történtek az igen jelentős egyházi közoktatás állami támogatásában. 1959 óta az egyházi és magániskolák különböző szerződési formákkal kapcsolódhatnak az állami oktatási rendszerhez.¹² A katolikus iskolák döntő többsége az óvatosabb és nagyobb függetlenséget biztosító „egyszerű szerződést” választotta, amely révén az állam a személyi kiadásokat vállalja át.¹³ Az egyház bevételei döntően adományokból származnak: a gyűjtések és eseti adományok a bevételek mintegy háromnegyedét teszik ki. A fennmaradó egynegyed forrása a „kultuszhozzájárulás”, mely eredendően a klérus ellátását volna hivatva szolgálni. Mértékét egyes egyházmegyék a hívek belátására bízzák, mások a jövedelem 1%-ában irányozzák elő, azonban az egyháztagok több mint fele egyáltalán nem fizeti a hozzájárulást — egyes források szerint pedig a katolikusok három százaléka adja össze a hozzájárulásból befolyó összeg felét,¹⁴ ami azt jelenti, hogy a hozzájárulást teljesítő jelentős része igen alacsony összeget fizet.

Összességében a szeparáció eredeti egyházellenes céljai kevésbé váltak valóra: az egyház rendkívül szegény lett, így a társadalom szolgálatában szociális és más profán területen nem tudott akkora részt vállalni, mint az együttműködést fenntartó államokban. Az egyház bizonyos értelemben a társadalom peremére került, azonban önazonosságát meg tudta őrizni és gazdagon ki tudta bontakoztatni.

Hollandiában amellet, hogy a társadalom szekularizációja európai léptékkal nézve igen nagy fokú, az egyházak közéleti befolyása ma is meghatározó. Az állam és a három történelmi felekezet (a katolikusok és két protestáns egyház) 1981-ben megállapodást kötött a korábban (1795-ben) kisajátított egyházi vagyon fejében addig folyósított állami juttatás (évi kb. 4 millió gulden) megváltásáról. A kialkudott 250 milliós megváltásalapba került, melyből az egyházak a kamatokat, avagy részüket fölvehetik. A történelmi portómentességet szintén fölszámolták.¹⁵ Az egyházak bevételeinek döntő többsége gyűjtésekből származik, ami — az egyházi adóval biztosított egyházakhoz képest — szerény, de a franciaországi viszonyokhoz képest kielégítő anyagi bázist nyújt. Az adományokból befolyó összeg nagyobb része évi önkéntes egyházi hozzájárulásból származik, melynek előirányzott mértéke a jövedelem 1-3%-a.¹⁶ Az egyházak évről évre közös felhívásban fordulnak a lakossághoz a hozzájárulás ügyében. Az állam fedezi az egyházak oktatási tevékenységének költségeit, ami az iskolák mintegy 70%-át érinti, továbbá az egyházi felsőoktatás költségeit, beleértve a tilburgi és nijmegeni katolikus és az amsterdami evangélikus egyetem fenntartását. A templomépítés költségeinek 20-25%-át az állam átvállalja.¹⁷

Lengyelország, Írország

¹⁸R. Sobanski: *Die finanziellen Grundlagen des Wirkens der katholischen Kirche in Polen* in: *Kirchliches Finanzwesen...* 409—412.

¹⁹Orszulik 96.

²⁰Pradel 54.

²¹Campenhausen 180.

²²*Gemeinsame Synode der Bistümer in der Bundesrepublik Deutschland* in: Marré 90.

²³Marré 21.

Lengyelország példázta azt, hogy az adományozási-gyűjtési rendszer működésének nemcsak a professzionális szervezés, hanem a lakosság vallásossága és — a mostoha életkörülmények ellenére nagyfokú — áldozatkészsége is alapja lehet. A jelentős, de nem túlbecsülendő külföldi támogatáson túl az elmúlt évtizedekben a lengyel egyház kizárólag a hívek adományaiból tartotta fenn magát, épített föl több száz templomot, működtette a papnevelő intézeteket és a Lublini Katolikus Egyetemet is.¹⁸ Az egyház Lengyelországban ma is szegény,¹⁹ de erejét, társadalmi befolyását nem ez határozza meg.

Ezt az értékelést támasztja alá Írország példája is, ahol kizárólag a hozzá közismerten rendkívül szorosan kötődő hívek adományaiból gazdálkodik. Az állam csak (a gyakorlatilag teljes közoktatást ellátó) egyházi iskolák részére nyújt támogatást.²⁰

A lengyel és az ír államiség folytonosságának hiánya következtében a katolikus egyház az elmúlt évszázadokban nem élvezhette államegyházi kiváltságokat, azonban a felekezeti egységes nép nemzeti tudatának talán kizárólagos hordozója volt. E nemzetek pedig készséggel gondoskodnak az egyház anyagi szükségleteiről, az egyházszervezet pedig hívei áldozatának ismeretében gazdálkodik az anyagiakkal.

A gyűjtési-adományozási rendszer vitathatlan előnye a szabadság: az egyházat nem állami juttatások és nem is az állami kényszer lehetősége, hanem híveinek önkéntes adományai tartják fenn. Megvalósulása azonban igen erősen függ az adott ország hagyományaitól. Így a szabad finanszírozás hagyományok híján történő bevezetése éppen a közjót szolgáló egyházi tevékenységek visszaszorulásával jár.²¹ A kényszer és a szabadság elemei — ha különböző mértékben és jelleggel is — minden egyházfinanszírozási rendszerben megjelennek.²² Megjegyzendő, hogy a legtöbb érintett országban nem a „perselypénzből” él az egyház, hanem az egyik meghatározó bevételi forrása a — legalábbis lelkiismeretileg kötelező — rendszeres egyházi hozzájárulás. Ez — amennyiben teljesítik — nem jelent kisebb anyagi áldozatot, mint az állami segítséggel történő, fent ismertetett finanszírozási formákban az egy főre eső teher.²³ Az egyház „kiszolgáltatottsága” a híveknek egyaránt vezethet nagyfokú függetlenséghez, de kevesektől való anyagi függéshez is.

5. Rendelkezés a jövedelemadó egy része fölött

A jövedelemadó egy része fölötti rendelkezési lehetőség a lényege annak az új finanszírozási megoldásnak, melyet az elmúlt években Spanyolországban és Olaszországban bevezettek. Az adófizetők évről évre jövedelemadó-bevallásukon nyilatkozhatnak, hogy befizetett adójuk egy részéből az egyházat kívánják-e támogatni, vagy

az összeg más célra fordítását kéri. Nem további anyagi megterhelésről van tehát szó, mint az egyházi adó vagy az egyházi hozzájárulás esetében, hanem az állam mond le bevételének egy részéről. Nézőpont kérdése, hogy e megoldást az állami támogatás egyéniesített, az igények szerinti formájának, vagy a civil társadalom állami segítséggel történő önfinszírozásának tekintjük.

A spanyol állam és az Apostoli Szentszék gazdasági kérdésekről szóló, 1979. január 3-án kelt szerződése szerint az állam — az egyház önálló anyagi forrásainak megteremtéséig — a személyi adó egy részét, az adófizető kifejezett kívánsága alapján, az egyház számára folyósítja. A tervezettnél lényegesen hosszabb átmeneti idő után, az 1987-es adóévtől kezdve nyílt meg az új lehetőség. Az adózó jövedelemadójának 0,5239%-a fölött rendelkezhet.²⁴ választása szerint a katolikus egyház vagy a Szociális Minisztérium kapja az összeget, mely utóbbi különböző non-profit szervezeteknek (így mindenekelőtt a Vörös Kereszt számára) juttatja.²⁵ A nyilatkozatot elmulasztók adójának arányos része a költségvetésben marad, azzal a megszorítással, hogy csak kulturális, oktatási vagy szociális célokra fordítható. Az új rendszer bevezetésével az állam még nem vonta meg teljesen a közvetlen támogatást — az eredeti tervek szerint az első négy évben az egyház számára így befolyt pénzt egy bizonyos összegig kiegészíti. Ez az átmeneti időszak először hallgatólagosan meghosszabbodott, mára azonban már úgy tűnik, hogy a közvetlen támogatás tartósan fennmarad, amellet, hogy az állam eredetileg kölcsönként nyújtott összegek visszafizetését is elengedte.²⁶ 1988-ban az adófizetők 35,11%-a az egyháznak, 11,85%-a a civil alapnak utalta (1987. évi) adórészét. A nyilatkozatot — minden bizonnyal tudatlanságból — elmulasztók aránya 1989-re némileg csökkent: 39,08% választotta az egyházat, 20,45%-a pedig a Szociális Minisztériumhoz utaltatta a pénzt.²⁷ Az első évek tapasztalatainak értékelése eltérő. A korábbi elégedettebb egyházi értékelések nagy reményeket fűztek a nyilatkozási lehetőséggel nem élők széles körű tájékoztatásához,²⁸ újabb vélemények szerint az egyház minimális szükségleteinek kielégítésére legalább 1%-ra kellene emelni a rendelkezésre bocsátott adóhányadot.²⁹ Megjegyzendő, hogy a bevezetés előtt néhány évvel még a jövedelemadó 1,5, de legalább 1%-ról volt szó.³⁰ A rendelkezésre bocsátott adóhányad mértékét évente az adótörvényben határozzák meg. A kisebb felekezetek eddig — a fölkínált lehetőség ellenére — nem kötöttek az állammal hasonló finanszírozási megállapodást.³¹

A Lateráni Konkordátum átfogó revíziójaként 1984. február 18-án megkötött új olasz konkordátum némileg már a spanyol tapasztalatokra épít. Az 1989-es adóévtől kezdve az adófizetők jövedelemadójuk 0,8%-a fölött rendelkezhetnek. Választásuk szerint a katolikus egyháznak, az állammal szerződést kötő két kisebb felekezet egyikének, vagy egy jótékony célú állami, a Belügyminiszté-

Spanyolország

²⁴ I. M. Sanchez: *The financing of religious confessions in Spanish law in: Church and State in Europe...* 31.

²⁵ C. A. Andreae—C. Rinderer: *Teilzweckbindung von Personalsteuern — Ein neuer Finanzierungsmodus für Kirchen und andere Parafisken in: List Forum für Wirtschaft- und Finanzpolitik, 1990.4. 343.*

²⁶ *Népszabadság* 1994. január 19. 8., Lempert M.: *Madrid: marad az egyházi adó*

²⁷ J. Meuthen: *Die Kirchensteuer als Einnahmequelle von Religionsgemeinschaften — Eine finanzwissenschaftliche Analyse Frankfurt am Main—Berlin—New York—Paris—Wien 1993. 194.*

Olaszország

²⁸ *Marré, 27.*

²⁹ G. Burchardt:
Katholiken als Opfer der „neuen Gesellschaft“?
— *Das gespannte Verhältnis von Kirche und Staat*, in: HK. 1991., 283—286.

³⁰ C. Corral Salvador:
Staat und Kirche in Spanien. Grundlinien ihres bisherigen Verhältnisses und neuere Entwicklungstendenzen
in: *EssGespr.* Bd. 18. (1984), 187.

³¹ Sanchez 32.

³² J. Michaeler:
Kirchenfinanzierung durch Zweckbindung eines Teiles der Einkommensteuer. Das Beispiel Italien in: *Finanzwissenschaftliche Aspekte...*, 154.

³³ Meuthen 183.

rium által kezelt alapnak juttathatják adóhányadukat. A spanyol tapasztalatok nyomán a minden bizonnyal legfontosabb különbség az, hogy a nyilatkozatot elmulasztók adóhányadát a nyilatkozók aránya szerint felosztják a katolikus egyház és a belügyminisztériumi alap között. A két kisebb felekezet lemondott e lehetőségről, a nyilatkozatot elmulasztók adóhányadának rájuk eső része az állami alapba kerül.³¹ Ezen alap a bevételeit olyan szociális és humanitárius célokra fordítja, mint katasztrófa sújtotta személyek vagy menekültek segélyezése, az éhezés leküzdése a világban, illetve műemlékvédelem. A katolikus egyház adóhányad-bevételei is célhoz kötöttek: a klérus ellátására, templomépítésre- és fűntartásra, avagy olaszországi illetve harmadik világbeli szeretetszolgálatra használhatók föl. Az egyházi alapnak az adóhányadon felül juttatott adományok, meghatározott összeg erejéig, leírhatók az adóalapból. Az első évek tapasztalatai szerint a spanyolországéhoz hasonló a nyilatkozatot elmulasztók aránya: 1991-ben (az 1990-es adóévre vonatkozóan) az adófizetők 13%-a döntött az állami alap, 42%-a a katolikus egyház és 1,5%-a a két kisegyház mellett. Ilyenformán az adóhányad 75%-a a katolikus egyházhoz került.³² Az átmenet első négy évében az állam a korábbi finanszírozási volumen mértékéig kiegészítette az egyháznak utalt pénzeket. A püspöki kar évente részletesen tájékoztatja a kormányt és a nyilvánosságot a pénzek felhasználásáról.

Az adóhányad fölötti rendelkezési lehetőség — ha ez viszonylag kis mértékű is — figyelemre méltó újdonság. A polgárok új jellegű „szabadságjoghoz” jutnak, a társadalmi-közösségi felelősség új területe nyílik meg, minden adófizető számára, hiszen a pénz „nem spórolható meg”. Ez, a fokozódó individualizálódás és atomizálódás korában, a civil társadalom működése iránti kikerülhetetlen felelősség tudatosítása által, ösztártársadalmilag is pozitív hatáskat válthat ki. Ha nehezen mérhető is, valószínű, hogy e megteremtett rendelkezési lehetőség és az ezzel járó felelősség az adózási fegyelemre is jótékony hatással van. Minden más finanszírozási megoldásnál olcsóbb ez a mechanizmus, és az egyházi adóhoz illetve hozzájáruláshoz képest nagy előny az is, hogy az államilag biztosított kilépési lehetőség intézménye és egyáltalán az egyháztag-ság állami nyilvántartása e rendszerben fölösleges.

A spanyol megoldás rokonszenves eleme, hogy az „alternatív” választás is a civil szféra finanszírozását szolgálja. A nyilatkozatot elmulasztók adóhányadának olaszországi arányos felosztása erősíti a „választási” jelleget: aki nem dönt maga, másoknak hagyja ezt a lehetőséget. Az olasz és a spanyol rendszer ezen elemeinek ötvözésével egy teljesen „civil”, „társadalmi” adót lehetne létrehozni: az arányos felosztás esetén Spanyolországban a pénz semmiképpen sem maradna a költségvetésben, így a nyilatkozat elmulasztásában az állam nem lenne érdekelt.

(Folytatjuk.)

JANNE HAALAND
MATLARY

A pápa pekingi hadosztálya

Keresztény reflexiók a nők világkonferenciájáról

Az Oslói Egyetem politológusa, aki agnosztikusból vált kereszténnyé, s lépett be a katolikus egyházba. Pekingben a Nők Világkonferenciáján vett részt a Szentszék küldötteként.

Közismert az a sztálini kérdés, hogy hány hadosztályt irányít a pápa. Érdekes ezen elgondolkodnia a politológusnak, amikor a hatalom fogalmát vizsgálja: azt, hogy — gyakran sajnos a politikai filozófia normái ellenében — hogyan cselekszünk. A szentszéki delegáció tagjaként nagyon érdekelt ez a kérdés, különösen azért, mert nyilvánvaló volt, hogy a mi küldöttségünknek jutott az egyik legfontosabb szerep. Skandináv kollégáim a reggeli megbeszéléseken a Szentszék hatalmáról beszéltek, és mindenki meg volt győződve arról, hogy komolyan befolyásolhatjuk a tárgyalások menetét. Ezért szeretném szerepünket és hatásunkat értékelni, és elmondani, miért tartjuk fontosnak a nemzetközi politika ilyen eseményeiben való részvételünket.

Olyan országból származom, ahol a reformációt politikai erővel kényszerítették rá az emberekre, és később az elvilágiasodás is erősen érvényesült. Egyaránt jól ismerem tehát a pozitivistát és az instrumentális politikai gondolkodást. A hatalom szót eszerint leggyakrabban geopolitikai és gazdasági értelemben használják. Általában nemzetállami formában érvényesül, és elsődlegesen az állam hozza létre a politikai alapelveket. A politika területen kívüli formái rég feledésbe merültek, s az egyház és az állam azonosítása is ezt az elképzelést erősíti. A politika morális és etikai oldalát vagy szubjektív dolognak tekintik, vagy egyáltalán nem is veszik figyelembe, ezért úgy gondolják, hogy a főbb normákat nem is lehet „tudományos” vizsgálatnak alávetni. Az államnak és a politikai feladatoknak ez a „modern” értelmezése uralja az ENSZ szereplőinek és tagállamainak gondolkodását. Nekünk tehát újra meg újra el kell mondanunk, hogy a Szentszék bármelyik más államnál régebbi szereplője az európai politikának. Amikor egy újságírónak a vesztfáliai szerződést említettem, amely a modern nemzetállami rendszer alapja, meglehetősen elcsodálkozott, amikor megtudta, hogy nem ENSZ-dokumentumokról beszéltek, hanem egy 1648-ban kelt szerződésrendszeréről.

A származásom ahhoz is hozzásegített, hogy megértsem, miért tartanak a Szentszéktől, és miért gondolják, hogy minden lépését stratégiai megfontolások vezérlik. A protestáns államok történelmileg kialakult előítéletei szerint a jezsuiták voltak ilyenek: számítók, ravaszak és okos stratégák. A delegációk közül sok vélekedett így rólunk. Bizonyos értelemben teljesen igazuk volt, leg-

alábbis ha nagyobb összefüggésben szemléljük a dolgot: ha úgy gondoljuk, hogy a nemzetközi politikában az értelem, a stratégia és a jó tervezés érvényesül, akkor ez legfőképpen fele az igazságnak. Annyi tény, hogy a mi delegációnk határozottabb tervekkel és stratégiával érkezett, mint a legtöbb másik. Amikor tehát „jezsuita” tulajdonságokat véltek bennünk felfedezni, mindjárt hatalmat is tulajdonítottak nekünk, egyszerűen azért, mert eleve így gondolkodtak rólunk. A Szentszék a nemzetközi sajtó is és a többi delegáció is nyilvánvalóan kulcsszereplőnek tartotta.

Válasz a sztálini kérdésre

Amikor egyszer Metternich herceg az oroszokkal tárgyalt, az orosz követ a tárgyalások közben meghalt. A herceg erre állítólag így szólt: „Kiváncsi vagyok, mi volt a célja ezzel?” Jól példázza ez a történet a politikai racionalitás machiavellista felfogását. Ha túlságosan hiszünk ebben, mindenben „rejtett szándékot” vélünk majd felfedezni. Ha viszont naivan szemléljük az eseményeket, sohasem fogjuk felismerni a leplezett célokat, és nem fogjuk átlátni a politikai játszmákat. Az ENSZ tárgyalásain elég ravaszoknak kell lennünk a ravasz ellenfelekkel szemben, de elég józanoknak ahhoz, hogy felismerjük, ha a dolgok között nincs kapcsolat, és ha nem stratégiai manőverekkel állnak szemben. A játszmát a nyugati államok vezették, a világ más részeiből érkezett küldöttségek pedig nem is igazán értették, mi történik valójában. Komoly hátrányt jelentett számukra, ha nem az angol volt az anyanyelvük, a „rejtett napirendi témák” küzdelmei ugyanis mind angolul folytak, és ilyen módon megerősödött bizonyos kifejezéseknek az amerikai angolban érvényesülő politikai jelentéstöbblete. A francia mindig is tökéletes példája volt annak, hogy a nyelv igyekszik a jelenségeket logikusan és pontosan leírni, az amerikai angol mai modern használata viszont — vagy még inkább a politikai céloknak megfelelő kifacsarása — komoly gondot jelent, különösen éppen talán az ENSZ-ben.

Nagyon fontos dolog ez Sztálin kérdése szempontjából. Az ENSZ-ben és a nemzetközi politikában ma érvényesülő hatalom fogalmát nem lehet egyszerűen gazdasági vagy geopolitikus értelmezésre szűkíteni, bár ezek nyilvánvalóan minden nemzetközi tárgyalásnál érvényesülnek. Kirívó példa erre a fejlődő országok népességnövekedésének korlátozása, amelyet a nyugati gazdasági érdekek diktálnak. Ha tudjuk, hogy 2020-ra a világ népességének nyolcvan százaléka a fejlődő országokban fog élni, máris kiviláglik, hogy a népességpolitikában milyen alapvető érdekek érvényesülnek, noha ezekről nyíltan sohasem esik szó, mondjuk egy ENSZ konferencián. A tárgyalások menete és a hivatalosan napirendre tűzött kérdések nyilvánvalóan összefüggnek a háttérben meghúzódó strukturális gazdasági és politikai érdekekkel, ami

pedig *nem* szerepel a napirenden, az gyakran bizony sokkal érdekesebb és fontosabb.

A legtöbb ember ösztönösen vagy tapasztalatból tudja, hogy a hatalom az alapvető strukturális érdekekben rejlik. Ilyen hatalommal a Szentszék egyáltalán nem rendelkezik. Ezért lehetünk őszinték, és ezért fedhetjük fel az alapvető érdekek és a hivatalos napirenden szereplő kérdések valódi kapcsolatát. Mi *nem* rendelkezünk ezzel a bizonyos strukturális hatalommal, és így néhány fontos vonatkozásban nagyobb a hatalmunk. Az önállóság szabadsága azonban gyengébbet jelenthet, ha ez az autonómia elszigetel, és nem segíti szempontjaink érvényesítését.

Az ENSZ-ben nagy befolyáshoz jut az, aki irányítani tudja, hogy milyen kérdések kerüljenek napirendre. Amikor életemben először olvastam egy ENSZ-tervezetet, megdöbbenett az a sajátos, „ENSZ-es” stílus, amely egyáltalán nem semleges, hanem kifejezetten politikai színezetű. Vajon számít-e, hogy például az *anya* szó helyett a „a szaporulatban résztvevő nő” kifejezést használjuk? Bizony, számít: valami mást, valami mechanikus, instrumentális és szeretet nélküli dolgot közvetít. Példák hosszú sorát említhetjük, amikor új terminológia, valamiféle orwelli „új beszéd” alkalmazása révén átértelmezzük a valóságot. Mindazok, akik ismerjük a kommunista rendszereket, mindent tudunk már a nyelv politikai alkalmazásáról. Ez azonban — állítom — ma nagyon súlyos gondot jelent az Egyesült Államokban és az ENSZ-ben. A kommunista elnyomás szörnyű volt, mégis kirívóan egyértelmű, a modern demokratikus politikában viszont rejtetten érvényesül az elnyomás. Véleményem szerint a politikai demokráciák korrektségénél szinte semmi sem nyomasztóbb — vagy élettelenebb és felszínesebb. Tökéletes ellentéte a valódi radikalizmusnak, amely mindig felszínre hozza a leplezett valódi politikai érdekeket.

A témák napirendre tűzése tehát mindig kapcsolódik a politikai nyelvhasználathoz, amelybe nincs beleszólásunk. Ez az amerikai politikai kultúrának része, és természetesen ez érvényesül néhány feminista nemzetközi szervezet stratégiájában is, amely az ENSZ-et tartja fő működési területének. Komoly gondot jelenthet ezenkívül a napirendre tűzött kérdések *tartalma* is, hiszen a probléma megfogalmazója lényegében a megoldást is meghatározza. Ha például a napirend — a mi esetünkben a tervezet — a szexualitásra összpontosít, és nem a nők általános egészségügyi problémáira, ezzel nagy mértékben meghatározza a döntési folyamatot is. Ugyanígy, ha — az ENSZ megfogalmazása szerint — a világon minden „általános korszerűsítésre” szorul, akkor ezzel a fogalommal lényegében azt is meghatározzák, milyen politikával kell válaszolniuk. A legsúlyosabb gondot itt talán az jelenti, hogy az ENSZ-ben és a nemzetközi politikában folyó viták során a problémák „megegyezési megoldására” törekuszenek, vagyis az ok-okozati kapcsolatokban megegyezést akarnak létrehozni. A

legjobb példa a „népességrobbanás” kérdése, és kiváltója, a fogamzásgátlók hiánya. Az ENSZ különösen hasznos mindazok számára, akik új kérdéseket akarnak napirendre tűzni: megpróbálják irányítani a problematika megfogalmazását, majd — gyakran más, nem-kormányzati szervezetekkel együtt — keményen igyekeznek politikai nyomással a „radikális, haladó” nyelvezetet elfogadtatni. Ha sikerült, ez segítségükre lehet a belpolitikai folyamatokban, hivatkozhatnak az ENSZ tekintélyére; majd a következő ENSZ konferencián még radikálisabbá tehetik a nyelvezetet. Pekingben két nagyobb „rejtett napirendi pont” szerepelt: igyekeztek nemzetközileg elismertetni az abortuszhoz való jogot, és fokozatosan elfogadtatni a homoszexuális család gondolatát, mégpedig oly módon, hogy a „család” intézményére használt egyes számot a „családok” többes számú kifejezésével helyettesítették. Kairóban együttes erőfeszítéssel támogatták az abortusz nemzetközi elfogadtatását, egyrészt emberi jogként, másrészt pedig a családtervezés eszközeként. A Szentszék elszántan küzdött ez ellen, és mindkét ponton győzelmet aratott. Azután viszont azt tapasztaltuk, hogy a Kairóban elfogadottak Pekingben már zárójelbe kerültek: az Európai Unió zárójelbe tette az elfogadott terminológiát, hogy a családtervezésben nem szerepelhet eszközként az abortusz — és ezzel újra megnyitotta a kairói vitát, noha a delegációk többsége kölcsönösen egyetértett abban, hogy ezt nem fogják tenni.

A Szentszéknek nincs sok beleszólása abba, hogy milyen kérdések kerülnek napirendre, viszont remekül észreveszi és leleplezi a háttérben zajló folyamatokat. Mivel senkivel sem állunk szövetségben, nem csatlakoztunk senkihez, és mind gazdaságilag, mind politikailag függetlenek vagyunk, ezt a szabadságunkat arra használhatjuk, hogy nyíltan beszélünk. Pontosan ezért is félnek tőlünk. Átlátjuk az éppen folyó játszmákat és a többi delegációt megkötő és gyakran hallgatásra kényszerítő függőségi viszonyokat. Különösen érvényes ez sok fejlődő ország esetében.

Sztálin kérdésére tehát azt válaszolhatjuk, hogy csapataink erősek, pedig nincs belőlük sok. Ha nem vesszük figyelembe a Szentlélek hatalmát, az egyetlen igazi hatalmat, jártasságunk és szellemi hagyományaink akkor is segítenek, hogy felismerjük, mi forog kockán, és milyen folyamatok játszódnak le. A szentszéki diplomaták tapasztalatának híre nagyon is megalapozott. A pekingi küldöttségben az is komoly előnyt jelentett, hogy a benne résztvevő laikusok, többségükben nők, a világ minden táját képviselték. Stratégiai szempontból ez radikális lépés volt, s remek húzásnak bizonyult, hiszen ki tárgyalhatott például az arabokkal? A palesztin küldött. Ki az afrikaiakkal? Természetesen az afrikai küldött, és így tovább. A delegáció teljesen egységes volt, és igen jó és szervezett együttműködéssel lépett föl. Ritkán dolgoztam olyan sokat és akkora lelkesedéssel, mint ott. Csapatunk kisebb volt, mint általában a többi, de páratlan módon tudtuk egyesíteni

erőinket. A legtöbb nemzeti küldöttség az „igazi” munkához hivatásos diplomatákat alkalmaz, és csak a politikai kényszerűség miatt szerepeltet még néhány más küldöttet. A szentszéki delegáció ilyen szempontból viszont új szellemet valósított meg: a világ minden tájáról érkező és politikai értelemben „amatőr” nőkre rögtön a kezdet kezdetétől fontos dolgokat bízta, és nem készítették fel őket hosszasan: egyszerűen a képességeik alapján bízták meg őket e feladattal. Az első ENSZ-konferenciára, amelyen a Szentszék képviselőjében részt vettem, mindössze annyit kellett készülnöm, hogy levelet írtam a résztvevőknek, és arra kértem őket: hozzanak magukkal karinget. Valójában, ha ismerjük a szociális tanítást, és tudjuk, hogy keresztényként mit szolgálunk és mi a fontos, akkor máris alaposan felkészültünk. Fontos viszont, hogy ott a helyszínen gyorsan tanuljunk.

A tárgyalásokon fölvetődő kérdések

A Szentszék sok szempontból elhibázottnak találta a tervezetet. Legfontosabb kifogásai a következők voltak: a szöveg szerzői vonakodtak kijelenteni, hogy az emberi jogok egyetemesek, s ezzel lényegében megkérdőjelezték az egységes emberi természet létezését; az új emberi jogok felvetésekor az érdekcsoportok politikája érvényesült; igyekeztek figyelmen kívül hagyni a család intézményét és mindazokat a jogait, amelyeket az Egyetemes Emberi Jogok Nyilatkozata és más emberi jogi dokumentumok fogalmaztak meg; a nyugati világ szexuális szabadságát normának tekintő nyugati ideológiai modellt pedig igyekeztek általánosan érvényesíteni. Paradox módon hatott, hogy az AIDS várható terjedéséről és a szexuális úton terjedő betegségekről rendkívül sok szó esett, azt a következtetést azonban már nem vonták le, hogy milyen fontos a szexuális etika. Kiindulópontjuk ehelyett a szabad szerelem volt. Olyan kultúrában nőttem fel, ahol a társadalompolitika évtizedek óta a szexuális szabadságot népszerűsítette, és szomorúan tapasztalom, hogy a világ többi része szó nélkül elköveti azt a nyilvánvaló hibát, hogy háttérbe szorítja a szexualitás etikai vonatkozásait. Pedig az nem lehet kétséges, hogy a társadalompolitikában érvényesülniük kell bizonyos normáknak, máskülönben lehetetlen termékeny vitát folytatni olyan fontos kérdésekről, mint például az abortusz.

A Szentszék tehát élesen bírálta a tervezetet, a tárgyalások során pedig kiderült, néhányan a konferencián nem megegyezésre törekednek, hanem saját kérdéseiket akarják mindenáron előtérbe helyezni. Az egyik ilyen delegáció az Európai Unió volt, de másoknál is érvényesült ez a szemlélet. Az általuk felvetett kérdések mindegyike ún. „életmóddal kapcsolatos” problémát tartalmazott. Az EU saját álláspontját tökéletesen koordinálva tárgyalt, mégsem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a 15 résztvevő mögött valójában az egyes tagállamok rejtettek. Mindegyiket képviselte egy-

egy nemzeti küldött, de természetesen a döntések során bizonyos nézetek felülkerekedtek, hiszen csak így alakíthattak ki közös álláspontot. Minket is és a konferencia többi résztvevőjét is megdöbbentette az EU álláspontjának és radikális elképzeléseinek merevsége. Azt állították például, hogy az orvostudományban — mivel tudományról van szó — nincs helye az etikának, amit meglehetősen primitív véleménynek tartunk. Az EU szerint az ember fogalmához nem tartozik hozzá a „méltóság” szó; „a család” intézménye helyett a többes számú „családokra” kell gondolnunk; az etikával, vallással, erkölcsi és lelki értékekkel kapcsolatban semmi ne szerepeljen a szövegben; töröljük belőle az „anya” és az „anyaság” szót; a szülőnek ne legyen joga gyermeke iskoláztatásáról dönteni, ne legyen beleszólása a serdülők szexuális neveltetésébe és a nekik nyújtott különféle szolgáltatásokba, amilyenek például az abortuszt tartják. Ebben az utóbbi kérdésben az EU megint zárójelbe tette a Kairóban és hat hónappal előtte Koppenhágában elfogadottakat.

Példák hosszú sorát említhetnénk még, és mivel én az emberi jogokkal kapcsolatos kérdésekben tárgyaltam, részletesen lejegyeztem a különféle álláspontokat: az EU változatlanul egyike volt azoknak, akik a materialista emberfogalmat védelmezték, az „életmóddal kapcsolatos” kérdésekben kizárólag a szabad akarat fontosságát hangsúlyozták, és a Kairóban elfogadottakkal szemben új „szexuális jogok” deklarálását sürgették. A nyugati országok többségével együtt az EU azonban rendkívül konzervatívnak mutatkozott olyan társadalompolitikai kérdésekben, amelyek anyagi áldozatokat kívánnak, mint például a szülési szabadság, az anyák rugalmasabb munkafeltételeinek megteremtése vagy a déli országok adósságainak enyhítése. Az „életmóddal kapcsolatos” kérdések nem kerülnek semmibe. Ez a magatartás nemcsak felbosszantotta a konferencia többi résztvevőjét, hanem fel is tartotta a tárgyalások menetét. A megbeszélések során értelmes és konstruktív szellemre van szükség, itt viszont az EU merevsége miatt erre nem volt lehetőség. Egy nagyobb csoport nevében tárgyaló képviselőnek olyan megbízásokkal kell rendelkeznie, hogy szükség esetén az egész csoporttal való egyeztetés nélkül is változtathasson a közös állásponton, nem úgy, ahogy az EU szóvivője kívánta.

Miután nyilvánvalóvá vált számunkra, hogy az EU mindenképpen újra fel akarja vetni azokat az ellentmondásos kérdéseket, amelyekről a több órás kairói és koppenhágai vita után megegyezés született, úgy döntöttünk, hogy kiadunk egy sajtóközleményt, mert gyanítottuk, hogy az EU álláspontja nem tükrözi híven a tagországok közvéleményét. Akciónk kifejezetten sikeresnek bizonyult: másnap a spanyol, olasz és más lapok föltették a kérdést: mit akar elérni Pekingben az EU? A velem szemben ülő EU tárgyalópartnerek méregbe jöttek, mégis módosították álláspontjukat. A változás a tárgyalások során hamar érezhető lett: két napon belül a sajtóközleményünkben megemlített minden pont be-

került a dokumentumba, és mind az Európa Parlament, mind az olasz parlament felülvizsgálta az EU delegáció megbízását.

Az olasz Larussa szenátor, a pekingi EU delegáció egyik tagja még saját küldöttsége megbízásának kérdését is az olasz parlament elé utalta.

Ezen a konferencián különösen jól látszott, hogy az ENSZ működésében az egyik legnagyobb hiba a demokratikus felelősség hiánya. A nemzetközi politikában hagyományosan a kormányokat illeti a „külpolitika kiváltsága”. Saját országukban azonban ritkán vonják felelősségre őket. A belpolitikai sajtó általában figyelemmel kíséri az eseményeket, ám a nemzeti és nemzetközi szint közötti kapcsolat nem olyan egyszerű kérdés. A Szentszéknek a sajtó segítségével így sikerülhetett a pekingi tárgyalásokat a kívánt irányba terelni. Egyik legnagyobb erősségünk pontosan az, hogy a nemzetközi sajtó révén ügyesen tudunk hatni a közvéleményre.

Az emberi jogok megtépázása

A végső dokumentum meglehetősen kiegyensúlyozatlanra sikeredett. Szinte minden olyan társadalmi kérdésben konzervatív szellemről tanúskodott, amely az aláíróktól áldozatot követelt volna: nagyon visszafogottan nyilatkozott a jogi egyenlőségről, a szegénység enyhítését és a lányok és nők oktatási lehetőségeinek megteremtését célzó intézkedésekről, a nőket kihasználó média, az erőszak, a fegyverkereskedelem vagy a fegyveres konfliktusok, stb. elleni lépésekről. Igen kevés szó esett arról, mit lehet tenni a nők felemelése érdekében, és még kevesebb a fejlődő országoknak nyújtandó segítségről. Alig szentelt figyelmet a dokumentum a lányokkal szemben — gyakran már születésük előtt — elkövetett szörnyű igazságtalanságokról! A végső szöveggel kapcsolatban aligha beszélhetünk konszenzusról, különösen nem, ha tudjuk, hogy 47 ország fejezte ki fenntartását.

A nemzetközi sajtó alig-alig figyelt fel arra, hogy a dokumentum kísérletet tett az emberi jogi tradíció lerombolására. Szinte kizárólag a Szentszék vette észre, hogy a meglévő jogok kiterjesztésének leple alatt új „emberi jogokat” kísérelnek meg kinyilvánítani. A delegációk közül nagyon kevés — vagy éppen egyik sem — tartotta ezt bajnak, ami kifejezetten nyugtalanító. Ez a konferencia először is azért nem alkothatott bármilyen új emberi jogot, mert politikáról szólt, nem pedig jogi kötelezettségekkel járó új szerződést vagy egyezményt hozott létre. Nem is állt tehát hatalmában új jogok kinyilvánítása. Az EU ennek ellenére kitartóan igyekezett elfogadtatni a „szexuális jogok” kifejezést. Nyilvánvaló, hogy ilyen módon próbálták kivívni az abortuszhoz való jog nemzetközi elismertetését, ami pedig legkevésbé sem feladata sem egy ilyen konferenciának, sem pedig általában az ENSZ-nek. A kérdést nemzeti szinten kell szabályozni, és — mint tudjuk — a nemzeti törvényhozás nem egyforma a világ minden részén.

Új emberi jogokat lehet alkotni, hiszen az emberiség fejlődik, ezek azonban nem politikai eszközökkel — például többségi szavazással — kell létrehozni. Léteznek olyan alapvető jogok, amelyek felett az Egyetemes Emberi Jogok Nyilatkozata féltve őrködik: ilyen az élethez való jog, az, hogy a társadalom alapja a család, stb. Ha jogi szempontból teljesen pozitivista álláspontot képviselünk, akkor is el kell ismernünk, hogy ezeket a jogokat teljes egyetértéssel nyilvánították ki, és ezért nem lenne becsületes dolog politikai eszközökkel és érdekcsoportok nyomásával megváltoztatni őket.

Az alapvető gondot végül az jelenti, hogy a politika szereplői manapság kifejezetten pozitivista álláspontra helyezkednek ebben a kérdésben: nagymértékben háttérbe szorult az Egyetemes Emberi Jogok Nyilatkozatának aláírásakor uralkodó egyetértés, amely szerint az emberi jogok elidegeníthetetlenek — vagyis nem lehet őket megváltoztatni; emberi mivoltunkból következnek, hiszen mindnyájan emberi lények vagyunk; és ugyanaz az emberi természet él mindnyájunkban. Ezek a jogok az állam fölött állnak: egy állam sem változtathat rajtuk, és nem foszthatja meg tőlük az embert. Véleményem szerint a Szentszék a mai politikához főként a természeti törvényeknek ezzel az alapvető örökségével járul hozzá: a politika összes többi szereplőinél világosabban látjuk, mennyire fontos ehhez a hagyományhoz ragaszkodnunk, és a jelenkor nyugati politikájának elemzésekor érzékeljük, hogy a politika és a jog kapcsolatának pozitivista értelmezésével megtépázzák ezt az emberi jogi tradíciót: a politikát a jog elé helyezik, és ez utóbbit időnként meg is változtatják. Mindebből azt a végső következtetést lehet levonni, amit Alice fedezett fel, amikor Csodaországban Tojás Tóbiással beszélgetett, és megkérdőjelezte állítását, hogy a szavak jelentése az ő akaratától függ. Tojás Tóbiás erre azt felelte: az az igazi kérdés, kinek a kezében van a hatalom, hogy megváltoztassa a szavak jelentését. Más szóval: a hatalomé a jog.

Az ENSZ kellene, hogy a legfőbb olyan világfórum legyen, ahol az emberi méltóságot és az emberi jogokat védelmzik, és ahol az igazság uralkodik. Igazságkeresés nélkül soha nem fog megvalósulni az igazi béke. Ezt az alapvető bölcsességet fejtegette ki a pápa októberben az ENSZ-ben mondott beszédében. Ha az ENSZ-et más célokra használják fel, olyanokra, amelyek küldetésétől idegenek, akkor valakinek föl kell emelnie szavát. Ezért egyre fontosabb a Szentszéknek az ENSZ-ben betöltött szerepe. Az a sajátos feladatunk, hogy tanúságot tegyünk az igazságról, amely soha nem lehet politikai célszerűség kérdése. Félek, hogy ebben a szerepben a jövőben pedig egyre nagyobb szükség lesz ránk. A pápa ezért kétségkívül helyesen cselekszik, amikor megerősíti a Szentszék jelenlétét az ENSZ-ben. Soha nem fognak ott népszerűsége szert tenni, de ez tökéletesen beleillik abba a szerepbe, amit a keresztény lét jelent a mai világban.

Mona Krisztina fordítása

PILINSZKY JÁNOS

A költő hagyatékából előkerült írások. Valószínűleg mindkét írás 1978-ban született. Jelzetszámuk sorrendben Ms 5954/20; Ms 5935/2 (MTA Kéziratár) Az írások címe szerkesztőségünkötől származik.

Közreadja Hafner Zoltán

Testvériség

Nemrég átvészelt depressziómból kikapaszkodva igyekszem válaszolni megtisztelő fölkerésükre. Milyen könnyű a legnehezebb kérdés, és milyen nehéz és törekeny a legigyekvőbb válasz is. „Keresztény szemmel miben látja korunk ma szűk ösvénynek tűnő »kivezető útját«” — hangzik az önök kérdése, mely királyian széles út, ami épp patt-helyzetekben egyáltalán nem kizárt. Idézzem Szophoklész, Hölderlint, vagy magát Krisztust?

De maradjunk a földön, a legszűkösebben értelmezett földön. Itt és most, ezen a talajon, a jövő legfőbb kibontakozási lehetőségét abban látom, hogy a legkülönbözőbb világnézetekből kiinduló, őszintén mérlegelve, gondolkodva és szenvedve élő emberek *problematikája* egyre inkább közelít egymáshoz. S ez a „testvériség a problematikában” számomra egyre forróbbnak, őszintébbnek, toleránsabbnak s ugyanakkor megalapozottabbnak tűnik a közös kiindulópont nemegyszer „cserkészes” fanatizmusánál. A problémák nyomasztó sötétjében születő kézfogásnak megrendítő előképe az a barátság, amely Jézus és a Szent Lator közt szövődött. Ebben a szinte véletlen, de nagyon is szükségszerű találkozásban érzem azt az előbb emlegetett kohéziót, mely nem szorul magyarázatra, s a legtöbbet akkor árul el a közös sors sajátos megszenteltségéről, ha — az adott előképben például — bármi magyarázatot vagy folyamatot iktatnánk be a közös függőleges ácsorgás és a vízszintesen kiálló szegek „bevezetője”, és az ezt követő rövid, a tetanusz lázában megszülető szóváltás közé. [...]

Auschwitz

Édeseim, szomjazom erre az ünnepségre, erre a „rendezésre”. Amikor túl a tekintélyen, a renden, a munkán, a sürgés-forgáson, Chopin egy billentése, a pápa egy vesssora, egy idióta tagolatlan sírása realisabb lesz a napnál és a földnél (arról nem is szólva, amit a föld hátán összekomolykodtunk, betemettünk és kiástunk, elítéltünk és megbocsájtottunk, vagy még azt se). A pápa Auschwitzban azt mondta: „Itt térdepelek a Golgotán”. Ha semmi jót nem tettem, mert nem tettem, a két térdem engedelmes volt. Anélkül, hogy elítéltem volna az angyal arcú tisztet, aki hat millió embert belezetett ki itt, a Golgotán, a rend és a munka nevében, két térdem letérdelt.

És lélekben 35 éve térdelek itt a harmincfokos hidegben, annak a tábornak a földjén, melynek kapujára ezt írták „Arbeit macht Frei”. Én nem tudom, hogy van-e mennyország. Nem tudom, hiszek-e? Amit tudok: szeretem Jézust, és Auschwitzban én is térden állok, minden ítélet és minden gondolat nélkül. Amit biztosan tudok *már*: akik itt haltak meg, ha előbb nem, legalább utolsó pillanatukban az Atya szeretetének teremtő örületével szerettek mindenkit, még Hitlert is. De amit nem tudok *még*, vajon Hitler, s akik itt ölték, ölték, kopasztották, belezték asszonyostul és gyerekestül a „destruktív bűnöző vagy legalábbis kétes és komisz elemeket”, hogy vajon ők megkapták-e az Atyától, pontosabban a kivérett Bárányon keresztül az Atyától, ha előbb nem, a végső pillanatban az irgalmat és szeretetet, vagyis a kegyelmet, ami eleve maga a teljesség, mivel ha kevesebb, akkor se nem kegyelem, se nem irgalom, se nem szeretet. Vagyis: nem Jézus, csak Kaifás. Nem vallás, csak erkölcs. Nem Golgota, csak vesztőhely. Nem igazság, csak jog és „igazságszolgáltatás”. *Saját bűneink kivetítése másokra*. Nem gyónás, csak vádemelés. Nem szeretet, csak visszájára fordított bűn, amikor egyik kezünk épp informálja a másikat. Maga a rossz, maga a pokol — ha egyáltalán van pokol. A legveszélyesebb bűn, ami a tiszta jó és a tiszta őszinteség nevében képes becsapni nemcsak a világot, hanem főként önmagát. Azt hiszem, ez az egyetlen bűn, mivel erénynek érzvén elkövetői sose gondolnak arra, hogy megbánják, szemben a latrokkal, az önpusztító paráznákkal és vámosokkal, szóval szemben az elveszett báránnyal, akinek megkeresésére Krisztus született, s akit amikor megtalált és hátára vett, az ég minden angyala térdre borult, nagyobb örömet érzvén, mint száz igaz igazán. Szóval: ha egy ilyen lélek, Hitlertől lefele a kápókig — ha előbb nem, az utolsó pillanatban — szeretni tudná azt, kit száműzött otthonából, ütlegelt, örületbe sodort és megölt a jó és a rend nevében — Istenem... Igen, irgalmad kifogyhatatlan. Egyedül Te világhíthatod át őket.

Bűn és imádság

„A szakrális élet tehát nem sziget, hanem kapu, nem kilépés a teljességből, hanem visszatalálás a teljességhez.”¹

Született 1968-ban Budapesten. Tanulmányait az ELTE BTK magyar-francia szakán és a Sorbonne (posztgraduális) komparatistika szakán végezte. Jelenleg a BTK Esztétika Szak Doktori Iskolájának hallgatója. Disszertációs témája: *Az egzisztencia gondolata Pilinszky János művészetében*. 1995-ben fordította Michel Tourmier *Kispróza* című esszékötetét.

Minden Pilinszky-olvasó egyik alapélménye, hogy a Pilinszky-versek valamiképp a szakralitás, az imaszerűség képzetét keltik. S itt nemcsak arról az óhatatlan képzettársításról van szó, amelyik a hívő-keresztény költőt magától értetődően kapcsolja össze a szakralitás, az imádság fogalmával, hanem valami mélyebben gyökerező benyomásról is. És nem csupán az elmélyültebb olvasás következtetéseiről, mely figyel az imádság témájának jelenlétére, és meglátja a rejtett, de alapvető összefüggést versforma és ima, imádság és versformálás között. A formális-tematikus jelenlétén túl az ima — mint Istennel való folytonos kontaktuskeresés — a létértelmezés alappillére Pilinszkyknél.

Az imádság formájú verstől a vers formájú imádságig

¹ *A teljesség felé* In: *A mélypont ünnepélye* Bp., Szépirodalmi, 1984. 218.

² „Haza akartam, hazajutni végül” In: *Beszélgetések Pilinszky Jánossal* Bp., Magvető, 1983, 119.

Az ima több módon van jelen Pilinszky versszövegeiben: egyrészt mint téma, másrészt mint imádság formájú vers, harmadrészt mint vers formájú imádság.

Az imádság témaként viszonylag ritkán jelenik meg a versekben (lásd *Bűn és imádság*), viszont annál többször a prózai szövegekben, ami éppen az életmű ennél mélyebben gyökerező imádság-jellegéből fakad. „Nem attól vallásos a vers, amit tematikusan elmond.”²

Mínthogy Pilinszky János költészete az Istennel folytatott szüntelen párbeszéd költészete, benne az Istennel való szembesülés olyan archaikus magatartásformáinak verssé formálásával találkozhatunk, mint a zsoltár, a fohász, a panasz, vagy a jelenés. (*Panasz, Jelenések VIII.7., Fohász, Zsoltár*, stb.) A költemények bizonyos jellegzetes, vissza-visszatérő képei — mint a Nap, a tűz, a tenger, a kéz, a fény, az éjszaka vagy a madarak — a középkori misztikusok szimbolikájával egybeesően — mind isteni attribútumok. A Pilinszky-líra tehát már képileg is imádságos jellegű; különösképpen ami a repülés, másképp negatív gravitáció képét illeti, amely megfelel az Istenhez való felemelkedés teológiai ima-meghatározásának.

³ Az imáról In: A mélypont ünnepélya 177.

Az embernek eme archetipikus igénye az Abszolútummal folytatott dialógusra számos irodalmi formát teremtett, mely formák mindahányszor az örök emberi ima-szükségletet illusztrálják. „Az imádság elsősorban állapot, a léleknek Isten felé való kitárulása.”³

A legizgalmasabb változat ebben az értelemben az, amikor a vers maga válik az ima kifejeződési formájává: Pilinszky imaigénye ilyenkor versformáló, művészetteremtő alkotóerővé válik. (*Panasz, Dél, Juttának, A pokol hetedik köre, Az ember itt, Fokról-fokra, Nyitás, Önarckép* 1974 stb.)

A kérdés tehát a következőképpen vetődik föl: mennyiben „imádságos” a versek mélyszerkezete, milyen módon „imába ágyazottak” Pilinszky motívumai, témái és problémái.

Ima és transzcendencia

⁴ Imádságért u.o., 507.

„Valójában minden imádság messze túlmutat önmagán”⁴ — írja egyhelyütt a költő. Pilinszky János költészete alapvetően transzcendens irányultságú költészet. Benne az egzisztencia kérdései mindahányszor a transzcendencia kérdései is, az életem túli lét, Isten létének, az ember—Isten kapcsolatnak a kérdései. A „Nem föld a föld. (...) Nem mondat a mondat. (...) Isten az Isten.” (*Költemény*) költői megfogalmazása annak a keresztény filozófiai álláspontnak, miszerint az emberi egzisztencia egyedül a transzcendencia által szemlélhető, értelmezhető és közelíthető meg autentikusan. Pilinszky verseinek „imádságos” jellege ilyen értelemben a keresztény gondolkodó transzcendens irányultságú létszemléletének immanens következménye.

Az ima mint létállapot

Hiszen az ima nem más, mint immanencia és transzcendencia határán való létállapot, mint kapcsolatkeresés Istennel ezen a rejtélyes határvonalon: emberen túl és Istenen innen, párbeszédkezdés, az „én” kiemelkedése önmagából, az „itt”-ből, és kitárulkozása, kéznyújtása az „ott” felé, melyre a válasz — a misztikusok rejtőzködő, néma Istenének mintájára — Pilinszkyénél mindig enigmatikus. Az ima nem más, mint önmagunk, földi mivoltunk meghaladása, egyfajta önmegsemmisítés, „vallási stádiumbeli” kvázi-halál — az Abszolútummal való kontaktusba lépés áraként. „A tengerparton merengő ember profán jelképe lehetne az imádkozónak. Ahogy ő elvész a hullámok zajában, s épp ez „elveszésben” leli meg igazán önmagát — hasonlóképp találkozik az imában a lélek Istenével.”⁵ Mindez, két világ határa közti lényegiségben egyfajta *imitatio Christi*, az ember és Isten közöttiségében megfeszülő Krisztust imitáló gesztus. A krisztusi magatartást kereső-imitáló alkotó versei így maguktól értetődően öltenek ima-jelleget.

⁵ Az imáról u.o. 178.

Imitatio Christi

Filozófiatörténeti értelemben, pontosabban szólva a szellemi ősök, a gondolkodásmódbeli rokonok tekintetében Pilinszky Já-

⁶Az ima olyan, mint a meghalás" In: *Jegyzet II., Új Mandátum, é.n., 20.*

⁷Vö. *Bevezetés a filozófiába* Bp., Európa, 1989

nos művészete a középkori keresztény misztika és a — tág értelemben vett, Pascaltól eredeztethető — keresztény egzisztencializmus alapjain áll. Hogy a Pilinszky-gondolat lényegileg imitatio Christi jellegű, azt ezen szellemi elődök és példaképek azonos gyökerű problémafölvetése is alátámasztja: így például az imitatio Christi kérdésének folytonos jelenléte Simone Weil műveiben vagy Istennel szembeni, alázaton is túli önmegsemmisítése ⁶; Karl Jaspers transzcendencia-meghatározása ⁷ vagy Kierkegaard Ábrahámjának immanencia és transzcendencia határán meghasadó etikája.

Krisztus lényegének transzgresszióként való tételéze az említett szerzők bölcséletének alapköve, Pilinszky gondolkodásmódjának szubsztanciája.

Jaspers filozófiájának alapkérdése egzisztencia és transzcendencia kettőssége a létben, mely kettősséget az ún. *határhelyzetekben* véli felfedezni. Mestere, Kierkegaard e kettősséget az „ugrás” fogalmának bevezetésével oldja fel: ennek jelképe a *Félelem és reszketés* Ábrahámja, kinek paradox sorsa csakis az etikaiból a vallási stádiumba való „ugrással” szűnik meg abszurdnak lenni. Ez az „ugrás” Pilinszky esetében filozófiai kategóriák helyett imitatio Christi formáját ölti, más szóval az ima aktusában jut kifejezésre.

*Emelkedik az elragadtatás!
Várakozom. Növekvő fényességben
köztem, s egy távol nádas rajza közt
mutál vékonyka földi jelenlétem.
(Dél)*

Az autentikus létezés a pusztá etikum meghaladásában, a transzcendencia megelégsében tételező gondolkodók keresztény egzisztencializmusa (Kierkegaard, Jaspers) és keresztény misztikája (S. Weil) e költészet lét- és transzcendenciaértelmezésének, filozofikus és „imádságos” lényegének egyszersmind gondolkodás-történeti keretet ad.

A misztikus és keresztény egzisztencialista gondolkodókkal való összefüggések mindahányszor motivikus-tematikus alapokon is nyugszanak. A Pilinszky-líra fő motívumainak, témáinak transzcendenciaira vonatkoztatottsága, „imádságossága” jól illusztrálható e filozófiai párhuzamokkal.

Vér és hó

A *Vér a havon* metafora, mely Simone Weil írásaiban hasonló intenzitással és jelentéskörben van jelen, végigvonul a Pilinszky-köteteken. A plasztikus kép jó és rossz egzisztenciális paradoxitását jelképezi: „vér” és „hó” hordozói mindannyian, létünk eredendően bűnösök vagyunk. Az „örökös baleset” (*Baleset*), az önmagába visszatérő örökös emberi bűn, mely az „ártatlanok szenvedését”⁸ vonja maga után, mégis Isten örökös bocsánatát feltételezi. „Isten a teremtésben egyedül az ártatlanul szenvedők képében jelenhet meg.”⁹ Eredendő emberi bűn és feltétlen isteni meg-

⁸ Weili örökségü Pilinszky-terminus

⁹ *Naplójegyzetek Vigília* 1995. 5, 360.

bocsátás misztikus paradoxona szintén az „imádságos lét” kontextusába helyezhető: a vér a havon kép nem más, mint lehetséges út szimbóluma Isten felé, mely az emberi bűnök mélyrétegeiből Isten közelébe vezet. Az imádság (a teológiai meghatározásoknak megfelelően) itt mint a hívő paradox léthelyzetének Istenben való feloldása jelenik meg.

Pilinszky költői magatartásának — Simone Weil bölcseletével mélyen rokon — alapvonása az emberi szenvedés és nyomorúság szakralizált megjelenítése.

*Mindig az elhányt bádogkanalat,
a nyomorúság lím-lom tájait kerestem.
(Inferno)*

**Az ima mint a bűn
feloldása**

A *miser* szó etimológiailag is az Istenhez fordulás gesztusához köti a nyomorúság jellegzetesen keresztény kultuszát: hiszen a „miserere nobis” imádságszöveg egyértelmű etimológiai összefüggést hordoz a nyomorúság szó latin alakjával. Az ima így lesz az emberi bűnök nyomorúságának feloldási kísérlete az Istennel való párbeszédben: Pilinszky dosztojevszkiji erejű, már-már mániákus azonosulása akár a legszélsőségesebb emberi nyomorúsággal nem más, mint a mélyen hívő keresztény ember bűn-tudatának, alázat-gyakorlásának s ezzel imára nyitottságának gesztusa. „A művészet serpenyői zenei képességekkel vannak megáldva; számomra ezek a serpenyők az ima és az alázat serpenyői — Bach.”¹⁰ — vallja a *Beszélgésekben*. (Külön tanulmány tárgya lehetne a költő Bach-imádatának és imádságos verseinek összefüggése.) Pilinszky János abban az értelemben keresztény költő, hogy az emberi szenvedést imitatio Christinek tekinti. Szemléletében éppen a krisztusi szenvedés profán imitációja köt a legszorosabban Istenhez — a vele való dialógushoz, az imához — Jézus ketős, isteni és emberi lényegén keresztül.

10 *Az abszolút bűnről*
In: *Beszélgések*
Pilinszky Jánossal 142

11 *Az imádság szerepe a világban*
In: *A mélypont ünnepélye* 527

12 *Ami személyes, és ami szent*
Bp., Vigília,
1983

13 *Vallomások az imádságról*
In: Pilinszky
J. im. 259.

„Imádkozni annyi, mint eljutni Isten csöndjébe.”¹¹ A csönd, mely mindenekelőtt a transzcendencia metaforája, a Pilinszky-líra ezen szubsztanciális motívuma és kifejezőeszköze alkotja a legalapvetőbb kapcsolódási pontot a keresztény misztikával. A csönd a misztikusoknál egyszerre jelenti Isten hiányát, az Istentől való elhagyatottság állapotát és a „rejtőzködő isten” megnyilatkozásának módját: „Az ige Isten csendje” — mondja Simone Weil.¹² Éppen az örök rejtőzködés miatt van az istenkereső embernek oly nagy szüksége az imára, mint a rejtőzködés paradoxonának csöndben megőrzött, misztikusan átélt feloldására! Az Istennel történő kapcsolatteremtés misztikus gyakorlata, az imaképtelenség (hitehagyottság) csöndjének és az ima csöndjének paradoxitása tökéletesen analóg a költői imádság csöndjével, Pilinszky ellentmondásosságában mély hitével. Ezen a ponton ér össze az ima kimondhatatlansága és a Pilinszky-költemények csöndbe hajló redukáltsága. „Isten hiányának és jelenlétének megtapasztalása: két partja az emberi imának”¹³ —

írja a költő. Hiszen még az örök példakép és referencia, a megfeszített Krisztus is átélte az Istentől való elhagyatottság, ha mondhatjuk így, az imaképtelenség szorongató, mélységes csöndjét: „Uram, Uram, miért hagytál el engem?” — idézi oly gyakran Pilinszky (miként mestere, Simone Weil is) prózai írásaiban.

A csönd annak a határmezsgyének a szimbóluma, mely Istent és embert, transzcendenciát és egzisztenciát elválaszt s mégis egybeköt — és ezzel az ima létfeltételévé lesz. Így válik a meghaladott verbalitás a transzcendenciához vezető egyik lehetséges úttá, hiszen imádkozni annyit tesz, mint ki- vagy átlépni. Gondoljunk az *Apokrif* híres soraira:

*Szavaidat, az emberi beszédet
én nem beszélem (...)
Hazátlanabb az én szavam a szónál,
Nincs is szavam.”*

Az ima és a vers ideje

Az elnémulás felé tartó Pilinszky-költészetet talán ebben az értelemben, az imádság felé közelítő költészetként kellene elgondolni.

A Pilinszky-líra időszemlélete ugyancsak rokon vonásokat mutat az ima idővonatkozásaival.

*Mérd az időt,
de ne a mi időnket,
a szálkák mozdulatlan jelenét (...)
az Atyaisten ígéretét.
(Metronom)*

Az autentikus idő Pilinszky gondolatvilágában a „vesztőhely havá”-nak ideje, a csend, vagyis a transzcendencia ideje. Csend és idő fogalma a közös — egyfelől verbális, másfelől temporális — mozdulatlanságban találkozik. S épp ez a mozdulatlanság különbözteti meg a transzcendentális időt („ne a mi időnket”) a „mi időnk” immanens idejétől. A „szálkák”, azaz Krisztus „mozdulatlan jelene”, tehát Isten ideje, vagy az Istennel töltött idő, másképp az ima ideje. „Az imádság annyi, mint egyedül maradni Istennel, s ugyanakkor találkozni mindenkivel, a teremtés egész teljességével, méghozzá egyszerre térben és időben, s túl téren és időn, Isten szívében, az öröklét dimenziójában.”¹⁴ Isten ideje, az imádsággal töltött idő — mondhatjuk Pilinszkyvel — attól lesz számkra autentikussá, hogy bűnös és véges idődimenziókból ki- és fölemel az időfölötti és a végtelen fájdalom, bűnön és büntudaton túli dimenziójába.

Az Istennel való szembesülés pillanata — akár a halál — jó és rossz értelmezhetőségén túli pillanat.

¹⁴Az imádság mint
metakommunikáció u.o.
524.

*Miként a hó hallgat (...)
 úgy vérzenek jök, rosszak együtt (...)
 halálunk monstranciájában.”
 (Monstrancia)*

A halál

Pilinszky versei a keresztény szellem és minden igazán nagy művészet erejével szólnak folytonosan a halálról. Az imában való szembesülés Istennel — mint kilépés a véges időből — a halálra való folytonos készülődés költői alapállásával rokon. A „begombolom haláloamat” (*Agonia Christiana*) krisztusi gesztusának imitálása ez, melyet az ember legfeljebb az imában; a transzcendenciába való átlépéssel tud megközelíteni.

Ám a költő alkotásai éppúgy szólnak a halállal, azaz Istennel való szembenezés hiányáról is. Pilinszky művészete azért olyan megrendítő (a nem hívők számára is!), mert a lírai én azzal az emberi gyengeséggel is tökéletesen azonosulni tud, amit alázathiánynak vagy imaképtelenségnek nevezhetünk.

*Milyen megkésve értjük meg,
 hogy a szemek homálya pontosabb lehet
 a lámpafénynél, és milyen
 későn látjuk meg a világ
 örökös térdre roskadását.
 (Milyen felemás)*

A kételkedés

„Nem vagyok keresztény költő, de szeretnék az lenni”¹⁵ — vallja Pilinszky János, ezzel a kételkedés (pascali örökségű) — filozófiai alapjain helyezve el önnön paradox hitből táplálkozó lét-szemléletét. „A kételkedés olyan kétely, mely nem összeegyeztethetetlen a hittel” — mondja Karl Jaspers,¹⁶ kinek keresztény egzisztencializmusa több tekintetben rokon Pilinszkyével. A költői mű ritmusát a kételkedés és az imádság pillanatainak ár-apálya tagolja: a kételkedés így ugyancsak az ima negatív lenyomataként értelmezhető, imahiányként, következesképp imaszükségletként.

Hölderlin és Van Gogh alakja — ahogyan Jaspers műveiben is — a Pilinszky-lírában emblematisz jelentőséggel bír. Az örült zseni problematikáját a költő ugyancsak az ima holdudvarába helyezi: a „világ báránya”-ként (*Van Gogh*) láttatott örült nyomorúságát és marginalitását Pilinszky a transzcendencia magasságába emeli, s ezzel — Jaspershez hasonlatosan — a transzcendentális létezés, az „imádságos lét” tárgyává, mintájává avatja. „Senki így a modern festészetben nem imádkozott, mint ő” — írja egyhelyütt.¹⁷

Ugyanakkor Pilinszky-nél az ima nemcsak Istenre való rátalálást jelent, hanem egyúttal visszatalálást is a földi szeretetbe, az emberi kommunikációba.¹⁸ Egészen a középkori misztikusokig visszavezethető az a gondolat, miszerint az Istennel való kontaktus nem megismerés, hanem épp a nem-tudáson nyugvó kommu-

¹⁵ *Aljosa In: Beszélgetések Pilinszky Jánossal* 19.

¹⁶ *Bevezetés a filozófiába* 47.

¹⁷ *Van Gogh In: A mélypont ünnepéje* 422.

¹⁸ Az ima szeretetként való tételezése például Barl Barth teológiai munkáiban is megtalálható. Vö. Az ima

¹⁹ Vö. Keresztes Szent János

²⁰ Vö. ahogyan Ábrahám visszakapja Istentől Izsákot In: *Félelem és reszketés* Bp., Európa, 1986

²¹ *A teljesség felé* In: *A mélypont ünnepélya* 218.

nikáció,¹⁹ s jelen van Pilinszky „mestereinél”, Simone Weilnél, Jaspersnél és Kierkegaard-nál is.²⁰ Az imának többek között az ad jelentést — mondhatnánk Pilinszkyvel —, hogy a transzcendencia közvetítő közegén át földi létünk is autentikusabbá lesz általa. „Az imádság(...) Istenhez emel — de nem az emberektől való elidegenedés árán. Ellenkezőleg: az Isten felé nyitott szívbe természetes a bejárás az ember számára is, az Isten ütötte résen befér akár az egész világ. Más szóval: az imában Isten a felebrátnak és vele a teljes világnak legodaadóbb szálláscsinálója.”²¹

Bűn és imádság

*Valójában két szó, mit ismerek
bűn és imádság két szavát.
Az egyik hozzám tartozik
A másik elhelyezhetetlen.
(Az ember itt)*

Bűn és imádság fogalma Pilinszky gondolatvilágában elválaszthatatlan egymástól: bűn és Isten egymásvonatkoztatottságának paradoxona költészetének egyik legizgalmasabb aspektusa. A „hozzám tartozó” bűn és az „elhelyezhetetlen” imádság paradoxonát a költő az „imádságos bűn” gondolatának bevezetésével oldja föl. A bűn—bűnhődés—bűntudat dosztojevskiji, karkai, camus-i háromszöge Pilinszky-nél az imával négyszögge bővül. A költő létélményének alapja ugyanis az eredendően bűnös emberi lét és az imádság (s vele az üdvösség) lehetőségének kettőssége. E kettősség képileg is megjelenik a versekben: a weili nehézkedésfogalommal analóg zuhanás²² leereszkedő és az ima felemelkedő mozgásszimbolikájának keresztmetszetében.

²² Variánsai: gravitáció, labirintus, folyosó, pupilla vagy kráter.

„Imádságos bűn”

E paradoxont illusztrálja Pilinszky egyik kedves olvasmánya: Kierkegaard *Félelem és reszketése*. Hiszen Ábrahám létének lényege éppen a bűn és az imádság, ha úgy tetszik az „imádságos bűn” kettősségével ragadható meg, mely paradoxon kizárólag a „vallási stádium”-ban oldható föl. A költő kereszténysége nem etikai alapokon nyugszik: a hit túl van a bűnön (s főképp a bűn megítélésén); Pilinszky és Kierkegaard szemlélete az etikai bűnértelmezés meghaladásában találkozik: a „vallási stádium” nem zárja ki magából a bűnt, hanem épp azáltal emelkedik fölébe, hogy azonosul vele.

*Nincs több, nincs mint a bűnözők szeme (...)
Egyedül (...)
ők tudják elhallgatni Isten titkát.
(Nincs több)*

Auschwitz-élmény

²³Haza akartam,
hazajutni végül In:
Beszélgetések Pilinszky
Jánossal, 119.

Az „etikum teleologikus felfüggesztése” (Kierkegaard) a transzcendencia dimenzióján kívül abszurd marad: innen is az ima jelentősége Pilinszky művészetében.

Az ima ily módon a büntudat létállapotának „vallási stádium”-beli analogonjának tekinthető. Nem más tehát, mint a büntudat szembesítése Istennel s egyúttal annak az abszolútumban való feloldása. „Inkább tekintem gyónásnak, mint prédikációnak a költészetet.”²³ A büntudat Pilinszky lírájában nemcsak akkor közelítették Istenhez, amikor egyéni, de akkor is, amikor kollektív. Az Auschwitz-élmény — paradox módon — szintén az imádság kontextusába emelhető. Innen a történelmi apokalipszis verseinek szakralitása: a költő a történelem poklának áldozatait azért is jeleníti meg Imitati Christiként, mert az Istentől való elhagyatottság botránya felfogásában csakis az imában oldható fel. Így lesz Krisztus kereszthalála a második világháború ártatlan áldozatainak prefigurájává. Az ember eredendő bűnének és az emberiség kollektív bűnének közelítési kísérlete nem tompítja az apokalipszis botrányát, hanem paradoxitásában döbbenetes erejű feszültséget kölcsönös e verseknek.

*Harmadnapon legyőzte a halált
Et resurrexit tertia die.
(Harmadnapon)*

A bűn — egyéni és történelmi szinten is — az istenhiány, az imaképtelenség pillanata Pilinszkyénél. Az egzisztenciális dimenzió bűnhődés—büntudat viszonylata így a transzcendencia dimenziójában a túlvilág (kárhozat/üdvösség)-ima viszonylatnak feleltethető meg. A bűnhődés illetve feloldozás „vallási stádium”-beli analogonja ugyanis a túlvilági kárhozat illetve üdvösség. Olvasatomban tehát az ima a büntudat transzcendálásaként értelmezhető Pilinszky.

* * *

„Már imádkozni sem tudunk” — mondja Tarkovszkij hőse az *Áldozathozatal* című filmben. Imádság-képtelen korunkban Pilinszky művészetétől nem csupán szellemi gazdagságot, esztétikai élményt meríthetünk, de feltöltődhetünk valami mással is, amit a művészet is ritkán tud ilyen intenzitással átadni: a mindannyiunkban tátongó transzcendencia-hiány betöltésével, az elvesztett imádság — legalább pillanatnyi — megelégszésével. Ha transzcendencia-szegény világunkban Pilinszky János verseinek közelébe jutunk, valamiképpen mindannyian hazatalálunk.

Szonettek

II

*Ha arcod negyven tél havazza be,
S szépséged kertjét árkok szeldelik,
S elnyűtt ronggyá lesz ékes köntöse
Ifjúságodnak, mely most még virít:
S ha kérdezik: szépséged hova tűnt,
Boldogságod kincsét ki lopta meg?
Üreges szemed vallja ki nekiünk
Nem diadalmadat, csak szégyened.
Elmúlt szépséged hiányát pedig
Pótolná, ha szólhatnál: „Gyermekem
Vígaszom marad végső napomig,
S mi rajta szép, nem múlik el velem.”
Dermedt ereidben ismét pezsegne
A vér, ha lényed megújulna benne.*

XCVIII

*A víg tavasz is elmúlt nélküled,
El Április, hó-pettyekkel vakítva
Ki áraszt ifjító lehelletet,
S a vén Saturnust fürge táncba hívja.
De madárfütty s illatos virágkelyhek
Édes nektárja, színpompája sem
Vidított fel, hogy nyári dalba kezdjek,
S üde bimbót nem szakított kezem.
A szűz-fehér liliom nem igézett,
Sem a rózsa szirmának bíbora;
Mert mind e szépség halovány visszfényed,
Élő mintád fakó utánzata.
Nélküled mégis tél ült mindenem;
S mint árnyaddal, játszott velük kezem.*

Kerék Imre fordításai

És eljön az ő országa

Született 1948-ban Léván. Író, a pozsonyi Kalligram Kiadó vezetője. Az író legújabb, készülő regényéből közöljük ezt a részletet.

(Szűrőpróba) — Ha a munkájáról volt szó, a máskor jó kedélyű ezredes nem ismert tréfát. Minden levél rezdüléséről tudni akarok, mondogatta Richard Wagnernek, mind hivatalos, mind magánbeszélgetéseik során. Mivel a legkisebb szélfúvásra is tengernyi levél rezdült meg az országban, az ezredes óhaja már-már teljesíthetetlennek tűnt. De ez nem menthette föl a felelősségvállalás alól egyiküket sem.

Egyszer kora hajnalban, még a munkakezdés előtt, az ezredes fölkereste lakásán az ügynököt. Richard Wagnert fölkészületlenül érte a megtisztelő látogatás, az előrelátó ezredes azonban fölszerelte magát egy üveg málnapálinkával, amely — csak rá kellett nézni az ezredesre — előző utáni és a következő előtti üveg volt munkás életében. Az ezredest gondok gyötörték.

— Mi szél hozott, kérdezhetné kedves Richard — mondta a kissé zaklatott ezredes. — A hajnali szél, természetesen, felelhetném, mert a hajnali szél a legszeszélyesebb és a legveszedelmesebb. Bizalmas ügyben fordulok magához.

Richard Wagner elnézte az ezredes arcát, s kiváló felettesét, aki fáradtan, roskatagon ült le a kanapéra, e pillanatban különösen öregnek találta. Az ezredes elpanaszolta, hogy a napokban, szűrőpróbaszerűen, belelapozott a telefonkönyvbe. Megrökönyödésére ott ráakadt egy névre, amely azonos az ő becsületes, polgári nevével, s felfedezése olyannyira fölzaklatta, hogy már napok óta nem is tud másra gondolni.

— Él a városban egy másik Schlick Pál is — dörmögte elégedetlenül. — Pedig ez nem valami hétköznapi név. Azonnal előkerestem a Regiszterben, de ott nyoma sincs, s ez azt jelenti... Na mit jelent?

— Hogy ártalmatlan — vágta rá egyből Richard Wagner, de nem azért, hogy felbosszantsa az ezredest. Ez mindamellet mégis sikerült neki.

— Hogy maga milyen ostoba tud lenni néha — dohogott az ezredes. — Ez azt jelenti, hogy figyelmetlenek vagyunk.

A megbízás, amelyet Richard Wagner a következő pillanatban kapott, nem volt hivatalos, hanem csupán baráti, akár ajándéknak is tekinthette. Az ügynök egész délelőtt azon töprengett, miképpen férközhet Schlick Pál bizalmába úgy, hogy a megfigyelendő személy ne fogjon gyanút. Végül azt ötlötte ki, hogy a postahivatal nevében keresi föl egy gazdag ajándékosárral. A kosarat mint hűséges telefontulajdonosnak nyújtja át Schlick Pálnak a posta nevében, s hosszú, boldog életet kíván neki. Egyben intézkedik,

hogy Schlick Pál telefonját ezentúl lehallgassák, s a lehallgatás költségeit is vele fizetessék meg.

A megfigyelendő személy előkelő helyen lakott, s a szomszédai szerint nagyon magának való, rejtőzködő, idősebb férfiember volt, akit szerettek ugyan a házban, de csak tartózkodva, mint az olyan tárgyat, amelynek semmi hasznát nem vesszük, mégis valamiképpen díszíti otthonunkat. Richard Wagner többször is járt nála, de egyszer sem találta otthon. Megtudta viszont, hogy még a hétvégeken is többnyire későn jár haza, s már korán reggel eltávozik otthonról. Ezért elhatározta, hogy legközelebb éjfél után próbálja meglepni. Így is történt, s végül szerencsével járt. Mégis ámulatba esett, amikor ajtót nyitottak neki. Az ezredes állt előtte.

— Jöjjön be, kedves Richard — mondta az ezredes kedvesen. — És csak csodálkozzék, csodálkozzék!...

Ez utóbbihoz persze nem kellett biztatás. Richard Wagner szédült, mint egy forgópisztoly tára.

— Engedje el magát. Ebben az órában civilek vagyunk — mondta az ezredes.

— De hát mire volt jó ez a tréfa? — makogta a megzavarodott ügynök.

— Csillapodjék! — intette le az ezredes. — Maga még nagyon fiatal ember.

Richard Wagner tisztelte az ezredes bölcsességét, de nem szerette, ha bepalizták, az ilyesmit még az ezredestől sem vette jónéven. Az ezredes azonban, mentségére legyen mondva, Richard Wagner felsülése fölött a kárörömnek semmi jelét nem mutatta. Ellenben elnézést kért az ügynöktől, s hamarosan megvilágította különös viselkedésének okait.

— Én sem lóghatok ki a sorból — kezdte. — Ha mindenkit megfigyelünk, akkor a megfigyelő megfigyeléséről sem feledkezhetünk el, különben az áramkör hibás maradna. Öreg fejjel arra kellett rádöbennem, hogy amikor civilben vagyok, ugyanúgy gondolkodom, mint a többi civil, akiken rajta tartjuk a szemünket. Én is fölteszem magamnak a kérdést, hogy mivégre ez az egész, ha úgyis meghalunk, sőt előtte még csúfságunkra meg is öregsünk, s legfőbb szerencsés esetben nem gyötörnek meg betegségek is. Ezért megparancsolom, hogy a parancs visszavonásáig megfigyeljen engem, s erről kéthetente jelentést készítsen a számomra. De felhívom a figyelmét arra is, hogy amikor engem figyel, mindig az időt figyelje, mert egyedül az idő az, ami tönkretelheti a munkánkat. És most menjen haza, és jól tartsa nyitva a szemét!

Így vette kezdetét Richard Wagner életének legszerencsésebb periódusa. Keveset evett és még kevesebbet aludt, munkaidőben és utána, amikor csak tehetette, az ezredes nyakán lógott. Az ezredes nem zavartatta magát, még talán élvezte is a furcsa helyzetet.

Richard Wagnernak néha az volt az érzése, hogy a bolondját járta vele. Mert munkáját az ezredes továbbra is precízen és az előírásoknak megfelelően végezte, munkaidő után pedig készségesen és nyájasan állt Richard Wagner rendelkezésére, olykor a hajnalba nyúlóan. Az ügynök ennél fogva legfőljebb lapos közhelyeket tudott a jelentésébe foglalni, az ezredes nem kis bosszúságára.

— Honnan tudjam, hogy tele van kétségekkel, ha sohasem beszél róluk? — fakadt ki Richard Wagner, amikor ez a bújócska már annyira megviselte, hogy a saját képességeiben is elbizonytalanodott. — Honnan tudjam, hogy mit gondol igazán? Végére is nem láthatok a fejébe!

— Na végre! — mondta az ezredes elégedetten. — Sokáig tartott, amíg rájött. Az idő mindenkit kételkedővé tesz, még engem is, meg magát is. Ezért kell még időben jól odacsápnunk. Csak aki fél, az nem kételkedik, mert még kételkedni is fél. Ehhez tartsa magát ezentúl, kedves Richárd.

Richard Wagner évekkel később töredelmesen bevallotta az ezredesnek, hogy ebből a kalandból többet tanult, mintha száz enciklopédiát kellett volna elolvasnia. Föl is jegyezte halhatatlan noteszába a mondatot, amelyből azóta szállóige lett: „Még mindig az élet a legjobb tanítómester.”

Az elbeszélő kezét rázott az amerikaiakkal, s felszisszent a fájdalomtól. Mr. Davis és Mr. Carpenter keze hideg volt, mint a jégcsap. Borzongását látva az amerikaiak aggódó képet vágtak, a popzenész külsejű Mr. Carpenter azon nyomban orvost akart hívni, de erre nem volt szükség. Az Elbeszélő hidegérzete a következő pillanatban elmúlt. Mr. Davis megkönnyebbülve veregette hátra.

— Ebben a nyári melegben nagy a veszélye, hogy hőgutát kap az ember — mondta egy orvosmeteorológus komolyságával. — De szerencsére, ön még viszonylag fiatal.

Az Elbeszélő hálásan bólintott, Mr. Davis pedig előzékenyen felvilágosította a különös jelenség háttéréről.

— Mi úgy védekezünk a hőguta ellen, hogy egy speciális szerrel lehűtjük a testünket. Semmiség az egész. Az ember a legforróbb délutáni órákban is úgy érzi magát, mintha a tengervízben lubickolna.

Mr. Davis magyarázata kifogástalannak vagy legalábbis kielégítőnek látszott, mindazonáltal az Elbeszélő elkapta a tekintetét, nehogy az amerikai rájöjjön, egyetlen szavát sem hiszi el. Egy kerek magyarázat, még ha hazugságon alapszik is, jobb, mint a semmilyen magyarázat, gondolta mégis. Ettől Mr. Davis és Mr. Carpenter csak még inkább a nyeregben érezték magukat.

— Önök sokat tanulhatnak még tőlünk — folytatta Mr. Davis fölbátorodva az Elbeszélő hallgatásán. — A történelemnek vége. Ezt egy japán fickó mondta a minap, és én teljesen egyetérték ve-

le. Önöknek is le kell szokniuk a mítoszaikról, akárcsak a dohányzásról és az ivásról. Elvégre nem kisgyerekek már.

Az Elbeszélő nem sok kedvet érzett az ellenkezéshez, az amerikaiak már csak ilyenek, gondolta. Azt remélte, hogy a barátja, aki idehozta, kisegíti valamilyen jól időzített, diplomatikus közhellyel. Kétségbeesve látta azonban, hogy a barátja időközben kezeket oldott. Cserbenhagyott, sikoltotta volna rémülten. Itthagyt a pácban két furcsa, csöppet sem rokonszenves alakkal.

— Hová lett a barátom? — kérdezte követelődzve.

Mr. Davis fölhúzta a szemöldökét, és furcsa fintort vágott. Mr. Carpenter, a lágyhangú popzenész felelt helyette.

— Vissza kellett mennie a vízbe — mondta egykedvűen.

Nyegle válaszát az Elbeszélő úgy értelmezte, hogy a bár szolgáltatásaihoz melegvizes medence használata is hozzátartozik. A belső ajtókat kezdte kémlelni, majd óvatosan megkérdezte:

— Fürödni ment?

Az amerikaiak csontmereven ültek, s olyan közömbösen néztek keresztül rajta, mint egy ablaküvegen. Végül Mr. Davis törte meg a kínossá váló csöndet.

— Igen. Egyszer régen elment fürödni.

— Hogy érti azt, hogy régen? — tudakozódott az Elbeszélő.

Mr. Davis megütközve pillantott rá, nyilvánvalóan hülyének nézte.

— Hogy érthetném? Úgy, hogy sok-sok évvel ezelőtt. A barátja sok-sok évvel ezelőtt elment fürödni...

— És aztán? — kérdezte az Elbeszélő.

— Aztán nem jött vissza.

— Hogyhogy nem jött vissza?

— Úgy, ahogy mondom. Nem jött vissza soha többé. Úgy látom, kíváncsi a barátja történetére...

— Hát persze — felelte tétován az Elbeszélő. — Nagyon kíváncsi vagyok. Elvégre a barátom volt, mégha a nevére nem emlékszem is már.

A pincér eközben kihozta az italt, valami tintakék lötytyöt konyakospohárban. A pincérnek piszkos volt a körme, ezt Mr. Davis mindjárt szóvá is tette, de elnéző hangon, mint aki semmi esetre sem akar beavatkozni a helyi szokásokba, csak éppen nem hajlandó lemondani a haladásba vetett hitéről. Mr. Carpenter egy lépéssel tovább ment, s körömpucolás céljából egy fogpiszkálót ajánlott föl a pincérnek. A pincér hevesen mosolygott, mint akinek a lelkében érzelmi vihar dúl. Az Elbeszélő legszívesebben az asztal alá bújt volna szégyenében. Hiába, ezeken a világot járt amerikaiakon nehéz kifogni.

Aztán a pincér távozott, s megfutamodását követően Mr. Davis rögtön a tárgyra tért.

— Az ön barátja szerelmes volt — mondta olyan szikár, desztillált hangon, mintha azt mondta volna, hogy epeköve vagy ara-

nyere volt. Mr. Carpenter olyan tisztelettel leste minden mozdulatát, mint valami műtősségéd.

— Ki nem volt szerelmes legalább egyszer az életében? — vette közbe az elbeszélő.

Mr. Davis feddően pillantott rá, mire Mr. Carpenter is feltűnően elkomorodott.

— Hát persze — állapította meg Mr. Davis. — Én is voltam szerelmes, ámbár meg kell jegyeznem, utólag nem győzők csodálkozni ezen.

Mire Mr. Carpenter:

— Ne feledje, hogy önnek vigyáznia kell az egészségére.

Mr. Carpenter aggályoskodása szemlátomást jólesett Mr. Davisnek.

— Nem felejtettem el — mondta Mr. Davis. — Nos, az ön barátja — fordult az Elbeszélőhöz — sok-sok évvel ezelőtt szerelmes volt egy lányba, de a lány nem volt szerelmes őbelé. Az ön barátja ebbe nem tudott beletörődni, másfelől viszont nem tudott a helyzetén segíteni

— Egy pataknak sem lehet megparancsolni, hogy ne erre folyjon, hanem amarra — egészítette ki Mr. Davist Mr. Carpenter.

Mr. Davis megköszönte az értékes kiegészítést, és folytatta:

— Az ön barátját csak az vigasztalta, ha ugyan vigasztalta, hogy a lány mások közeledését is visszautasította, s ez oktalan reményt ébresztett benne, hogy a lány egy napon észhez tér, és a karjaiba veti magát... Ismerős história, ugyebár?

— Amióta világ a világ, így ment ez — toldotta meg Mr. Carpenter. — A reménynél csak a reménytelenség nagyobb oktalanság.

Mr. Davis ezúttal nem dicsérte meg Mr. Carpentert, hanem zordul figyelmeztette, túl fiatal még ahhoz, hogy elsietett nyilatkozatokat tegyen olyan érett férfiak előtt, mint az Elbeszélő.

— Aztán egy napon bekövetkezett a katasztrófa — folytatta súlyos pátosszal. — Csoda, hogy nem korábban. Az ön barátja piknikezni hívta meg néhány barátját és azok barátnőit egy csodálatos hegyi tó, egy tengerszem mellé, amelynek a vize a legforróbb nyárban sem melegszik húsz fok fölé. Azt nem mondanám, hogy hibát követett el. Hiszen ami ott történt, az megtörtént volna máshol, más alkalommal is, lehet, hogy egy kicsit később, de mindenképen. Mert ami történt, annak meg kellett történnie előbb-utóbb. Az ön barátja bemutatta a lányt egy fiúnak. Attól fogva a lány és ez a fiú elválaszthatatlan társak lettek. Még csak három napja ismerték egymást, mégis úgy tűnt mindkettőjüknek, mintha születésük óta egymásra vártak volna, s most, hogy végre a sors összehozta őket, megfogadták, hogy nem eresztik el többé egymás kezét. Az ön barátja pedig szenvedett a féltékenységtől, már ahogy az ilyenkor lenni szokott, ugyebár, de még jobban attól, hogy ami történt, az visszafordíthatatlannak látszott.

Mr. Carpenter nem állta meg, hogy bele ne kotyogjon Mr. Davis szavaiba.

— A vadon szava ellen nincs föllebbezés — mondta keserűen, mint aki nagyon elégedetlen a majom emberré válásának lassú tempójával.

Mr. Davis nem hagyta magát kizökkenteni.

— Nos, egy holdvilágos estén hármásban sétáltak a tó partján, s a szerelmespárnak egy idő után kezdett terhére lenni az ön barátjának társasága. Ebben, ugyebár, nincs semmi kivetnivaló. Meg is mondták kerekperec az ön barátjának, hogy márpedig most kettesben szeretnének maradni, s szóváltásuk csúnya veszekedéssé fajult. Az ön barátja nem volt harcias természetű, tudomásul vette vereségét, mégis haraggal váltak el. A lány és a fiú biztosak akartak lenni, hogy az ön barátja nem tér vissza, s csak akkor vonultak félre a partról az erdő sűrűjébe, amikor látták, hogy az ön barátja beleveti magát a tó vizébe, nyilván, hogy fürdőzéssel hűtse le túl forró szenvedélyét. Nem sokkal később hallották a segélykiáltását, de azt hitték, csupán azért kiabál, hogy elrontsa az ő pásztorójuk örömét... Az ön barátja azonban sohasem került elő többé.

— Hát ez egy alaptörténet — állapította meg a tudálékos Mr. Carpenter. — Néhány ilyen alaptörténetből és azok variációiból áll az életünk. Úgy ám! Mire megismertük ezeket a történeteket, már készülhetünk is a halálra. Az utánunk jövők pedig semmit sem okulnak.

Az Elbeszélő elvesztette a türelmét.

— Legyen szíves...! — mordult rá Mr. Carpenterre, de igazából nem tudta, mit is mondhatna.

Mr. Davis próbálta békítgetni őket, majd így fejezte be a történetét. — A legszomorúbb az, hogy a fiú nem tudta többé szeretni a lányt. Barátja haláláért magát vádolta, mégis a lányt büntette meg azzal, hogy szakított vele... De mi tudjuk, ugyebár, hogy az ember banális helyzetekben is kiismerhetetlenül viselkedik gyakran.

Végre megkóstolták az italt. Az íze nem volt se jobb, se rosszabb azoknál a növényi kivonatokból készült gyomorkeserűknél, amelyekhez bármelyik patikában hozzá lehet jutni, s amelyeket a forgalmazó csodagyógyszerként reklámoz, s néhány hónapig tele van dicséretükkel a sajtó, aztán lassanként mindenki megfélemezik róluk. Az Elbeszélő megtudta, hogy az ital neve Gladiátor, mert egyhamar földhöz vágja az embert. Ezért csak kortyonként, nagyon lassan tanácsos inni. Viszont frissíti és tisztítja az emlékezetet, s ezt az Elbeszélő is tapasztalhatta. Sajnálta a barátját, s ha vétkesnek érezte is magát, ilyen szomorú véget nem kívánt neki.

Mr. Davis és Mr. Carpenter nem tudhatták, hogy a fiúnak nem voltak hátsó szándékai, amikor elfogadta a barátja meghívását.

Mr. Davis és Mr. Carpenter számára ez az egész csak „alaptörténet” volt, amely egyiküket sem érintette személyesen, így aztán skrupulusok nélkül elmaraszthalhattak bárkit, aki ebbe a történetbe belekeveredett. Az amerikaiak tartózkodtak ugyan attól, hogy erkölcsöcsöszök módjára az igazság birtokosainak tüntessék fel magukat s megfellebbezhetetlen ítéletet mondjanak a történetekről, az mégis érződött a szavaikból, hogy kié a rokonszenvük. Az Elbeszélő is mindig a vesztesekkel rokonszenvezett, néha még akkor is, ha nyilvánvalóan nem az ő oldalukon állt az igazság, s a vereségük előrelátható volt. Zsigerileg visolygott a győztesektől, amióta látta egyszer megvillani azt a mélyen állati, furcsa fényt egy minden tét nélküli, baráti sakkparti nyertesének a szemében, aki máskülönben se gonosz nem volt, se erőszakos, hanem inkább félnk és visszahúzódó. Az Elbeszélő ennek az emlékek köszönhette, hogy sohasem vakította el a győzelmi mámor.

Mr. Davis és Mr. Carpenter nem tudhatták azt sem, hogy a fiú egy másodpercig sem érezte győztesnek magát, noha barátja tragikus halála átfestette a képet utólag, s rossz fényben tüntette föl a fiút és a lányt, mint akik megszegték valamilyen íratlan szabályt, s ezzel előidéztek a tragédiát.

— Persze, persze — mondta Mr. Davis. — Az emlékezet nagyon kényes portéka. Olyan tükör, amelyben mindig valami mást látunk, de soha, még véletlenül sem a valóságot.

— Ne aggódjon — vigasztalta Mr. Carpenter is az Elbeszélőt. — Olyan világ jön, amelyben nem lesznek már emlékek. Egyszerűen nem lesz szükség rájuk. A jövő végképp kiszorítja a múltat. Aki magába fordul és csak hátrafelé néz, örökre elkárhozik.

Az elbeszélő ellenállhatatlan kényszert érzett, hogy az amerikaiak beléje vett bizalmát megerősítse. Tulajdonképpen megfelelt a valóságnak, hogy azon a szomorú emlékezetű éjszakán a fiú, a lány és a fiú barátja együtt hagyták el a tábor. Az Elbeszélő emlékezett rá, hogy a fiú fogta a lány kezét, és egy percre sem eresztette el, barátja pedig látta, hogy fogja a lány kezét, de egy szóval sem ellenezte, mert tudta, hogy mi a nagy bűdös helyzet, hogy ő itt már nem rúghat labdába. Akkorra már minden eldőlt. Az Elbeszélő Mr. Davis egy további tévedését is korrigálta. Sem a fiú, sem a lány nem tartották a fiú barátját tolakodónak. A fiú barátja fürödni indult, és nem őket kilesni. Semmilyen segélykiáltást nem hallottak, igaz, messzire elkóboroltak a tóparttól.

— Így már minden érthető — mondta Mr. Davis. — Az ön barátja segítségért kiáltott, de önök nem hallhatták. Így nem kell feltételeznünk, hogy bármelyikük is hazudna. Tiszta sor.

Mr. Carpenter is elégedett volt az Elbeszélő magyarázatával.

— Jaj de jó, hogy tisztáztuk ezt az ügyet. Nagy kő esett le a szívemről. Még ha egyikük sem mond igazat, akkor is fontos,

hogy tisztáztuk ezt a félreértést. Ezért érdemes volt ilyen hosszú utat megtennünk.

Mr. Davis pedig ünnepélyes hangon tett pontot az ügy végére.

— Most már lezárhatjuk a dossziét. Bár nem oldottunk meg semmit sem, mindenki elégedett lehet az eredménnyel. A holtakat ne háborgassuk többé, az élők pedig indulhassanak tiszta lappal. Ritkán sikerül befejezetlen ügyeket ilyen simán lezárni.

Most valami színtelen italt hoztak ki, amely erős volt, mint a cseresznyepaprika, s nem a megszegényített pincér hozta ki, hanem egy fátyolos tekintetű lány. Az Elbeszélő megesküdtött volna rá, hogy szűz még. De ha nem volt is szűz, szűznek akart látszani, vagy ha nem szűznek, hát szemérmesnek, s ha nem szemérmesnek, hát legalább megközelíthetetlennek. Az amerikaiakat mintha kicserélték volna, majd elolvadtak a gyönyörűségtől. Az Elbeszélő észrevette, hogy a piszkos körmű pincér féltékenyen pislog feléjük a bárpult mellől. Biztosra vette, hogy záróra után majd megfogdossa a lányt a konyhában, s talán még ennél is galádabb dolgokra vetemedik, miközben a lány szeme még fátyolosabb lesz, s a büszke tartása is megtörik, mint azé a lányé, akit a barátja halála után elhagyott a fiú. Az Elbeszélő ebben a pillanatban elvárások sorozatának látta az életét, mintha azóta csak örökké menekülne, nem lenne egy perc nyugta sem, maradása pedig sehol, mert a legrosszabb, hogy mindenütt végül magával kell maradnia. S akkor fölrémlik annak a holdvilágos éjszakának az emléke, amely soha nem akar véget érni.

Valaki eközben ablakot nyithatott, mert huzat kerekedett, mint baljós előjele egy készülő viharnek, s már az amerikaiak sem voltak olyan vidámak, mint az előbb. Az Elbeszélő nem tudta eldönteni, hogy a részvétük milyen mértékben képmutatás, egészen vagy csak félig. Ő nem szeretett részvétet mutatni, mert attól félt, hogy akit a részvétével illet, megérzi benne a hamisságot, s ha részvéte valóban őszinte volt, azt is inkább takargatni igyekezett, mint kimutatni. Mr. Davis és Mr. Carpenter nagy örömeire egy muzsikusz cigány lopakodott az asztalukhoz, aki sehogyan sem illett ebbe az amerikanizált környezetbe, de az amerikaiakat ez nem zavarta. Bizonyára megszokták már, hogy errefelé minden egy kicsit másképpen van, mint náluk, és nógatták az Elbeszélőt, hogy húzassa el a nótáját. Az Elbeszélőnek azonban egyetlen nóta sem jutott az eszébe, amelyet szívesen hallott volna, így a cigány hoppon maradt, az amerikaiak pedig sajnálatból fizettek neki egy pohárka italt.

Az Elbeszélőnek nem volt szokása dramatizálni a szakításokat, rég elfeledett barátja rajtaütésszerű felbukkanása azonban zavarba ejtette, s arra kényszerítette, hogy elszámoljon annak idején megspórolt vagy elfojtott érzelmeivel. Megcáfolva találta mindazt, amire büszke volt: a kiegyensúlyozottságát, sztoikus nyugalmát, távolságtartását a hétköznapi hívságaitól és gondjaitól. Anna-

máriát, akárcsak az első, majd a második feleségét érzelmi megrendülés nélkül hagyta el, inkább megkönnyebülést érzett, mint hiányt vagy bánatot. Belátta, hogy önző volt, de önzését nem tartotta elítélendőnek. Minden tartós kapcsolatot nyűgnek érzett, s még a gondolatától is irtózott, hogy gyermekeket nemzzen, akik hozzá való hasonlóságuk ellenére másféle habitust, másféle érzékenységet és másféle életfelfogást hordoznak majd, mint ő. A nők, akiket elhagyott, megúszták, hogy szerencsétlenné tegye őket, s ezért hálásnak is kellett volna lenniük iránta. Az Elbeszélő büszke volt arra, hogy előrelátó, hogy érzelmei által nem megvesztegethető, hogy teljes mértékben ura önmagának. Ez a büszkesége most egyetlen szempillantás alatt szertefoszlott, romba dőlt, mint egy épület, amelyet rosszul alapoztak meg. Nem az bántotta, hogy Ingrid faképnél hagyta őt, hanem hogy életfilozófiája rendült meg. Az Elbeszélő nem értette magát. Nem értette, miért aggódik Ingridért, miért ő az a lány, akinek szívesen csinálna akár egy tucat gyereket is, miért ő az, akire ráruházna mindent magából, ami értékes benne. Az Elbeszélő a gyakorlatias, célratörő embereket kedvelte. Mindig az ilyen emberekhez szeretett volna hasonlítani, s már-már elhitette magával, hogy ő is ilyen: pragmatikus, rendíthetetlen racionalista. Most nem kevés önsajnálattal látta be, hogy egyáltalán nem ilyen ember. Megállapította, hogy egyáltalán nem hasonlít magára. Szeretett volna tanácsot kérni az amerikaiaktól, Mr. Davisnek és Mr. Carpenternek azonban csak a hült helyét találta.

Az Elbeszélő egyedül ült az asztalnál.

OLÁH ANDRÁS

pléhkrisztus

(Kondor Béla képe alá)

*a kékre hámozott ég alatt
kimarjult mozdulat:
rozsdaszín foltokban
az Ember fia —*

*békétlen testek korróziója
vadvirágot szül az eleven
hús helyén: akaratos
vér-illatút —*

Philemon és Baucis

*A kor mögött derű, szemük ragyog,
fejük fölött hó-szárnyú angyalok.*

*A többszám pontatlan, mert csak egy
kering az őszi nyárban, odafent.*

*A szája, szárnya néma. Fényözön
borítja őket. Kint és bent: öröm.*

*A ki nem mondott: hála, új napért.
Az éjjelért, ha reggel véget ért.*

*Lebegnek, szinte lombot ér a láb,
így értik ők az angyalok szavát,*

*akár a régi kertben, fák alatt
eggyéfonódott lelkű két alak.*

*Egyikben féltés, másik mint az eb
fürdés után, magáról rázza ezt.*

*Ha elmaradna, hű törleszkedés,
könyörgő szem kívánja tőle, és*

*akarva várná azt, mi elmaradt,
s beteljesülne minden pillanat,*

*ami még hátra. Összenőtt fatörzs
az ódon kettős. Mögöttük már az ősz.*

*Várják: talán nehéz lesz majd a hó.
Belészakadni együtt volna jó.*

KEMÉNY ISTVÁN

A felszámoló

*Isten utolsó ügyeinek intézője
a most még jól látható fekete pont
az egyöntetű havon messze, messze
és távolodva, mint a csillagok.*

*Itt fekszünk a szálláson hitványan a bortól
a fonnyadt információkon, amik
reggel trágyaként lesznek szerteszórvva
mint a csillagok; és ő távolodik.*

*Itt már volt, itt már csak lezajlik, ami tart még,
innen megy el, és máshol is búcsúzik,
ahol papnak nézik, könnyebb azoknak,
de az ő tisztje nem ilyen ócska tiszt:*

*a Legutolsó Ügy Intézője a Földön,
a Legutolsó Árnycék Ihletője,
a Legutolsó Konzerv Felnyitója,
a Legutolsó Szerelem Jövője.*

JÁSZ ATTILA

Csak; lépésekkel

*Csak egy lépés. Meg még egy.
Csak a sziürke fal
látszik ablakokkal.*

*Csak egy lépés hátra.
Csak a Hold sárga
korongja van rajt' a képen.*

*Csak egy lépés. Meg még egy.
Hátra. Visszajutok végre
lépéseim eredetéhez.*

RÓNAY LÁSZLÓ

Két interjú

1937-ben született. Irodalomtörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi írását 1995. 10. számunkban közöltük.

A két világháború közötti hazai katolikus irodalom számára különösen fontosak voltak a francia ösztönzések. Kivált a francia prózairodalomé. Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy a hazai katolikus próza meglehetősen egysíkú ábrázolásmódja nem volt alkalmas a lélek mélyében rejlő gondolatok, elhatározások, küzdelmek föltárására. A Gárdonyi és Móra világot mintájuknak tekintő hazai regény- és elbeszélés-írók többnyire megelégedtek egy-egy érzelmes történet elmondásával és hangulati motiválásával. Rendszerint visszariadtak attól, hogy szembenézzenek a bűn problematikájával. Mauriac, Bernanos és a többiek művei nagy viharokat keltettek, ugyanakkor azonban még az elfogult kritikusoknak is érezniük kellett, hogy e korszak francia prózája a fejlődés új lehetőségeit rejti emberábrázolásának kendőzetlen nyíltságával.

Ennek az irányzatnak elméleti alapvetését lehangsúlyosabban a Bergson-tanítvány, Jacques Maritain fejtette ki: közérthető gondolatai nemcsak hazájában tették rendkívül népszerűvé, hanem nálunk is. Érthető, hogy a francia irodalom iránt érdeklődők mindent megtettek, hogy nyilatkozatot kérjenek tőle. Mint tudjuk, a Vigilia egyik estjén személyesen is megjelent a Zeneakadémián.

A Nyugatban elsősorban Gyergyai Albert érzékeny, nagy hozzáértéssel és szép esszéstílusban megjelent írásai adtak hiteles képet a kor francia irodalmáról. A régi Vigiliában is sok értékes, figyelemfelhívó tanulmány, bírálat jelent meg hasonló tárgykörben. A harmincas évek közepén az addig konzervatívabb katolikus lapokban is mind nagyobb teret szenteltek a francia irodalomnak, s ez egyrészt azoknak az íróknak és esszéíróknak volt köszönhető, akik Eckhardt Sándor tanszékén ismerték meg a francia kultúrát. A budapesti egyetem kiváló professzora tudatosan irányította figyelmüket az akkor modernnek mondott francia irodalom jelenségeire, ő maga 1947-ben jelentetett meg kitűnő gyűjteményt a Szent István Társulatnál *Új francia katolikus írók antológiája* címmel, amelyben rövid szemelvényeket közölt szinte minden jelentős francia katolikus írótól és gondolkodótól.

Eckhardt Sándor tanítványa, majd egy ideig asszisztense volt Just Béla, akinek szereplését némiképp beárnyékolja a Vigilia 1942. januári számában közölt írása, amelyben élesen bírálta Vajthó László költői antológiáját, és annak kiadóját, a Dantét. Rendkívül negatív képet festett róla Possonyi László *Tettenérés* című önéletrajzában. Talán ez magyarázza, hogy az *Új magyar irodalmi lexikon* nevét sem említi, holott a régebbi még címszót szentelt neki.

Just Béla vitathatatlanul tehetséges író és fordító volt. Az ő tolmácsolásában hódította meg a magyar olvasókat Bernanos *A sá-tán árnyékában* című regénye. Szívesen és sokszor fordított Mauriactól, nagy érdeklődést mutatott Charles du Bos és Julien Green iránt. Ő nyerte meg Mécs Lászlót, hogy vállalja el a Vigilia főszerkesztőségét, s jelenlétével, nevével biztosítsa a lap fennmaradását. Maga is írt regényeket, melyeken érződik a francia hatás. Ezeket talán barátja, Balla Borisz közvetítésével hasonította át. Balla *Niczky-növendék* című regénye megjelenése idején jelentős eseménye volt a hazai katolikus regényírásnak, témaválasztása az *Iskola a határonnal* rokonítja. Just Béla legsikeresebb regénye, *Az eszelősök* címmel 1943-ban jelent meg. (A Vigilia Kiadó gondozta *Hajnali kettő* című regényét.) A háború után egy ideig idehaza dolgozott, majd emigrált. Vérmérgezés végzett vele.

A következőkben közölt két interjúja a Nemzeti Újságban jelent meg 1935-ben. Nemcsak azért érdekesek, mert bizonyosságai annak az érdeklődésnek, melyet a hazai irodalom mutatott a francia iránt, hanem azért is, mert Maritain is, Francis Jammes is hitet tettek benne az irodalom erkölcsnemesítő küldetése mellett.

Just Béla két ismeretlen interjújának közlésével a Vigilia valahai szerkesztőjére is emlékezünk. S hogy a kép teljes legyen, közöljük az egyik beszélgetőtárs, Francis Jammes két versének új fordítását.

Kedves Olvasóink!

Az áremelkedések immár leküzdhetetlen nehézségek elé állították lapunkat is. Egyetlen számnak csupán a nyomda- és postaköltsége darabonként immár eléri a 100 forintot. Ezt a legszigorúbb takarékosági intézkedések mellett sem tudjuk ellensúlyozni a vételár emelése nélkül.

A Vigilia számonkénti vételára ezért 1996 januárjától 95 Ft lesz.

Mivel leghűségesebb olvasóink évek-évtizedek óta járatták a Vigiliát, az előfizetési árat kedvezményesen állapítottuk meg, évi 1000 Ft-ban, abban a reményben, hogy továbbra is kitüntetnek érdeklődésükkel, és előfizetnek a lapra.

Mi pedig igyekszünk színvonalasabb számokkal meghálálni ragaszkodásukat.

A Vigilia

Vakon rohanunk a katasztrófa felé...

JUST BÉLA

*Beszélgetés Jacques Maritainnel irodalomról,
világnézetéről*

Megjelent a Nemzeti Újság 1935. július 21-i számában. A szöveget a mai helyesírás szabályai szerint közöljük.

Párizs, július hó

Vonatom most indult el a párizsi Gare de Montparnasse-ról, Mitteudon hat kilométernyire van Párizstól, a versailles-i vonalon, amíg odaérek, néhány szót arról a katolikus filozófusról, akit ott-honában meglátogatok. Maritain a háború utáni francia szellemi megújulás kimagasló egyénisége, akinek Claudellel együtt főleg a fiatalságra gyakorolt hatását kell kiemelni. Az egykor protestáns Maritain tíz év óta a párizsi Institut Catholique filozófia-professzora és a neo-tomizmus legkiválóbb képviselője. *Antimoderne, Art et Scolastique, Primauté du spirituel, Réflexions sur s'Intelligence* stb. minden iránybani elmélyülése, átértett és átélt katolicizmus és utánozhatatlan stílusforma jellemzi, melyben a hívős fegyelmezetség nem zárja ki a lírizmust.

Meudon! A vonat egy pillanatig áll s máris eltűnt a kanyarulatban. Ez a kis város arról nevezetes, hogy a tizenhatodik században Rabelais volt a plébánosa. Szobra itt áll a főtéren, s amint elhaladok mellette, arra gondolok, hogy a véletlen különös tréfákat úz az emberiséggel: Rabelais a reneszánsz harcosa volt, szatirikus regénye kíméletlen támadás a középkor aszketikus szelleme ellen; Maritain ezt az aszketikus lelkületet szeretné ma, a 20. században megvalósítani, s állandóan hangsúlyozza, hogy a modern kor minden baját a Reneszánsznak köszönheti, mely isteni törvények helyett a természet és az őszön parancsait követi. A főtér eltűnt, s Rabealis szobra is: itt állok a kertes ház előtt, melyben Maritain lakik. A lugasban ül s olvas. A látogatót jelző kapucsgőre élém jön: nyakában ugyanaz a szürke sál, mint tavaly, szájában az elmaradhatatlan cigaretta. Kék szemével, melyekből végtelen jószág árad, rám mosolyog: nem változott semmit, csak hullámos „művészhaja” lett ezüstösebb.

— Szerencséje van, hogy Meudon-ban talál: Az Institut Catholique vizsgái befejeződtek, holnapután indulok hosszabb útra s csak augusztusban térek vissza. Az ember könnyelmű ígéreteket tesz mindenfelé: előadásokra, kongresszusokra hívnak, s most ezeket az ígéreteket kell beváltanom. Szívesebben maradnék íróasztalom mellett, hogy befejezhessem filozófiai rendszerem második kötetét, a *Metafizikát*, mely nyolc éves munka után jövőre jelenik meg.

Olvastam Maritain úr szép tanulmányát a Nouvelle Revue Française májusi számában, és meglepett, hogy éppen az a folyóirat közölte, mellyel erős vitái voltak. Az ember azt hinné, hogy óriási távolságok választják el önöket egymástól...

— Világnézetileg igen, de esztétikailag egyetértünk a legfontosabb kérdésekben. Az NRF mindig nyitva állt a katolikusok előtt: ugyanabban a számban olvashatta Francis Jammes gyönyörű verses elbeszélésének befejező részét: Claudel, Max Jacob, Jouhandean, Mauriac állandó munkatársai s mint katolikusok is jól megférnek Gide-el, Malraux-val, akik kommunisták. Mindig hirdettem és hiszem, hogy a katolikus író lényeges tulajdonsága a largesse d'esprit, a szellemi látókör nagysága, ami irodalmi téren azt jelenti, hogy megértjük, értékeljük a tehetséget, legyen az katolikus vagy istentagadó, royalista vagy kommunista. A legnagyobb francia katolikus kritikus, Charles Du Bos írta a legmélyebb könyvet Gide-ről, ami még nem jelenti azt, hogy ugyanazon nézeteket vallja, mint a *Caves du Vatican* írója. Katolikus egyetemet jelent, mindent átfogót és megértőt.

— Ha ez így van, vetem közbe, akkor Massis, a fő-katolikus kritikus nem tekinthető katolikusnak, hiszen könyveiben makacs kíméletlenséggel támadja nemcsak Gide-et, hanem Barrés-t is, aki pedig nem áll messze a katolicizmustól.

— A Massis-probléma nem olyan egyszerű. Fő művét, a kétkötetes *Jugements*-t nekem diktálta, s éveken keresztül mindig együtt emlegettek bennünket, anélkül, hogy engem megkérdeztek volna. Szeretem és becsülöm Massis-t intranzigens álláspontjáért, de az a meggyőződésem (ezt csak egy idegennek merem elmondani!), hogy nincs igaza, amikor árnyalat nélkül ítél el írókat, akik több megértést érdemelnének. Massis ma ugyanott áll, mint húsz évvel ezelőtt, nem fejlődött, nem haladt korával, s ez a vak és makacs intranzigens álláspont sem neki, sem a katolicizmusnak nem használt. Másrészről nézve a dolgokat: még mindig jobb, ha katolikus kritikaink ezt a szélsőséges jobboldali álláspontot foglalják el, mint ha önző egyéni érdekből mindent és mindenkit katolikusnak kiáltanak ki. Az igazság a középen van, és Charles Du Bos álláspontja követésre méltó.

— Azt hiszem, Maritain úr, hogy a kritikus rendkívül nehéz és felelősségteljes feladat előtt áll, ha egy író katolicizmusát vagy akatolicizmusát vizsgálja.

— A százszázalékos katolikus íróknál, mint Claudel vagy Mauriac (a mai Mauriac) nincs különösebb nehézség. De vegye például Green esetét. Katolikusnak vallja magát — de nem regényeiben, ami nem azt jelenti, hogy ott esetleg szembefordul a vallással. Nem, csak egyszerűen kikerül minden ezzel kapcsolatos kérdést. Regényeinek légköre sem katolikus, és mégis van bennük

valami elemezhetetlen vonás, főleg a *Léviathanban*, mely jelzi, hogy az író lelki gyökerei a katolicizmusból táplálkoznak. Nehéz, de felette érdekes feladat lenne a Green-féle írókkal foglalkozni: Riviére, Jouhandean, a nemrég megtért Marcel Gabriel mind ide tartoznak. Alkotásuk a katolicizmus határvonalára esik, az állandó metafizikai nyugtalanság és a lelkiismereti problémák iránti érdeklődés jelzi, hogy a láthatatlan világ legalább olyan jelentőség számukra, mint a látható.

Mielőtt otthagynánk az irodalmat, szeretném Maritain úr véleményét hallani a háború utáni katolikus megújulásról.

— A húszas években sokat beszéltek erről a „renouveau catholique”-ról, a katolikus írók egész sora állt a megújulás szolgálatába, de ma már mind jobban látható, hogy áramlat nincs, csak egyének, írók vannak, akik mint Claudel, Mauriac, Bernanos a mai francia irodalom első vonalában állnak. Másrészt kétségtelen, hogy a fiatalabb nemzedék nem éri el az idősebbek színvonalát: nem tudnék megnevezni egy abszolút értékű regényíró, a tavaly előtt feltűnt Malegue-től eltekintve, aki azonban már nem fiatal. Nagy regénye, az *Augustin ou le Maître est la* egészen új utakat nyitott a katolikus regény végtelen területére, s büszkék lehetünk, hogy három olyan kiváló regényírónk van, mint Mauriac, Bernanos és Maléguet.

Tomista filozófia

—Szeretném, ha röviden vázolná a tomizmus jelentőségét, szerepét a mai korban. Azt hiszem, hogy ez legalább olyan fontos, mint az irodalom.

— Szinte lehetetlen erről röviden beszélni. A lényeg a következő: civilizációnk háromszáz év óta fokozott gyorsulással halad a katasztrófa felé. A középkorban az emberek boldogok és megelégedettek voltak, Istennel és Istenben élve nem törekedtek istenné lenni. A reneszánsz, majd Descartes, Luther és Rousseau az ember önállóságát és magasabbrendűségét hangsúlyozva és az ész jogát hirdetve felszabadítottak bizonyos tendenciákat és hatásuk alatt elkezdődik a rohanás a katasztrófa felé. Péguy, ez a nagy katolikus költő és moralista fejezte ki legjobban ezt a romlást: „le monde s’avitit”, a világ elromlik, elocsmányosodik... Már most nézzük a tomizmust. A kiegyensúlyozott, boldog középkorban (mert a „sötét” jelző ostobaság!) Aquinói Szent Tamás filozófiája volt a bázis életünk számára: metafizikai, etikai és esztétikai bázis. Én filozófus vagyok és Szent Tamás késői tanítványa: kötelességem vallani és hirdetni, hogy mint világnézet és filozófia a tomizmus az egyetlen, mely még megmentheti civilizációnkat. A munkás boldogabb lenne, ha mindenben követhetné középkori őst, az író-művész nagyszerű példaképet talál Fra Angelicóban,

vagy Danté-ban, a politikus... Különben hagyjuk a politikát. Felesleges minden beszéd. Léon Bloy, ez a nagy, de félreismert katolikus író mondta: „Il n’y a qu’une tristesse, sc’est de n’être pas des Saints”, csak egy szomorúság van, az, hogy nem a szentek közül valók vagyunk. A középkor érezte ezt, s igyekezett legálább megközelíteni a szentek világát...

Maritain kinéz az ablakon. Sötétedik, távolról Párizs fényei látszanak és az égbolt a kékből lila felé halad. Fázósan összehúzza sálját, a kapuig kísér, s amint kezét nyújtja, az arcára szomorúság borul.

A költészet él, csak a költők haltak meg

Látogatás Francis Jammes otthonában

Megjelent a Nemzeti Újság 1935. augusztus 18-i számában. A cikket a mai helyesírás szerint közöljük.

Él Párizstól nyolcszáz kilométernyire, a Pireneusokban egy francia költő, aki nemcsak a mai katolikus irodalom egyik legkiemelkedőbb képviselője, hanem a modern líra egyik megindítója. Első versei a századforduló előtt jelentek meg az akkor nagy tekintélynek örvendő *Mercure de France*-ban, legutolsó alkotása, egy nagyobb költői elbeszélése, *Alouette* a *Nouvelle Revue Française* tavaszi számában, folytatásként, és aki ismeri a francia irodalmi viszonyokat, értékelni tudja Jammes pályájának e szimbolikus vonalát. Új és friss volt negyven évvel ezelőtt, és ma, hatvanhat éves korában is annyira fiatal és új, hogy az NRF, mely a legmodernebb francia folyóirat, büszkén hozza nevét az első oldalon. Baudelaire és Verlaine után az első lírikus volt, akinek a versein keresztül kezdtem megismerni a francia lírát, s így régi vágyam valósult meg, amikor hasparrenti otthonában meglátogathattam.

Bayonniból egy múlt századi vicinális visz Camboig, innen rozoga autóbusz. Hasparenig, a hegyek között megbújó baszk faluig, melynek tíz év óta Francis Jammes a nevezetessége és idegenforgalmi csalétke. Különös véletlennek köszönheti Hasparren ezt a szerencsét: egy magányos özvegyasszony végrendeletében házát és birtokát Jammesra hagyta, hálából azért a sok gyönyörűségért, melyet az *Angéhus* és a *Géorgiques* Chrétiennes költője nyújtott neki, — s így történt, hogy költőnk 1924-ben átköltözött szülőfalujából Ontherből, ahol ötven évet töltött, Hasparrenbe. Itt él népes családjával, vadászkuttyájával és mesébeillő fehér szakállával, mint egy pátriárka.

Leszálok az autóbusról s a patikában Jammes úr lakása felől érdeklődöm.

— Le château de Monsieur Jammes! — ismétli a kérdést büszkén a főnök, s amíg az odavezető utat magyarázza, képzeletemben már rácsos parkot, szigorú őröket s különféle akadályozó közegeket látok, akik Jammes úr ihletét őrzik az alkalmatlan látogatóktól. De amikor a „chateau” elé érek, megnyugszom: amit a Pireneusokban kastélynak neveznek, a magyar falusi kúriának felel meg. Francis Jammes kastélyát hatalmas park veszi körül, árnyékos utakkal és évszázados faóriásokkal, s amíg a meleg augusztusi délutánon áthaladok rajta, azok az ősz jelző fáradt levelek hullnak lábaimhoz, melyekről Jammes egyik legszebb versét írta fiatal korában.

Nem Valéry a nagy költő, hanem Supervielle

Egy középtermetű, fehérszakállú, cvikkeres férfi lép ki a földszinti szobából: megismerem a fényképeken már annyiszor látott költőt. Különös érzés az, amikor valaki, akit évek óta ismerünk verseiből és memoárjaiból, hirtelen elénk lép és válaszol kérdésünkre.

— Monsieur Francis Jammes?

— Oui et vous?

Bevezet dolgozószobájába, leültet íróasztalával szemben, s míg bevezető mondókámat hadarom, érzem, hogy cvikkere mögül figyelmesen szemlél gyorsan mozgó, huncut szemeivel, majd megszólal:

— Mindig távol éltem Párizstól és az úgynevezett irodalmi élettől, mert idegenkedem a piaci lármától, a kicsinyes klikkektől és a lélektipró nagyvárostól. De örülök, ha valaki meglátogat ott-honomban: sokan keresnek fel, és nemcsak franciák. Nemrég egy amerikai fiatalember hozta el rólam szóló disszertációját, gyakran vannak angol és német vendégeim, sőt egyszer az ön hazájából is volt egy látogatóm, majd előkeresem névjegyét. Szeretem a fiatalságot, mert lelkesedés és lendület van benne, s mert hatvanhat évemmel ma is fiatalnak érzem magamat. Ezért nem lettem és nem is leszek soha akadémista, épp úgy, mint Claudel sem: akadémikusnak lenni annyit jelent, mint megállni a fejlődésben, meghalni, s mi élünk és élni akarunk. Sok öreg kortársam hűtlen lett hozzám, de a fiatalság szeret, s számomra ez a fontosabb. Idestova harminc éve, hogy Mauriac, aki akkor még verseket írt, meglátogatott egy szép nyári napon Orthezben, hogy átnyújtsa első kötetét, a *Mains jointes*-et (*Kulcsolt kezek*): hány fiatal keresett fel azóta, hogy elhozza alkotását, vagy csak egyszerűen azt mondja, amit ön: „Eljöttem Jammes úr, hogy megköszönjem azt a sok örömet, melyet versei jelentettek számomra”. Ez több minden hivatalos elismerésnél és anyagi sikernél.

— Szeretném Jammes úr, ha elmondaná véleményét a mai francia líráról és általában a líra állítólagos válságáról, mely az elmúlt években a folyóiratok kedvenc témája volt.

— A két kérdés bizonyos tekintetben összefügg egymással. A mai lírát a századfordulóval szemben az jellemzi, hogy tervszerű szándékossággal a minimálisra szorítják le az ihlet és a költői intuíció szerepét, s túlságosan hangsúlyozzák a mesterségbeli részt. Pedig megtanulhatták volna a múltból, hogy ahol sok az elmélet és program, szinte törvénytörőleg kevés az a poésie pure, melyről annyit beszélnek, de amelyből nem valósítanak meg semmit. Nem hiszek a nérmök-lírikus elméletbeni s nem tartom nagy költőnek Valéryt: az utánunk következő kor majd igazolja, vagy megcáfolja véleményemet. A mai lírikusok közül a legnagyobb tehetségnek Jules Supervielle-t hiszem, verskötete, főleg a *Gravitations* és a *Forçat Innocent*, maradandóbb értékűek, mint sok hirdett nagyság egész oeuvre-je. A fiatal katolikus líra mintha hullámvölgyben lenne: szép számmal vannak tehetséges lírikusok, de a régi csapásokon haladnak. — Ami a második kérdést illeti, nevenséges és naiv dolog a líra haláláról vagy válságáról beszélni: a költészet él, csak a költők haltak meg, s nem lép helyükbe méltó utód. Pedig a mai kor nem alkalmatlan a lírikus számára, főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy a líra témaköre néhány évtized óta erősen kibővült: ami harminc évvel ezelőtt „költőietlen” téma volt, ma esetleg nem az.

— Azt hiszem, hogy éppen Jammes úr volt az egyik kezdeményező ezen a téren: az *Angélus* és a *Deuil des Primevères* különös témái: a vágóhídra vonszolt boci, az imádság a samarakért, a részeg matróz szokatlan merészségnek látszottak negyven évvel ezelőtt, ma pedig senki sem lepődne meg rajtuk.

Jammes most feláll és a teraszra hív uzsonnára. Ott megismerem az egész családot: Jammes nénit, a legnagyobb fiút, aki jogot tanul Toulouseban, a lányokat (ötten vannak!) és az öreg vadász-kutyáját. Ültünk az asztalnál, s amint elnézem a családi képet, arra gondolok, hogy mindig így képzeltem el ezt a költőt és családját. A néni másodszor tölt csészémbe kakaót, és megkérdezi, hogy van-e Magyarországon is krízis. Jammes elmondja, hogy évekkal ezelőtt verseivel annyit keresett, hogy nyugodt gondtalanságban élhetett családjával. „De ma bizony nehéz az élet, s főleg a költő élete, s most látom csak, hogy milyen bátorságot ad valakinek az a tudat, hogy hisz Istenben és kezébe teszi le sorsát”, mondja. Az egyik lány, Maria, leszedi az asztalt, lemegyünk sétálni a parkba, egy-egy elsárgult levél hull utunkra: „Látja, ez már az ősz futárja”, szól Jammes, s utána némák maradunk.

Ha meghalok...

Ha meghalok, te majd, kinek kék a szemed,
 mint a vízbogarak, mik úgy kéklenek,
 mint a láng, ifjú lányka, akit szerettem,
 és ki a virágoskönyv nőszirmát idézted bennem,
 eljössz értem, kézen fogsz kedvesen,
 s elindulsz a keskeny úton velem.
 Ó angyalom, habár lesz ruha rajtad,
 mályvaszínű inged szűzi nyakad megmutatja.
 Még egymás homlokát sem érheti a szánk.
 De kéz a kézben, üde bokrok oldalán,
 merre a szürke pók szivárványt szövöget,
 mézédés lesz a csönd, amely körénk lebeg;
 s ha érzed, hogy szívem bánattól nehezen ver,
 szorosabban fogod kezemet lágy kezeddal,
 — félünk mindketten, mint az orgonák, ha vág a szél,
 és nem értjük, mi ez ... nem értjük, mi ez az egész.

(1897)

Ha sejtened...

Ha sejtened, hogy milyen súlyosan
 ül szívemen a bánat, rájönnél, olyan,
 mint egy szegény, nagyon szenvedő anya könnye,
 akinek beesett arcát nehéz kór gyötörte,
 megfakította, és napjai vannak hátra csak,
 és aki legkisebb fiának bontogat,
 bontogat egy csak neki szánt
 krajcáros játékszert, játékszert, semmi mást.

(1897)

Bárdos László fordításai

Bartal Károly Tamással

POMOGÁTS BÉLA

Apát úr nehéz időkben végezte tanulmányait a pozsonyi teológián. Hogyan alakult az ötvenes években egy felvidéki magyar fiatal ember élete, aki papi, sőt szerzetesi pályára készült?

Fiatallélekként igen sok helyen megfordult, főként szlovákok lakta városokban. Milyen fontosabb tapasztalatokat szerzett papi szolgálata során, milyen volt a kapcsolata a magyar és a szlovák hívőkkel?

A szaléziaknál Sasvárbán 1953-ban érettségiztem. Már akkor úgy éreztem, pap leszek. Titokban jelentkeztem a szemináriumba, mert féltem ha ezt az iskolában megtudják, nem engednek érettségizni. Első próbálkozásom sikertelennek bizonyult. A következő évben újra jelentkeztem. Nem volt pártfogóm, annál nagyobb volt a meglepetésem, amikor megkaptam az értesítést, hogy fölvettek azzal a föltétellel, hogy a besztercebányai egyházmegye papja leszek. Örömmel igent mondtam, hiszen nagyon vágyódtam bekerülni a szemináriumba. Kicsit különösnek tartottam, hogy egyedül magyarként a besztercebányai egyházmegye papja lettem, ahol nincs egyetlen magyar plébánia sem.

Nagyon boldog voltam, amikor bevonultam a pozsonyi szemináriumba. Igen megkedveltük egymást, talán a kinti mostoha viszonyok hatására. A rendszer kegyetlen intézkedését már csak az előljárók érezhették. Nekünk nem mertek panaszkodni. Nem tapasztaltam, hogy valaki is érezte volna velem, hogy én „csak” magyar vagyok. Akkor még litániát is végzett magyarul az egész kispapi közösség, hogy mindenki tudjon valamit magyarul. A szentmisét még latinul végezték.

Pappá szentelésem után Körmöcbányára kerültem. Megelőzött a hírem, szerettek, mint általában a fiatal papokat. Négy hónap múlva behívtak katonai szolgálatra. Prachaticére kerültem, Csehországba. Két évig köz-katonaként szolgáltam a tűzéreknél. Mielőtt bevonultam volna, azt mondta a lelkiatyám: a jó Isten a papot az egész világba küldi. A katonaságnál is van egy része a világnak. Ott is próbálj tisztességesen helytállni. Ehhez tartottam magam. A misézés problematikus volt, de amikor a templomból megismerkedtem néhány jó katolikus családdal, ez is megoldódott. Katonaruhában, stólával a nyakamban miséztem magánházaknál. Ostyát, bort szereztem be. Minden szentmise csodálatos élmény volt. A brevárium is nálam volt, rendszeresen imádkoztam. A szemináriumban úgy neveltek, hogy a breviáriumhoz ragaszkodjunk utolsó lehetőségünkig. Felbecsülhetetlen erőforrás volt számomra az ima és a szentmise. Ez ma is így van, de ott ezt nagyon megtapasztaltam.

Örömmel vettem a katonai szolgálat után kinevezésemet Besztercebányára, ahol megismerkedtem néhány magyar családdal is, de a szlovák híveket is szívesen szolgáltam. Talán nem is tudták,

hogy magyar vagyok. A principálisom, ha valamiért beidéztek kihallgatásra bizonyos szervek, mindig megvédett.

Két év után Lazik püspök úr elkért szolgálatra az ő területére, mivel már akkor kevés volt a magyarul beszélő pap. Így kerültem Érsekújvárra. Ott „magyar” káplánként tartottak számon. Nekem mindegy volt. Ahogyan a principálisom beosztott, úgy végeztem a szolgálatot. Megszerettem az újváriakat, mind a szlovákokat, mind a magyarokat.

Plébánosként, illetve esperesként tevékenykedett Kőbölkúton és Paláston. Milyen tapasztalatokat szerzett ebben a munkájában?

Felejthetetlen élmény volt, amikor Kőbölkútra kerültem plébánosnak. Szentelése után tizenkét évvel kaptam meg az első plébániát. Borzasztó állapotban volt a plébánia épülete, a templom teteje roskadozott, a filián is javítani kellett. Még két faluban kellett kététenként misézni, ott csak házaknál volt a szentmise, mert nem volt templom. A legelső papi gyűlésen mondta egy idősebb paptestvér, hogy a környék egyik legnehezebb plébániáját kaptam meg. Nagy lelkesedéssel munkához láttam. Hat és fél év alatt (a hetvenes években) a hívek segítségével mind a két templomot sikerült megjavítani, és az új plébánia épületét fölépíteni. Ezekre az évekre is nagyon szívesen emlékezem vissza. Alig laktam fél évig az új plébánia-épületben, a püspök atya kinevezett érsekújvári plébánosnak. Megtapasztaltam, mennyivel nehezebb azon a helyen, ahol káplán voltam, plébánosként működni. Voltak a káplánok között nagyon jó munkatársaim, akiket a mai napig nagyon becsülök. Akadtak olyanok is, akikkel nehezebb volt együttműködni, különösen, ha nem beszéltek magyarul, mert akkor még Érsekújváron sokkal több volt a magyar temetés, keresztelő, esküvő, betegellátás, mint a szlovák. Volt idő, amikor csak egy szlovák káplánom volt, így sokkal többet kellett dolgoznom plébánosként, mint a káplánnak, aki nem beszélt magyarul. Valaki azt mondta: tudod, mi kisebbségben élünk, nekünk kell tudnunk többet vállalni, többet dolgozni, többet elviselni, többet szenvedni. Ezt megtanultam egy életre, ehhez tartom magam.

Érsekújváron vigyáztam, hogy ugyanannyi nyilvános istentisztelet legyen szlovákul, mint magyarul. Közel van egymáshoz a plébánia-templom és a ferencesek temploma. Ha a magyar nyelvű szentmise a plébánia-templomban volt, a ferenceseknél volt a szlovák nyelvű szentmise és fordítva. Ez persze többletmunkát követelt, de megérte, mert békesség volt, mindenki meg volt elégedve. Ez így volt még a nyolcvanas évek első felében is. Úgy tudom, mára már megváltozott.

A nyolcvanas évek második felében a pozsonyi szeminárium rektora volt. Milyen lehetőségek nyíltak a papi utánpótlás megszervezésére, különös tekintettel a magyar kispapokra?

A nyolcvanas éve második felében Gábris püspök úr kinevezett a pozsonyi szeminárium rektorává. Ott töltöttem papi szolgálatom talán legnehezebb éveit. Sokszor kellett eveznem a Scyllák és Caribdiszek között. Több mint háromszáz kispap tanult és élt két épületben összezsúfolva, hét egyházmegyéből. Már akkor nagy volt a paphiány, de az állami szervek így is beleavatkoztak a fölvételbe. Csak azt a jelöltet volt szabad fölvenni, akiket ők név szerint engedélyeztek. Ez számomra nagyon sértő volt. Nagyon rosszul esett,

amikor láttam, hogy tehetséges fiúkat, akár magyar volt, akár szlovák, el kellett utasítanunk, mert valaki valamit valahova írt vagy mondott rá. Csak a kápolnában sírtam el a fájdalommat. A püspökök is tehetetlenek voltak.

Azokban az években jó volt részt venni Budapesten a teológiai napokon, jó volt a magyarországi papokkal találkozni. Abban az időben rengeteg, nyugaton kiadott szlovák nyelvű vallásos könyvet hoztak a papok, köztük én is, Magyarországról. Kezdetből fogva fontosak voltak a kapcsolatok Magyarországgal a teológiai szakirodalom szempontjából. Mondták is a szlovák kollégák: könnyű neked, tudsz magyarul, van miből prédikálnod. A Vigiliát és az Új Embert már kispap koromban előfizettem és olvastam.

Mint előjárót nemegyszer felelősségre vontak, de mindenkit sikerült megvédenem. Ha neveket követeltek, csak a saját nevemet díktáltam be. Fenyegettek, hogy mindent tudnak, mire ezt szoktam felelni: Uraim, Önök sok mindent tudhatnak, de mindent csak a jó Isten tud. Jól esik arra gondolni, hogy pozsonyi szolgálatom idején politikai okok miatt senkit nem küldtek el a szemináriumból.

A lelkipásztori munkát végző paptársaimmal jó volt a kapcsolat. Mind a szlovákok, mind a magyarok meglátogattak. Anyagiilag is támogattak, így tudtam én is segíteni a kispapokat. Pozsonyban is rendszeresen kijártam magyarul misézni a ferencesek templomába. Oda jártak vasárnaponként a kispapok is. Ez volt az egyedüli lehetőség, hogy részt vehessek a magyar nyelvű liturgiában.

A politikai átalakulások után lett jászóvári apát. Mikor lépett a rendbe, hogyan alakult újjá a premontrei rend Szlovákiában, vannak-e kapcsolatai a magyarországi és a nyugat-európai testvérekkel?

A politikai átalakulások kapcsán hagytam el a szemináriumot. Ipolyság mellé Palástra kértem magam plébánosnak. Itt nagyon megszerettem a palóc népet. A nép igényelte és értékelte a pap szolgálatát. Ez egy lelkipásztornak igazi örömet jelent. Itt már fölvehettem a premontreiek fehér ruháját. Sajnáltam, hogy egy év után ott kellett hagynom Palástot, mert apáttá választottak, és hívott a kolostor.

1979-ben lettem premontrei szerzetes, még mint érsekújvári esperes. Mindent titokban kellett tartani. Nagyon óvatosan kellett találkozunk a közösségben. Ha kitudódott volna, hogy szervezkedünk, biztosan elvették volna a lelkipásztori működési engedélyemet, vagy lecsuktak volna. A nyolcvanas évek második felében már kezdett enyhülni a nyomás. A félelem azonban annyira bennünk volt, hogy nem nagyon mertünk hinni a változás lehetőségében. A legbátrabb Márk testvérünk volt, akit Frankovics László néven ismertek. Ő ma is él, a többi rendtag, aki még élt a kolostorban, mind meghalt. Márk testvérünk jelenti számunkra a kontinuitást. Néha beszél a régi időkről: ő tartotta a kapcsolatot a külföldi rendtagokkal. A leghamarább a magyarországi rendtársakkal ismerkedtem meg Győrben, Csornán meg Budapesten. Ők is fölkerestek bennünket. Ma már rendszeres a kapcsolat mind a magyarországi, mind a többi rendtagokkal szerte a világban.

Lehetőségeik szerint segítenek bennünket a kolostor és a templom javításában, amelyet elhanyagolt állapotban kaptunk vissza.

Nagy segítségek jelent számunkra az is, hogy jelenleg hat kispapunk Magyarországon tanulhat a győri, a pannonhalmi és az esztergomi hittudományi főiskolán. Sajnos nem sok magyar fiú jelentkezik szerzetünkbe. Ebben az évben sem tudtunk fölvenni senkit.

A rend nagy hagyományait miként lehet képviselni ma Szlovákiában? Hogyan alakult a rend helyzete Jászóváron és Kassán, mi lett a rend egykori iskoláiból?

Rendünket sokan úgy tartják számon, mint magyar rendet. Az igazsághoz tartozik, hogy mint régen, most is vannak a rendnek szlovák tagjai. A premontreiek minden világrészen megtalálhatók, szép számban vannak Csehországban, Belgiumban és más országokban. Itt Jászón is mindig voltak különböző nemzetiségűek. A régi időkben latinul beszéltek egymás között a rendtársak.

Amikor I. Ferenc császár 1802-ben újra engedélyezte a rend működését Jászón, a felosztatás után (1787-ben II. József betiltotta működését), föltételként megszabta, hogy a jászói premontreieknek gimnáziumot kell fenntartaniuk Rozsnyón, Lőcsén, Ungváron és Nagyváradon. A premontreiek Ungvár helyett Kassát vállalták. Ekkor lett a mi rendünk tanítórend. Nagy megterhelés volt ez a rend számára. Még a 19. században feladták Lőcsét. Az első világháború után Nagyvárad Romániához került. E század első felében Dr. Takács Menyhért jászóvári apát nagy érdeme, hogy felépült Gödöllőn egy gyönyörű gimnázium és diákotthon. Ezt is államosították, akárcsak a kassai és rozsnyói gimnáziumot. E két épület visszaadása folyamatban van.

Hogy mikor kezdenek a premontreiek újra tanítani a volt premontrei gimnáziumok épületében, azt nagyon nehéz lenne megmondani. A rend tagjai, akik papok, különböző egyházmegegyekben plébánosként működnek. A jelenlegi paphiány miatt elég nehéz lenne őket visszahívni működési helyükről, ahol némelyik közülük több plébániát is adminisztrál. A klerikusaink teológiát tanulnak, tehát lelkipásztori szolgálatra készülődnek. Hogy ezután még tanári képesítést is szerezzenek, ez újabb éveket vesz majd igénybe. Ha minden sikerülni fog, iparkodni fogunk felújítani a régi gimnáziumokat Kassán, esetleg Rozsnyón, de addig még néhány évnek el kell telnie.

A volt kassai Premontrei Gimnázium öregdiákjai évente rendeznek találkozót, ezen mindig nagy elismeréssel nyilatkoznak volt tanáraikról. Ők már nyugdíjkorban vannak, és nem tudnának tanítást vállalni, ha sikerülne valamelyik gimnáziumunkat felújítani.

Hogyan tudják ápolni a régi szellemi, kulturális és pasztorációs hagyományokat, például Mécs László emlékét?

Sajnos, nagyon sok év eltelt a gimnáziumok államosítása óta, a körülmények is teljesen megváltoztak. Lehetetlen arra gondolni, hogy ott folytassuk, ahol elődeink kényszerből abbahagyták áldásos működésüket. A rend újabb tagjai, akik az elmúlt rendszer idején titokban léptünk be, csak hallomásból ismerjük a rend hagyományait. Iparkodunk figyelni az idők jeleit, igazodni a most is ér-

vényben lévő elvhez: ad omne bonum opus parati (készen lenni minden jócselekedet elvégzésére). Elődeink nem hagytak ránk kész recepteket. A rend minden tagja más és más helyen működik. Másképp kell szervezni a plébánia életét Lendakon, a Magas-Tátra tövében, ahol vasárnaponként a falu apraja-nagyja, sokan még népviseletben vonulnak a szentmisére, másképp kell dolgozniok a Kassán élő testvéreknek, és megint másképp Paláston vagy Nagyölveden, ahol vannak szlovákok, magyarok, katolikusok, protestánsok. Ezekon a helyeken ugyanis a jászói premontrei rend tagjai működnek.

Mécs László emlékét ápolni nem egyszerű, hiszen a magyar iskolában ma is alig hallanak róla, a szlovák nyelvükben pedig teljesen ismeretlen. A centenáriumot, ahol lehetett, tiszteleggel megünnepltük. A szlovák rendtagok számára Mécs költészete teljesen ismeretlen, költeményeit nehéz is lenne szlovák nyelvre lefordítani úgy, hogy a szlovák nagyközönség is szívesen olvassa.

Milyen kapcsolatai vannak a szlovák klérussal, így a kassai püspökkel, különös tekintettel a magyar katolikus hívők pasztorációjára?

Úgy vélem, a szlovák klérussal nincsenek különösebb problémáim. Többet közülük a szemináriumból ismerek. A rozsnyói püspök urat is. Azért említem őt külön, mert Jászó a rozsnyói egyházmegye területén van. Rendszeresen eljárók a havi rekollekciókra, ahol találkozom az egyházmegye papságával. A rend belügyeibe a püspök atya nem avatkozik be. Ha találkozunk, kicseréljük tapasztalatainkat. Államosított javaink visszaszerzésében nem nagyon tudnak segíteni, a püspök atyák is nehézségekkel küzdenek. Segítséget a jó Istentől várhatunk. Mindenért küzdeni kell. Így volt ez a múltban is.

A mi rendünket nem egyszer kisémmizték. Újból kellett kezdeni. Így volt ez a tatárok, a husziták pusztítása után, így volt ez 1802-ben. A rendtagok a kolostor helyén ázott falakat, tűzvész pusztította templomot találtak. Alig tudtak meghúzódni a kolostor északi szárnyának egy részében. Igaz, akkor sokan segítették őket. Ma más a helyzet. De akinek hivatása van, nem azért lép szerzetbe, hogy a könnyebbik részt válassza, hanem hogy a testvérekkel karöltve próbálja vállalni a nehezét is, a jó Isten segítségével küzdjön, és ne adja föl könnyen a harcot.

A rend legtöbb tagja a magyar katolikus hívőket is pasztorálja. Aki nem tud magyarul, a szlovák hívek között dolgozik. Az apát-ság templomában Jászón vasárnaponként a szentmise állandó részeit latinul végezzük, az olvasmányokat és az evangéliumot szlovákul és magyarul. Szentbeszéd is van mindkét nyelven. Mivel a faluban nincs magyar iskola, a fiatalok inkább szlovákul beszélnek, a legtöbbje még érti a magyar nyelvet. Az idősebb korosztály még szívesen énekel magyarul is, de tud szlovákul is. A templomban ki van téve kölcsönzésre szlovák és magyar imakönyv. Mindenki eldöntheti, milyen nyelven akarja dicsőíteni a jó Istent. Lehetőséget biztosítunk.

*Milyen a magyarság helyzete a szlovákiai katolikus egyházban? Van-e esélye annak, hogy Komáromban sikerül magyar püspökséget alapítani, vagy esetleg jobb lenne, ha néhány magyarlakta egyházmegyében, magyar segédpüspököket nevezne ki a Szent-
szék?*

A Szentatya kassai látogatása és a kassai vértanúk szentté avatása után javult-e a szlovákiai magyar katolikusok helyzete? Milyen feladatok állnak a magyar-szlovák megbékélés előtt?

A magyarok a szlovákiai katolikus egyházban is kisebbségben vannak. Sasvárbán a Szentatya július 1-én a püspök atyáknak említette a magyarokat is. Azt mondta, hogy a szlovák kispapok is tanulják a magyar nyelvet. Sajnos, amikor még a pozsonyi szemináriumban szolgáltam, mást tapasztaltam. A Szentatya nagyon szépen szólt a püspök atyákhoz. Remélhető, ez meghozza áldásos gyümölcsét. Ezért szerintem még sokat kell imádkoznunk. Mulasztásunk ezen a téren nagy veszteséget okozhat

A magyar püspökség megalapítását nem tartom most időszerűnek. Magyar nemzetiségű püspök kinevezését el tudom képzelni. Ez a Szentszéken is múlik. Nagyon fontosnak tartom, hogy a szemináriumokban legyen egyre több magyar kispap. A magyar papok hiánya nagy veszteséget jelent a szlovákiai egyház számára. A magyar katolikus pap el tudja végezni mindkét nyelven a szent liturgiát, vegyes ajkú plébániákon tud beszélni mindkét nyelven. Nagyon jó lenne, ha a szülők úgy nevelnék gyermekeiket, hogy a jó Isten hívására Izaiás szavaival felelnének: „Itt vagyok, engem küldj el” (6, 8).

A Szentatya látogatása Szlovákiában nagy ajándék volt az egész ország számára. Hogy ennek mikor lesz látható eredménye, attól függ, hogy a jó mag milyen földbe hullott.

A magyar-szlovák megbékélés közös feladatunk. Amíg az egyik fél csak vádolja a másikat, addig nem sok eredményre számíthatunk. Nagyon fontos rendezni dolgainkat, és kibékülni a jó Isten előtt. Ha jó úton járunk a jó Isten felé, megtalálom az utat embertársamhoz is. A Szentatya kijelölte az utat a megbékéléshez Poprádon, lelkipásztori látogatása végén:

„Legyen béke házaitekben. Legyen béke szívetekben...Tanuljátok meg elmélyíteni a barátságot és az egyetértést olyan társadalomban, amely különböző kultúrájú és különböző ideológiájú emberekből áll. Inkább arra fordítsatok figyelmet, ami összetart, mint arra, ami szétválaszt, s növekedjenek az igazság keresésében. Találjátok nagyobb teret a barátság számára. Csak a testvéri szeretet az, amely lehetővé teszi, hogy ne zárkózzunk be egoizmusunk falai közé...

Ha a Szentatya szavait megszívleljük, elindulhatunk a megbékélés útján, és iparkodásunk nem lesz hiábavaló.

MEZEI BALÁZS

Menekülők

Filozófiát tanít az ELTE BTK Társadalomtudomány és etika tanszékén. Főbb publikációi között szerepelnek versfordítások, önálló verseskötet, valamint számos filozófiai munka, idehaza és külföldön közreadott tanulmány.

Valamikor úgy tudtam, hogy az emberek már leginkább letelepedett módon élnek: házuk vagy lakhelyük van, de legalábbis otthonuk, mely az otthonok lazán szerveződő halmazában biztos helyet teremt. Az otthonok e halmaza a közösség, melynek összetartó dinamizmusát a közös nyelv nyújtja — nemcsak a kimondott szavakban megnyilvánuló nyelv, hanem a szavakat alkotó mentalitásban, az ezt kifejező gesztikulációs, cselekvési és tárgyi világban megjelenő nyelv. A világot ennek a nyelvnek az otthonából otthonosan szemléltem — minden gondjával együtt biztos világ volt ez, melynek veszedelmeitől maga az otthon, a stabil és helyhez kötött elképzelt otthon óvott.

Az első értetlen pillantást akkor vettem az otthonosnak képzelt világra, amikor választott, távoli otthonából hazatérő nagyanyám egy képet mutatott már fiatal magamnak, melyen az osztrák határ felé menekülő asszonyt lehetett látni 1956 telén: nyakában kendő, a kendőben csecsemő, szabad kezében valami táská vagy batyu-féle. Nem értettem, miről van szó. Nem azt a tény nem értettem, hogy nagyanyám 1956. november végén úgy döntött: felül a határra indul teherautóra két kiskorú gyermekével együtt, hanem azt, hogy mi az egyáltalán: menekülni. Mert ismerős volt ugyan a félelem — a rendőrautó fékcsikorgásától, a fenyegető szavaktól, az irracionális és meg soha nem magyarázott tilalmaktól — de mindez egy biztos és rendíthetetlen otthon külseje volt csupán, mely elől visszahúzódhattam és elrejtőzhettem a biztonságos bensőbe. A világot ezen elrejtettségből nézve felfogtam ugyan, hogy vannak pillanatok és élethelyzetek, amikor menekülni kell, ám maga a menekülés mivolta megfoghatatlanul távoli és mélységében érthetetlen maradt.

Világosan emlékszem, hogy az első élmény, mely valamit mint-ha megsejtetett volna bennem arról, mit is jelent a menekülés valójában, már jócskán felnőtt koromban ért: egy angliai utam alkalmával valamelyik lap címdalán életemben először képet láttam azon vietnami menekültekről, akiket a szabad világban akkoriban neveztek el boat-people-nek: csónakot mutatott a kép, benne életelen vagy halálosan kimerült testekkel. A háttérben az óceán kéréletlen végtelenje.

Azóta nemcsak én, hanem mindannyian többet tudunk a menekülésről. Talán azok is többet tudnak erről, akik látták a bevonuló oroszok elől rendezetten vagy fejvesztve visszavonuló német

és magyar katonákat, s azok is, akik ott voltak a novemberi télben az osztrák határ felé bukdácsolók között. A menekülő katonák ritkán vitték magukkal családjukat, s fegyverüket bármikor elhajíthatták, hogy civil ruhát kerítsenek maguknak. A novemberi bolyongókat pedig meleg sátrak, élelem és gondoskodás fogadta a határ túloldalán. Ezek az alkalmak mintha kivételes események lettek volna — mintha a világegyetem, kisebb üzemzavar elmúltán, rendíthetetlen nyugalommal folytatta volna az otthonosságra épülő emberi világok generálását.

A boszniai menekültek másfélék. Aki arra járt, láthatta az évek óta vigasztalan vagonokban lakozókat Zágráb közelében, s azokat is, akiket hol ide, hol oda irányítottak az országos rendező központok. Láthatta azokat, akik katonai behívó elől nyugat-európai országokban tengődtek alkalmi munkákból, városról városra bolyongva, s olyanokat is, akik hazátlanságuk felett érzett keserűségüket a menekültek helyi szervezeteinek lobogóival igyekeztek elleplezni — avagy megmutatni mindenkinek, aki csak hajlandó volt végighallgatni gyűlölettel, szenvedéllyel, félelemmel telt szövegeiket. Aztán megtörtént, hogy nemcsak bosnyákok és horvátok lepték el tömegesen az utakat, hanem maguk a szerbek is — s éppen ez utóbbiak kényszerültek az igazán hosszú menetelésre. Menetelésük azonban, úgy tűnt, már azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy hamarosan véget érhet a menekülésnek e kortárs tragédiája.

De véget érhet-e végleg és valóban a menekülés? Véget érhet-e akkor, ha látjuk: egyes fajtái között a felismerhetetlenségig elmosódó határok húzódnak? Londonban letelepedett magyar író mondja: Anglia immár valódi hazája, s nem hiszi, hogy helytelenül választott volna menekülésekor — s mindeközben ott, ahol körülötte mindenki angolul beszél, ír verset és filozófiai tanulmányt, ez az író fáradhatatlanul rója gépbe és papírra ez ismeretlen, ázsiai nyelv szavait, akkor és ott aligha érthető kacskaringós logikáját. Ezek a versek és esszék, melyeket választott országában alig ért bárki: vajon nem annak az útnak a folytatása, mely a kétségbeesetten elhagyott otthonból vezetett a menekülve választott idegen felé?

Amikor már évek óta éltem idegenben, valaki rám nézett és azt mondta: olyan az arcod, mint egy menekülté. Igaza volt. S csak akkor döbbsentem rá, hogy nem vagyok egyedül, amikor évek után ismét hazatértem. Mert amit rajtam látott akkori ismerősöm, azt véltem látni a régen nem látottakon idehaza. Csak-hogy az a menekülés, mely az arcokra kiült, nyilván nem az elűzöttké volt; inkább, így hittem, a diktatúra és a szegénység üzőttjeié, amilyenek akkor voltunk. Csak akkor? „A társadalom menekül” — olvasom a napokban az egyik politológustól, aki nem oly régen még gyakran szerepelt a nyilvánosság előtt. „A társadalom menekül, de él.” Igen, menekülve is lehet élni. Éppen

ennek vagyunk tanúi: naponta tucatjával látjuk őket, a nyomor, a szegénység elől menekülőket, de azokat is, akik szakmájuk, hivatásuk, életük céljának konkrét összeomlása elől menekülnek — ismét csak ki az országból, el attól a tájtól, melyben ők is, mint szinte mindannyian, megismerték a gyermekkor menedékét.

Ez az utóbbi típus is ismerős: felbukkannak azután újra, idehaza vagy Amerikában. Nyelvük az akkori magyar nyelv, amikor az országot elhagyták: biztos és ékes magyarság, felhőtlen artikuláció. Ezzel szemben tanult nyelvük rutinjában is gyötrelmes, az érthető fülnek akcentus elárulja anyanyelvüket, s azt a földet Európa közepén; amikor pedig eljön az ősz, s végigsétálnak választott otthonuk nedves avarral borított utcáján, pillanatonként rémlik fel előttük egy másik kor, egy másik utca, egy másik ősz: a helyettesíthetetlen, az ősi, az igazi.

De mi lenne, ha nem abból indulnánk ki, hogy vannak konkrét menekülők, hanem inkább abból: van valami, ami maga a *menekülés*? Tudjuk: nemcsak határokon át menekülhetünk, nemcsak a szegénység, a nyomor elől, nemcsak egy összeomló gazdaság romjai elől, nemcsak a fokozódó hazugság elől, nemcsak egy diktatúrába visszazuhanni látszó, mind erőszakosabb rendszer elől, hanem mindenekelőtt és elsősorban: önmagunk elől. Az önmagunk elől való menekülés rafinált és komplex formáiról eleget mond a modern lélektan — de ha ennek nem hiszünk is maradéktalanul, hihetünk ama beszédnek, mely az őszülőknek az Édenből való meneküléséről tudósít. Ami ebben elmondatik, mintha éppen arról szólna: emberi állapotunk valamiképpen egybevágy a menekedettséggel, s mindazt, amit ebben az életben megtudhatunk, ez utóbbi, kitörölhetetlen emlék keserősége hatja át.

Önmagunk elől menekülni: ez annyit jelent mint elhárítani, hogy szembenézzünk önmagunkkal. Szembenézni önmagunkkal sokkal nehezebb, mint szembenézni a nyomasztó szegénységgel, a politikai erőszak előrevetett árnyékával, vagy a hivatás ellehetetlenülésével. Szembenézni önmagunkkal még annál is nehezebb, amit első nekifutásra gondolnánk, vagy amire könnyed pszichológiai kézikönyvek, hitbuzgalmi irodalom, avagy konfúz ezoterikum hivatkozik. Szembenézni önmagunkkal: csakis eredménye lehet egy hosszú s adott fázisában egyértelműen aligha értékelhető folyamatnak. Mindaddig, míg maradéktalanul nem sikerül önmagunkat megpillantanunk, marad a menekülés, illetve a menekülés és szembenézés delikát egyensúlya, kinek-kinek más és más mértékben. Talán a mózesi szavak — „De arcomat nem láthatod, mert nem láthat engem ember úgy, hogy életben maradjon” — arra is érthetők: saját magunkkal való szembenézésünk véges létünk határai közt maradéktalanul biztosan nem valósulhat meg.

Hasztalan szeretnénk elhessegetni, végül mégiscsak le kell számolnunk azzal a gondolattal, hogy valamiképpen megmenekül-

hetünk magától a meneküléstől. Bármennyire visszás és szána-
lomra indító is azok helyzete, akik a világban valamilyen okból
nem találják otthonukat, magunkban nem kerülhetjük el azt a be-
látást, hogy ha másként, más módon is, de mi magunk is menek-
vők vagyunk — ha másképpen nem, önmagunk elől akkor és
mindig, amikor éppen nem gyakoroljuk a maga teljességében
gyakorolhatatlan önmagunkkal való szembenézést. Ekként tehát
menekvők vagyunk mindannyian, s maga a menekülés — mely
minden menekvésünk vagy a menekülés minden konkrét tapasztalata
háttérében felbukkan — olyan mozzanatnak bizonyul, mely
mintegy kategoriális: létmódot kifejező.

E belátásra felépíthető a menekülés metafizikája: kiindulva en-
nek mítikus megfogalmazásaiból például a *Gilgames-eposzban*, a
Genesisben, a görög drámairodalomban, Ágoston híres megjegy-
zésében a „nyugtalan szívről”, mely mindenkor Istent keresi —
Miltonon, Hölderlinen és Kierkegaardon át elérkezhetünk azon
szerzőkig, akik már kortársunkként hasonló egzisztenciális élmé-
nyeket helyeztek gondolkodásuk egy-egy szeletének középpontjá-
ba. A schopenhaueri akarat, a bergsoni nevetés, a heideggeri
gond vagy szorongás, a levinasi vágy fogalmának új értelmezése
mind helyet kaphatnának e metafizikában. E metafizika ekkor ha-
sonló lehetne a háború azon metafizikájához, melyet Ernst Jünger
nyomán Jan Patocka pendített meg, s melyről Emmanuel Levinas
egyik legmélyebb belátását fogalmazza meg 1961-ben. Miként a
háború, a menekülés is alapvető létezési mód, s azok, akik elva-
kult ideológiaként a vallást az őskor kegyetlen körülményei elől
való menekülésre akarták ráfogni, talán nem is jártak messze az
igazságtól — azon lényeges különbségtől eltekintve, hogy a vallás
és ezáltal az egész emberi civilizáció eredetének tartott menekülés
nem von le semmit az előbbieik értékéből. S kiderülhet, hogy a
menekülés metafizikája maga is menekülésként ragadható meg —
ám másképpen nem is tehetne szert arra az empíriára, mely nél-
kül e metafizika üres spekuláció maradna csupán.

Egy lényeges kérdést azonban mindeddig nem tettünk fel: a
menekülés nem egyszerűen valami elől való menekülés, hanem
valami felé való menekülés is. A novemberi hajnalban az osztrák
határ felé bukdácsoló fiatalasszony talán saját életét mentette,
vagy jobb életben reménykedett maga és gyermeke számára; a
győri halálkamion utasai is valami másban bíztak, mint a nyomor-
úságos fulladásban; az Angliában élő, a kortárs filozófia pompás
palotái árnyékában szilaj-magyarul, magányosan bölcselkedő fér-
fiú el is ismeri; könyvtárát, melyre oly büszke, aligha gyűjthette
volna össze Budapesten. Miközben pedig önmagunktól menekü-
lünk, azt reméljük, különbözhetünk attól, aminek nem szeretnénk
tudni önmagunkat. Menekülésünk tehát valamire céloz: olyan va-
lamire, mely visszatekintve mintha felbukkanna a gyermekkori
védettség emlékében — emlékében, melyet azonban e védettség

elvesztésének keserősége árnyékozik. Az, ami felé menekülünk, nem lehet a gyermekkori védettség semmilyen jövőbe kivetített alakja, hiszen emebben minden az elveszítettség örömeivel keveredik. Ami felé menekülünk, a kategoriális menekvés létmódjának horizontjában metafizikailag van adva, ezen a horizonton merül fel meghatározatlanul, újszerűen és megpillanthatatlanul. Felbukkanása azonban mindenkor a tudás bizonyos eredeti formájában megy végbe, ha formátlanul is, tudottan — mindig spontán, letagadhatatlanul, ám kibonthatóan feltételezve.

Menekvésünk célja, hogy az elveszített otthon után ismét valahol otthonra találjunk. De minden otthonnál erősebb a halál, mely kivet mindenünkből és önmagunkból is — végképp megfoszt attól, hogy önmagunkkal szembenézzünk. Várhatjuk-e tehát, hogy a halálon innen lelhetünk igaz menedéket — hogy kategoriális menekvésünk metafizikai célja ugyanabban a közegben bukkan fel, mint amelyben menekülésünk megtörténik? Alig hiszem. Az, amire menekülésünk voltaképpen a maga eredendő mivoltában irányul, nem a jobb élet, nem is drága könyvek gyűjteménye, még csak nem is olyan körülmények összessége, melynek közepette hivatásunknak élhetünk. Az, ahova menekülünk, valami sokkal több mindezeknél, és sokkal több annál is, amit menekvő értelmünkkel minden további nélkül felfoghatunk. Egyet tudunk róla spontán bizonyossággal: befogad.

A PRO-LIFE MOZGALOM KIÁLTVÁNYA

A világ összes kontisense pro-life mozgalmainak vezetőiként képviseljük különböző fajú, kultúrájú és vallású férfiak és nők ezreit, akik aktívan elkötelezték magukat az emberi élet ügye mellett. Óriási felelősségünk tudatában intezzük a következő nyomatékos figyelmeztetést és sürgős felhívást az emberiséghez: a harmadik évezred közeledtével az élet és a halál között folyó küzdelem válságos szakaszához érkezik. Szolidaritásban II. János Pál pápával, aki az *Evangelium vitae* kezdetű enciklikájában az *Élet örömhírét* hirdeti, mindenkit óva intünk attól, amit a Szentatya nagyon helyesen a „halál kultúrájának” nevez.

Ahová csak tekintünk, a halál kultúrája mindenütt kíméletlen harcot vív az emberiség ellen. Szolgái gazdagok és hatalmasok, aktívak a kormányokban, a médiában, az oktatásban és az iparban. Áldozataik a leggyengébb és legártatlanabb emberek — a magzatok, a nők, a szegények, a betegek, a fogyatékosok és az idősek.

I. A halál kultúrájának fenyegetése

1. Az emberiség figyelmeztetésére a leghatározottabban elítéljük a halál kultúrájának praktikáját.

Megsemmisítik az ember élethez való jogát. Enélkül a jog nélkül az emberi „jogok” csak a hatóságok által adományozott jogokra szűkülnek le.

Figyelmen kívül hagyják, illetve csúfot űznek a férfiak és a nők azon elidegeníthetetlen jogából, hogy az életet továbbadják.

Az Egyesült Nemzetek kairói, koppenhágai és pekingi nemzetközi konferenciáján egyes nemzetek megpróbálták ráerőltetni a többiekre egy nemzetközi abortusz-„jogot” (vö. a Szentszék a konferenciákhoz fűzött *Fenntartások* című írásával).

A fogamzásgátló és abortusz-„iparral” szoros kapcsolatban álló népességszabályozási szervezetek szüntelenül az emberek kiküszöbölésén (eltüntetésén) és nem a szegénység problémáinak megoldásán fáradoznak.

Egyre jobban terjed a férfiak és nők sterilizálásának a gyakorlata, sokszor a köz-

egészségügyi intézményekben, nemegyszer emberek félrevezetésével, különösen a szegényebb néprétegek körében.

Az olyan szerek, mint az RU486 nevű tableta, valamint a terhesség elleni „vakcinák” a kémiai abortuszok előretörését jelentik, melynek során ártatlan emberek millióit megszárolják le névtelenül.

A kémiai abortusz egyben méginkább a nőkre hárítja a bűn terhét. „Felmenti” a férfiakat a felelősség alól az emberiség elleni bűntettben.

Ma már szinte lehetetlen különbséget tenni a fogamzásgátlás és az abortusz egyes formái között. Minden férfinak és nőnek joga van tudni, hogy elpusztítja-e meg nem született gyermekeit. Joga van ahhoz is, hogy tájékozottassák a káros „mellékhatások”-ról is.

Az embrió-kísérletek, valamint a mesterséges megtermékenyítés bizonyos módszereinek alkalmazása során meg nem született embereket pusztítanak el, ami végső soron az emberi élet iránti tiszteletet ássa alá.

A fiatalokat életellenes szexuális felvilágosítással „bombázzák” mind az iskolában, mind a médiában, sőt már magukban az iskolákban is abortusz-szolgáltatást kínálnak nekik egyes klinikák. A szülők jogairól, illetve felelősségéről senki nem beszél.

Egyes országokban az abortusz legalizálásával elterjedtek a csecsemőgyilkosságok, melyek különösen a kislányok és a sérült gyermekek élethez való jogát sértik meg.

Miután a halál kultúrájának szolgái elterjesztették az abortuszt a világban, most módszeresen az euthanázia engedélyezését vezetik be sok országban. Most már mindnyájunkat fenyeget ez a halál, a fogyatékosok és idősek pedig félelemmel és szorongással tekintenek a jövőbe.

A halál kultúrájának ugyanezen ügynökei fáradoznak a népesség eugenetikai szempontból való szabályozásán. Ehhez felhasználják a szelektív abortuszokat, a csecsemőgyilkosságot, az euthanáziát és nemsokára már az ember genetikai kódjának szabályozását is.

2. A halál kultúrája teljesen félreérti az emberi személy valódi természetét, tagadja a személy veleszületett méltóságát. A zsidó-keresztény hagyomány egyértelműen megmu-

ta tja a személyre vonatkozó igazságot, ezt II. János Pál pápa ki is hirdette az *Evangelium vitae* című enciklikában. Ezen igazság feledésbe merülése világméretű etikai válsághoz vezetett, és szélesre tárja a kaput az emberiség elleni bűnök előtt.

II. Az élet evangéliuma: Felhívás cselekvésre

E fenyegetések láttán felhívással fordulunk minden, az emberi életet szerető emberhez, hogy aktívan vegyen részt az élet és halál közötti küzdelemben. Különösen az alábbi módokon cselekedjünk:

Tanítsuk az igazságot az emberi személyről, hirdessük minden ember jogainak és veszületett méltóságának igazi természetét.

Tegyünk erőfeszítéseket arra, hogy mindenhol visszaállítsák a meg nem született, a sérült és idős élet hathatós és egyértelmű jogi védelmét.

Nyújtsunk nagyobb megelőző segítséget az abortuszt fontolgató nőknek, szolgáltatásokkal támogassuk a gyermeket váró édesanyákat, és együttérzően gondozzuk az abortuszon átesett nőket.

Neveljük a férfiakat arra, hogy felelősséget vállaljanak, támogatva az új életet hordozó nőket.

Biztosítsunk hospicegondozást a haladóknak, különösen azoknak, akiket egyébként euthanázia fenyegethet.

Próbáljunk jogi védelmet teremteni az olyan egészségügyi dolgozóknak és gyógyszerészek lelkiismereti szabadságának, akik a halál helyett az életet választják.

Biztosítsuk az egészségügyi dolgozók bioetikai képzését, valamint a pro-life szakemberek bioetikai információkhoz való hozzáférést.

Védjük törvénnyel minden ember genetikai identitását.

Alulról jövő kezdeményezés formájában terjesszük a termékenység-szabályozás természetes módszereit, és küzdjünk méltányos anyagi támogatásért ezeknek a tudományosan igazolt módszereknek további kutatására.

Jussanak hozzá a pro-life mozgalmak is méltányosan a médiához, legyen végre vége a hazugságnak, az elfogultságnak és a tények hamis bemutatásának.

Segítsük a szülőket azon joguk gyakorlásában, hogy tiszta és hűséges szeretetre neveljék gyermekeiket a családban.

Törekedjünk arra, hogy a gyermekek és fiatalok szisztematikus pro-life nevelésben részesüljenek a lehető legfiatalabb korokban a családban, aztán az iskolákban és az ifjúsági mozgalmakban is.

Toborozzunk fiatalokat pro-life tevékenységre és oktatási-nevelési projektekre.

Tájékoztassuk a nyilvánosságot azokról a pénzügyi érdekeltségekről, melyek a halál kultúrájából profitra tesznek szert.

Leplezzük le a népesedéssel kapcsolatos hamis ideológiákat, és mondjuk ki az igazságot a halál kultúráját terjesztő szervezetekről.

A népesedési problémák és a népesedéspolitikai megoldható valódi igazságossággal, nemzetközi szolidaritással és fejlesztéssel, valamint a termékenység-szabályozás természetes módszereivel, ha nyomós ok van rá. A „népesség-robbanás” helyett inkább a „demográfiai tél” fenyegeti komolyan az olyan népeket, ahol több a koporsó, mint a bölcső.

Felhívunk mindenkit, aki beleakadt a halál kultúrájának hálójába, hogy törjön ki belőle! Bármilyen becsületes is legyen, nem jobb azoknál, akik századunk ama kegyetlen ideológiáit szolgálták ki, melyek milliók halálát okozták. Kérünk téged: válaszd az életet!

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik fáradhatatlanul az emberi élet védelmének nagy-szerű ügyét szolgálják. Különösen köszönjük II. János Pál pápának az *Evangelium vitae* című enciklikában adott tanítását, mely a legkülönbözőbb vallású embereknek is inspirációul szolgál.

Köszönjük a Család Pápai Tanácsának, hogy összehívott minket erre a történelmi jelentőségű Pro-Life Világkongresszusra. Kövessék ezt országok és regionális kongresszusok, ahol összehangolják és megerősítik az összes pro-life mozgalom különféle és egymást kiegészítő erőfeszítéseit.

Nagy örömmel újítjuk meg elkötelezettségünket az *Élet Evangéliuma* iránt, mely gyönyörű és felszabadító. A mostani válságos időben mindenki hívunk, hogy csatlakozzon hozzánk Isten drága ajándékának, az emberi életnek védelmére.

*A Pro-Life Mozgalmak III. Világkongresszusának
Részvevői*

Róma, 1995. október 2-4.

JÓZSEF ATTILA TANULMÁNYOK ÉS CIKKEK 1923—1930

1958-ban jelent meg József Attila műveinek az a kritikai kiadású kötete, mely értekező prózai írásait gyűjtötte egybe. A kötetet Szabolcsi Miklós gondozta. Szinte legendás kötet volt ez mind a benne szereplő írások érdekességét, mind pedig a magyarázatukul szolgáló jegyzetek ideológiai elfogulatlanságát tekintve. A József Attila-kutatások azonban sokat haladtak előre az azóta eltelt harminchét évben: sok, korábban ismeretlen szöveg került elő, a pályakép belső rajzolata is teljesebbé és pontosabbá vált. Többet tudunk József Attila irodalmi bírálatainak, polemikus és elméleti írásainak háttéréről és keletkezési körülményeiről. Mindez indokolta és szükségessé is tette egy új kritikai kiadás megindítását. Ennek első kötetét vehetjük most kézbe: pontosabban szólva mindjárt két könyvet, mert az egyik az eredeti szövegeket, a másik az őket magyarázó jegyzeteket foglalja magában.

A szöveggondozást ezúttal Horváth Iván végezte egyetemi szerminaristáinak segítségével, a magyarázatokat, tartalmi jegyzeteket pedig Tverdota György írta. Alighanem övé a nagyobb érdem, hiszen az ő évtizedes kutatásai alapján alakult ki a közreadott szövegek időrendi sorrendje is, ő jött rá például arra, hogy a korábban *Esztétikai töredékek* címen ismert írások nem 1930 után, hanem 1930 előtt keletkeztek, ami több szempontból is új értelmezési lehetőségeket vet föl. Az egyes szövegekhez készített jegyzetei sokszor tanulmány hosszúságúak, s a legújabb kutatások eredményeit foglalják össze.

A két ismert, szakmailag széles körben tisztelt irodalomtörténész kitűnő munkájával kapcsolatban mégis fölvetődik egy kérdés, melyet talán még e rövid recenzióban is szóvá kell tennünk. József Attila életműve, úgy látszik, nem tud megszabadulni az örökös ideológiai, politikai átértelmezések, „korszerűsítések” hullámaintól. Évtizedekig folyt a vita arról, hogy mennyire volt marxista és kommunista, kizárták-e a pártból vagy csak „lehagyták”. A 80-as évek utolsó harmadában aztán — az akkori idők szemlélmének megfelelően — új feltevés fogalmazódott meg: se nem zárták ki, se nem hagyták le, hanem ő

maga lépett ki a pártból, s közeledett ahhoz az állásponthoz, mely inkább a szociáldemokratákat jellemezte. A korábbi marxista, szocialista, kommunista, szociáldemokrata József Attila után most aztán mintha új értelmezés keresné a kifejezést e kötetben, s fölvilan a „liberális” József Attila képe. A Századunk című folyóirat is liberális folyóiratként szerepel a magyarázatokban, holott radikális lap volt, s szerkesztője, Csécsy Imre Magyar Radikális Párt néven alapított pártot. Liberalizmus és radikalizmus nem azonos fogalmak, s nem egymás színónimái a történettudomány és politikatörténet szótárában. De nem is ez a lényeg, hanem az, hogy végre bele kellene nyugodni abba, hogy József Attila egyszerűen József Attila volt. Se versei, se értekező prózai írásai nem szorulnak rá az utókor még oly jószándékú, új és új politikai átmagyarázására. (*Osiris*)

KENYERES ZOLTÁN

AMA KEGYELEMNEK MENNYEI HARMATJA

A 17. századi puritanizmus irodalmából

Bátran állíthatjuk, hogy a Harmat Kiadó egyik legszínvonalasabb kiadványát veheti kézbe az olvasó. A kötet az erdélyi protestantizmus jeleseinek gondolatait gyűjti össze breviárium-szerűen. Az első református megújulás tanai az angliai egyetemekről hazatérő vándordiakok (peregrinusok) révén kerültek az érdeklődés homlokterébe. Olyanok népszerűsítették mint Apáczai Csere János, Tolnai Dali János, Köleséri Sámuel, Medgyesi Pál vagy Pápai Páriz Imre. A puritanizmus tisztább, egyszerűbb hitéletet, kérlelhetetlen erkölcsiséget hirdetett, és megtalált lelki békét ígért cserébe. Ezt az etikai alapvetést tematikusan mutatja be az új kötet. *A bűnről, A megtérésről, A kegyelemről* szóló fejezetek közé a mindennapi élet problémáit számba vevő passzusok ékelődnek be: *A kísértésről és a félelemről, A szenvedésről*. A nyelvi szépségekben bővelkedő írások korántsem hangos erkölcsi dörgedelmei vagy száraz bűnlajstromok, hanem az emberi természet alapos ismeretén nyugvó, humorral és a hit derűjével teli alko-

tások. Balogh Judit fiatal miskoli történész rendkívül izgalmas utószót helyez válogatása végére. A 17. századi Erdély politikai és kulturális közegére irányítja a figyelmet, kiemeli a peregrinus-mozgalom jelentőségét, rávilágít a kálvini reformáció és a puritanizmus eltérő vonásaira, hangsúlyozza a szellemi mozgalom fő érdemét: a közoktatás reformját. A kötetet a szerzők életrajza, szómagyarázatok és az idézetek lelőhelyének pontos megadása zárja, ezzel is segítve az érdeklődőket a további kutatásban. A művet egyaránt haszonnal forgathatják irodalomtörténészek, nyelvészek, teológusok, pedagógusok vagy a korszak illetve az erkölcsi kérdések iránt érdeklődők. Kézdivásárhelyi Matkó István a vétekre csábító tíz fő dolog egyikének a következőt tartja: „A haszontalan és bűnre csalogató, fajtalan könyvek olvasása.” Az *Ama kegyelmek mennyei harmatja* nem tartozik ezek közé...

SÁLI ERIKA

KÁLLAI KATALIN: VERONAI CÍMLAPSZTORI

Lehet írni a tragédiák tragédiájának tartott, nevezett Hamletről, bármelyik megjelenítésről mindössze huszonzét és fél sornyi kritikát? Miért ne lehetne, ha így kívánja a lapstruktúra, de mindenekelőtt akkor, ha aki ismertetőt, kritikát ír, az tud, képes zsebkendőnyi helyen minden lényeges mondandót velünk, olvasókkal közölni. És Kállai Katalin ezt tudja, erre képes. S nemcsak azért, mert így kívánja a szerkesztőségi regula, hanem sokkal inkább, mert tud pontosan, lényegretörően, érzékletesen fogalmazni. S ezt éppen úgy tanúsítja a Károlyi Mihály utcai Kamrabeli *Hamletről* írt ismertetője (megjegyzendő: a kötetben található még két *Hamlet*-kritika, az egyik harminc, a másik harminchárom sornyi!) mint a negyvenegynéhány írás legtöbbször, melyek a magyar színjátszás 1991 és 1994 közötti időszakából nyújtanak egyféle szubjektív, de ugyanakkor kritikusra óhatatlanul jellemző tárgyszerűséget mutató objektív keresztmetszetet. Kállai Katalin kötetbe rendezett, választott szövegeit egyszerre jellemzi némi megilletődés, amit szerencsésebb lenne talán mind a színházzal, mind pedig a kritikáirással alázatnak tekinteni, mondani, s ugyanakkor jellemzi ezeket a kritikusi megszólításokat a megértés szándéka, az, hogy a

véleményformáló elsősorban megérteni szeretné a művészek, a művészet szándékát, s ezt — némi kritikusi szó kíséretében — szeretné olvasói felé közvetíteni. Következésképpen az alázat, a kíváncsiságigény mellett a közvetítéstudat fontosságára is felfigyelhetünk ezekben az írásokban, melyek szelíd, kulturált formában, pontos szóval leírnak, élénk tárnak s ugyanakkor bírálják is. A kötet kritikáinak egyharmada Shakespeare műveinek legújabb magyar értelmezéseiről szól, tudósít, felkínálva az olvasónak azt a csábító lehetőséget például négy *Hamlet*- vagy három *Romeó és Júlia*-kritika alapján érdekes összehasonlításokat tegyen, s így színházlátási horizontját tágítsa. Kritikakötetről lévén szó a kritikát se kerüljük meg: szívesebben venném, ha mondjuk a *Tóték* bohóc-változatáról meggyőzőbb magyarázatot, alaposabb elemzést nyújtaná a kötet, mert a mű jelentősége és a koncepció szokatlansága ezt joggal igényelné. Megérné. (*Széphalom Könyvműhely*)

GEROLD LÁSZLÓ

MOHÁS LÍVIA: ÍRÓ OLVASÓNAPLÓ

A könyv címe alighanem azt a sokaktól — írók, esztéták, lélekbúvárok által — végig gondolt, szavakba öntött igazságot vallja magának, éli tovább, miszerint a mű visszahat alkotójára, vagyis ezúttal az olvasónapló is „írja” az írókat. Az ilyen írói olvasónapló nyilván nyitottságával tűnik ki, sokrétűségével, hajlékonyságával — s aki Mohás Lívia hat esszéjét figyelmes szeretettel, alakulni hajlandó lélekkel, vitázó kedvvel végigkíséri, nem is csalódik. Műfaji értelemben ugyan a könyv kétharmadát kitevő első írás, az igazi írói jegyzőfüzet, élménybeszámoló, és a *Körbenjáró idő* ugyancsak erősen tagolt második fejezete sem felel meg az esszé klasszikus kívánalmainak — de hát a szerző nem is szabályszerűségéről nevezetes. Szereti a szokatlan, a párhuzamos, az erőfeszítést igénylő okfejtéseket, meditációkat. Mindezt mindig láttató erővel, képszerűen, ötletesen. Ha ő un egy könyvet (épp mondjuk Umberto Eco híres regényét, *A rózsza neve* címűt, akkor azt úgy unja, mint egy rejtvényűságot, s ha a regényírás és a pszichológia rokonulásairól töpreng, bátran beveti az „újlemős agy” kifejezést.

Mohás Líviának szép számmal akadnak irodalmi és lélektani szerettei. Borgesről vagy

Jungról le nem venné a tekintetét. Írói tehetségéről az olvasók, pszichológusi szakképzettségéről a páciensek — talán inkább: a beszélgetőtárs szenvedők — állították ki a diplomát (a pszichológusit persze az Eötvös Loránd Tudományegyetem is). E kettős tehetség szívesen enged a bölcs, a kellően rugalmas indíttatásoknak, még inkább kedveli azonban a magányos szellemi viaskodás próbatételét, illetve a nyilvános vitaszituációt. Bárkit-bármit olvasson is, közvetlen tárgya mögött rendre fölsejlenek olyan végsőbb kérdések, mint a szeretet szorongatása, az abszolútum keresése, a rossz csábítása. Az író az érzékek szabad jogait nem a bűn, hanem épp az isteni rend teljessége érdekében perli vissza — önerőből is, a Szentírásra vagy egy mai teológusra hivatkozva is. Egyik futamának címével szólva, tudja, hogy „nem minden mérhető” — viszont tudja azt is: az ember számára igencsak kívánatos tetteinek, döntéseinek, hitének, létintenzitásának „mérhetősége”, az önismeret, illetve mások és a világ ismerete — annak érdekében, hogy a sokismeretlenes világegyenlet újabb és újabb kérdéseit folyamatosan legyen bátorságunk föltenni.

Szikkadt lelkeknek nem ajánlható az *Író olvasónapló* bátor csapongása. Bátor csapongóknak ajánlható, hogy Mohás Livia új, idősíkváltogató, érdekes párbeszéd-regényébe, a *Theodorába* is belemélyedjenek. (*Új Kilátó*)

TARJÁN TAMÁS

OLASZ SÁNDOR: AZ ÍRÓ ÖNTŐFORMÁI (Nyugat-európai minták Németh László regényszemléletében)

Olasz Sándor könyve hiánypótló munka. A szerző új szempontból vizsgálta az író életművét: a nyugat-európai regény hatását mutatja be Németh László műveiben és regényszemléletében. Az író világirodalmi tájékozódásáról e tárgyú írásai vallanak: a műfaj minden fontosabb újdonságára reagálnak, így például Woolf, Joyce, Proust, Duhamel, Powys, Gide, Huxley stb. írásaira is. Ezek közül a Gide-esszé emelkedik ki — írja Olasz Sándor. Ezzel a kérdéssel két fejezet is foglalkozik, nemcsak Németh László Gide-ről alkotott nézeteit fejti ki az író, hanem Gide Dosztojevszkij-képét is elemzi, hiszen a francia író

modernizmusát Dosztojevszkij befolyásolta. Így fény derül a két író Dosztojevszkij-képének különbségeire: Gide számára Dosztojevszkij az action gratuit atyja, míg Németh László számára a nem szociológiai gyökerű lélektaniség megteremtője. Hiányzik viszont ennek az igen fontos különbségnek a továbbgondolása: hogyan viszonyul végül Németh László a modern regényhez, az új törekvések integrációja mennyiben tekinthető sikeresnek? Tulajdonképpen elmozdul-e az író által teremtett regénymodell az általa eszményített móríci realizmustól a modernizmus felé? Az előszó felveti ezt a kérdést, észreveszi a regényírói elmélet és gyakorlat kettősségét: „...számon tartja a regényforma módosulását, s regényírását is ezt figyelembe véve alakítja. Ám ez a gyakorlat minden újdonsága ellenére sok tekintetben eltér a »regénylázadás« (Szerb Antal kifejezése) formabontó törekvéseitől — de valójában nem olvashatunk határozott állásfoglalást. A szerző utal ugyan Németh regényszemléletének ellentmondásosságára, például Németh szerint a móríci alapra ráépíthetők a modern törekvések, vagy — ami talán a legproblematisabb: a modern regény széthulló emberképét lehetséges egy teleologikusan épülővel helyettesíteni. Ezek az ellentmondások jól jellemzik Németh László regényeinek kétarcúságát, azonban a szerző nem szentel kellő teret ezeknek a kérdéseknek. Az életmű szembesítődik ugyan a kortárs nyugat-európai regénnyel, s a hatások, ihlető források feltárása kétségtelenül hiánytalan (a szerző részletesen kimutatja Gide, Dosztojevszkij, Proust, Martin du Gard, Powys, Mauriac egyes műveinek hatását az *Emberi színjáték*, az *Iszony*, a *Gyász*, a *Bűn*, az *Utolsó kísérlet* című regényekre), azonban mindez megkívánná a konzekvenciák levonását is. Nem hangsúlyozódik kellőképpen a regénypoétika és az emberkép közti összefüggés, pedig ez kínálkozó szempont lehetne a hatások értékelő rendszerezéséhez. Hiányzik a recepció mindenkor torzító hatásának tudomásulvétele is. Nem mindegy, hogy például Proust hat-e nagyobb mértékben vagy a nálunk aránytalanul nagyra értékelt Powys? Melyik regénymodell inspiráló hatása volt erősebb, melyiké gyengébb? A kritikai attitűd hiánya miatt a feltárás igényes munkája szükségképpen csonka marad. (*Új Forrás Könyvek* 1995)

LIPTAI CSILLA

NEMES NAGY ÁGNES— LENGYEL BALÁZS: A TÜNÉKENY ALMA

„Azt gondolom — már elég régóta —, hogy voltaképpen mindenki költő. (...) Mindannyian kivétel nélkül tele vagyunk kifejezetlen tudattartalmakkal, érzelmek és alig gondolatok feszültségeivel, verstorzókkal és verscsírákkal (...). Nemes Nagy Ágnes, a költő kezdi így bevezető tanulmányát, mintegy mesterségét árusítva ki mindannyiunknak. Kedvet teremt ezzel az olvasáshoz.

A kötet első felében Lengyel Balázs a költő korábbi tanulmányait gyűjtötte egybe. Tizenhárom költő tizenkilenc alkotása válik mindenki számára foghatóvá. „Mégis úgy látszik, megvan az emberiségben az a rejtett, az a bűvópatak tulajdonság, ami eltűri és hordozza a költészetet.”

A versekről az esszével újabb primer irodalmat teremtő író nem a tudomány elsodró folyónyi büszkeségével, inkább a bűvópatak alázatával tanít és visz el a költészet óceánjához.

Lengyel Balázs kilenc költőhöz fűz magyarázatként egy-egy írást. Célja: a minden korban, így századunkban, annak egyes évtizedeiben is különböző módon eleven költői nyelvet érthetővé, közérthetővé tenni, olvasóközelbe hozni. A költőket, akik „Tört soraikban — mintha csak lusták volnának a papírt becsületesen teleírni — megannyi rejtvény, zűr, értelmetlenség húzódik meg. És amit nem értünk, nem fogunk fel, ami megállít, nehézséget okoz, az többnyire bosszantó.”

Bosszankodásunk békés olvasássá, csendes, közös elmélkedéssé szelődül, ha kezünkbe vesszük a Jelenkor kiadó szép tipográfiájú könyvét. (Pécs, 1995)

KISS ANTAL

GYÁRFÁS ENDRE: SZÓLÓHEGYI VARÁZSLAT

Végre egy regény, amely nem arról szól, milyen nehéz és kockázatos regényt írni. Gyárfás Endre nekirugaskodik a történetnek, s hogy próbára tegy az olvasót, két szálon vezeti a cselekményt, két régi barát sorsát mutatja be, néhol a detektívregényekre emlékeztető izgalmak beiktatásával (nem negatívum: Babits *Kártyavár*ában is vannak ilyen beütések), a szálakat hol közelítve, hol távolítva

egymástól, s a regény végén az időtlenségbe emeli hőseit, mintegy jelezve: örök emberi kérdésekkel szembesülünk, s a hiteles választ egy másik dimenzióban találhatjuk meg.

A hagyományos kritikusi illemszabályok szerint el kellene mondanunk a regény cselekményét, és a megoldásáról kialakított véleményünket, ám ezzel megfosztanánk az olvasót a történetben rejlő feszültség izgalmaitól, s megfosztanánk attól a lehetőségtől, hogy kialakítsa saját álláspontját, miközben válaszol, vagy válaszolni próbál a mű nyitott kérdéseire. Inkább hát jelzésszerűen utalunk néhány olyan elemére, mely időszerű is, elgondolkodtató is.

Milyen az igazi barátság? — Ez a regény egyik legélesebben exponált, s miért tagadnánk: vészesen időszerű kérdése. Aki korunk antropológiai jellemzőivel foglalkozik, döbbenet tapasztalja, hogy egyéb alapérzéseinkkel együtt hogyan módosul a barátság fogalma is, miként válik az érzés érdekektől átszőtt tettetessé. Gyárfás Endre azt mutatja meg, hogy a kihűlt barátságok is felparázslanak, s a régi barátok paradox tettekre is képesek, hogy megőrizzék egymás iránt érzett érzelmeik tisztaságát.

Újra meg újra előbukkan a regényben korunk egy másik nyitott kérdése is: elég szilárd és teherbíró-e a család? A regénybeli családok nem ilyenek. De a családhoz tartozás tudata, az elvesztett kapcsolatok iránt tanúsított sóvárgó vágyakozás mindvégig áthatja a hősök gondolkodását. Hogyan válhatnak az ideálképek megélt valósággá? — ezzel a felelős döntést kívánó kérdéskomplexummal is szembesít az író.

És végül, de nem utolsósorban: milyennek kell lennie a szeretetnek? Ez megint olyan kérdés, amelyről nem beszélni kell, hanem életünkkel válaszolni rá. Helyes-e a regény két főhősének felelete? Kétkedem, de lehet, hogy az olvasatomban a hiba.

Talán helytelen egy érdekes regénnyel kapcsolatban túlzottan kiemelni az erkölcsi problémákat, s nem megírásának módjáról szólni s az írói szándékról és megvalósulása módjáról értekezni. Meggyőződésem szerint Gyárfás Endre sokkal rutinosabb író, semhogy ezeket a mesterségbeli kérdéseket kellene elemeznünk vagy méltatnunk. Minden jó műnek üzenete van. Engem e regény arra készítetett, hogy ezeken töprengjek el, s nyilván senkinek sem árt, ha végiggondolja őket. (*Cserépfalvi*)

RÓNAY LÁSZLÓ

LABICHE: GYILKOSSÁG VILLÁSREGGELIVEL

A színháznemzedék, amely immár csaknem negyedszázada indította el a maga színházi forradalmát — Kaposvárott, Szolnokon, Kecskeméten — mára színházvezetővé vált. Az ifjak pályájának egyengetése az egyik legfőbb feladatuk, ily módon egy-egy saját rendezésük minősége is nagyobb súllyal esik latba, hogysem a jó—nem jó egyszerű kategóriába sorolhatnánk, hisz tanítványaik, ifjabb művésztársaik minőségérzékére, alkotói attitűdjére, stílusára is hatást gyakorolhat. A Székely Gábor vezetésével jó éve indult Új Színház munkáját e hasábokon is megkülönböztetett figyelemmel kísértük, már csak azért is, mert a magyar színházművészet kiválóságai vállalkoztak arra, hogy sikerre viszik a színházat. Vártuk az Új új bemutatóit, és Székely Gábor *Don Juanja*, e fájdalmas haldoklástörténet a szétpergő, kiszikkadt világban, be is váltotta várakozásunkat, s a többi előadásukban is tehetség csillant.

Idén az Új Színház könnyed, francia komédiával kezdte az évadját, s ez a legszomorúbb hír az indulásuk óta. A főrendező Ács János maga ügyeskedte színre Eugène Labiche bohózatát, *Gyilkosság villásreggelivel* címen. Az Udvaros Dorottya, Széles László főszereplésével futó előadásban van egy-két nem túl elkoptatott ötlet, színészi tudás és gyakorlat, azon túl már csak az unalom, ha nem a szégyenteli cipőorrnézés, aminél rosszabb színházban aligha történhet. A tömegcikké silányított sztori még kibírható lenne valahogy, a mulattatás módja az, a „franciás” pipiskedéstől kezdve a közhelyszerűségen nem túllépő kosztümökig, amely a színpadi opuszt oly méltatlanná teszi. Csak remélhetjük, hogy a már nem olyan új társulat levonja az eset konzekvenciáit. Várjuk az Új Színház új bemutatóit.

KÁLLAI KATALIN

KONRÁD GYÖRGY: VÁRAKOZÁS

Az elmúlt években megjelent hasonló jellegű gyűjtemények után ezúttal 1993-94-ig terjedő időszak publicisztikáit, esszéit, naplórészleteit vehetjük egy kötetben kézbe. Ha éppen csak belekukkantunk a könyvbe, akkor is

azonnal szembeötlik, hogy a szerkesztés két szembenálló pólus feszültségében történt.

Noha az írók túlnyomórészt 1993-94-ben keletkeztek, időnként a hetvenes-nyolcvanas évekből származó — talán évekig íróasztalfiókban szunnyadó — művek közé csöppen az olvasó. Ezen időjétekből finom biztatás árad a további várakozásra. Talán mert ez lenne a hosszú élet titka. Kívánni azt, ami valóban bekövetkezik. Jól gazdálkodni véges mennyiségű várakozásainkkal. A sors rulettasztalán némelyeket biztos kombinációban megjátszani, némelyekkel merészen kockáztatni. És hogy egy-egy kirándulás után, melyet a nyolcvanas évekre teszünk, milyen mértékben relativizálódnak a kilencvenes évek nehéz várakozásai.

A másik póluspár Konrád György magánéleti és közéleti önmege. Pontosabban, a politizálni nem szerető karakter és a túl sokszor politizálásra kényszerülő állampolgár. Az ok Közép-Európa hajlama, hogy egy-két emberöltő alatt többször is teljesen új életet akarjon kezdeni. És így azt nevezi forradalmárnak, aki nem akar mást, mint valamit kezdeni a régivel is. Ezért léssen az önmagából alig kilépni óhajtó, otthonülő polgárból forradalmár. A betekintés a magánszférába érhetőbbé, talán érhetővé teszi Konrád György — sokszor elkeseredett vitákat kiváltó — közéleti szereplését. A polgár nem szívesen támad, de időben kezd el védekezni. Mert a polgár csaknem tudja, mit akar.

Mindezekből következően olvashatunk a szerző magánvárakozásairól: a szeretett asszony, gyerek, barátok, munka, öregedés, halál tekintetében, felváltva közvárakozásaival, a zsidó önazonosság, asszimiláció, üldözések, kisebbségi kérdések, találkozások Antall Józseffel, külföldi előadások, lépések a polgári-asodás felé, az egyéni szabadságjogok, katonakötelezettség, kenderálszentség, Pen Klub, Demokratikus Charta témáival — és mindez a Balaton északi partjáról, Hegymagásról nézve, vagyis végeredményét tekintve; megnyugtatóan sub specie aeternitatis.

Önmeghatározásában az író titkos világi szerzetes, ádáz individualista, miközben nincs felette más, csak a csillagos ég. És mindenekelőtt nagy várakozó. Most éppen mindennél jobban vár „még egy bosszantó és elbűvölő szabad akaratot”. Vagyis? (*Pesti Szalon*, 1995)

RÉVÜTI KÁROLY

D. T. ÚR X-BEN (Tanulmányok és dokumentumok Déry Tiborról)

Déry Tibor életművének egyik legavatottabb kutatója, Botka Ferenc szerkesztésében jelent meg a Petőfi Irodalmi Múzeumban a fenti címmel rendezett tanácskozás anyaga, melyet a szerkesztő által sajtó alá rendezett hatalmas dokumentumanyag (az író levelezése Pfeiffer Olgával, Oravecz Paulával és Kunsági Máriával) egészít ki.

Vannak írók, akiknek személyisége és műve túlságosan is korhoz kötött. Déryről nem azért állíthatjuk ezt, mert leragadt korában, s azzal együtt merül feledésbe, hanem mert kora hosszú ideig makacsul a saját igazolását olvasta ki alkotásaiból, s amikor az író megtagadta kora rontó szellemiségét, bőrtönbe zárták. Az írónak aligha használt *A befejezetlen mondat* és a *Felelet* körüli nagy hűhó, s még inkább gyanakvást kelt iránta a magyar irodalomban nem túl járatos, gyakran hamis előfeltevéseit igazoló Lukács György méltánylása. Pedig Déry — még ha olykor erős hatások érték is — igen jelentékeny író volt, s kötelességünk ébren tartani, megtisztítani életművét, amelynek — mint minden írói életműnek — vannak mély és magaslati pontjai is. (Az előbbieket közé tartozik mint Ungvári Tamás is írja a *Képzelt riport...* amelynek magva az amerikai pop-fesztivál teljes félreértése, jogos fenntartásaink lehetnek önéletrajzi ihletésű könyve, az *Ítélet nincs* kapcsán is, de a *Niki* — amelyet Pomogáts Béla elemez — és a *Szerelmem* vitathatatlan remeklései.) S vannak felfedezésre váró területei életművének, mint például nagyobb méltánylást érdemlő lírája, amelyről Bori Imre szellemes elemzését olvashatjuk.

Aki vele találkozott, talányos személyiségnek vélte, vannak akik szerint szerepet játszott (aligha csak egyénisége predesztinálta erre, a kor sem kedvezett az egyeneseknek, megingás nélkülieknek). A dokumentumok azért különlegesen érdekesek, mert ezekben sokszor kenődzés nélkül tárulkozik föl, bár az olvasóban olykor azért fel-felsejlik az az érzés, hogy néha kicsit túl patetikus, máskor kevesebbet mond, mint amennyit gondol, de az vesse rá az első követ, aki levelében nem követ el ilyesmit.

Déry tavaly óta ismét az érdeklődés homlokterébe került. Csak örülhetünk ennek, hiszen az elfogulatlan tudományos kutató tevékenység nyomán egyre élesebb fényben láthatjuk hiteles arcképét. (*Petőfi Irodalmi Múzeum*)

RÓRAY LÁSZLÓ

ENIGMA

A magyar irodalmi folyóirat-kultúra — a közhiedelemmel ellentétben és a kétségtelenül viszonylag szűk olvasótábor ellenére — manapság igen magas színvonalú, s jobbára képes ellensúlyozni a könyvkiadás nehézségeit és nehézkességét. Ami — főként források híján — nem lát napvilágot könyv alakban, azt közread(hat)ják a folyóirat-oldalak. Ebből a helyzetből eredően folyóirataink egyre gyakrabban és egyre koncepciózusabban törekszenek arra, hogy lapszámaik tematikus, könyvszerű egészeket alkossanak. Ebben az indokolt és eredményes igyekezetben néhány hagyományosan nívós orgánump, valamint a hat-nyolc éve alapított, de máris elsőrangú folyóiratok mellett az új irodalmi lapok tartanak az élen.

Az utóbbiak sorába tartozik a *Enigma* is. Az *enigma* szó köztudottan »rejtvény«, »talány« jelentésű. Eddig csupán néhány negyedévi lapszámot (periodikumot) megmért új orgánumpunk mélyszürke borítóján hordozott fekete címbetűre utal is a talányosságra, rébuszosságra, rejtélyességre: az *Enigma* cím egyik betűje mindig világosabb folt, pusztán körvonal marad. Ki kell találnunk, hogy mindig az a betű, amelynek „helyi értéke” azt mutatja: az esztendőn belül hányadik lapszámot tartjuk a kezünkben.

Az *Enigma* — melyet sokoldalú ifjú bölcsész szakember, Markója Csilla jegyez főszerkesztőként — művészetelméleti folyóirat. Nem irodalmi tehát. Az irodalombarátoknak azonban sem a „talányosság”, sem az átfogóbb megjelölés miatt nincs okuk aggodalomra abban az értelemben, hogy az irodalom is egyenrangúan beletagozódik a folyóirat elméleti, esztétikai, ontológiai tájékozódásába, a történetiséget is föl vállaló modernségébe, etikai, filozófiai összképébe, a művészettörténetnek és műkritikának primátust biztosító szellemiségébe. Az 1995-ös 1. számot például Tandori Dezső, 2. számát Marno János szonettkoszorúja vezette be: az egyik legtalányosabb, legtökéletesebb műfaj egy szabálytalan és egy szabályos mestermunkája. A két szerző a folyóirat meghatározó egyénisége. Rajtuk kívül nyilván másokra is számítanak majd a legjobbak közül — szembe-tűnő viszont, hogy kiváltképp a fiatalokban, a legműveltebb pályakezdőkben bíznak. Szerzőik bemutatásakor Georg Büchner és Schein Gábor, Immanuel Kant és Pálfalusi

Zsolt a lehető legtermészetesebben kerülnek egymás mellé.

A *fenség*, a *fenséges* kérdésköréről való elmélkedések, a Hívószó rovat, a művészet és az emberség maximalitásának, illetve minimalitásának kitapogatása, egy-egy kiemelkedő lírai vagy epikai közlemény, a fordítások elsőrangú színvonala és a lapszámok vizuális komponáltsága jellemzi az Enigmát. Az önismeretre és tág horizontú századvégi műveltségre törekvő igényes olvasó javára válik, ha negyedévenként betekint a posztmodernnel is kacérokodó, de átfogóbb orientációjú Enigmába, mely megérdemli, hogy a jelenleginél nagyobb ismertségre tegyen szert. A rangja már megvan.

TARJÁN TAMÁS

MICHAEL DONHAUSER: KÉRVÉNY A RÉTHEZ

A József Attila Kör műfordító sorozatában jelent meg Michael Donhauser verseskönete.

Sajátos természeti jelenség ez a vékony könyvecske. Található benne hat bodza-vers, „Jelképet alkotva, mégis honfoglalás nélkül, mégis búcsút véve: nincsenek alapok, csak alapvető szeretet”.

A szentferenci természetszeretet 20. század végi megvalósulását találhatja az olvasó, megszólal a reggel, a csend, a kő, a hó, a kert, a szilvafa, az éjszaka, s mindegyik mögött ott bujkál az embert, a társat, önmagát, Istent megtalálni, megismerni és megszeretni vágyó költő, aki Rilkrét idézi: „Akkor is, ha nem akarjuk, Isten érik”.

Impressziók, vágyak, álmok, realitások, vívódások, tömött sorok, hiányos sorok, vers jellegű tördelés, naplórészlet, prózavers, megannyi meglepetés, melyről a válogató és fordító Szíjj Ferenc ezt írja a nyolcvan lapos füzetecske végén: „A növény magyarázat. Ahogy nő, egyre több magyarázat egyre kisebb, pontosabb, cáfolat, kiegészítés, következtetés. (...) így minden a helyére kerül, önmagát jelenti csak, de nem kötelezően, közelítőleg. (JAK-Jelenkor Műfordító füzetek, 1995)

KISS ANTAL

MAGYARY-KOSSA GYULA: MAGYAR ORVOSI EMLÉKEK

A művelődéstörténet természeténél fogva a kultúra egész területét átfogja és értékeit számon tartja. Ezt bizonyítja az 1929-ben, hat-

vanhat éve megjelent s most impozáns reprint kiadásban újra olvasható nagy munka is, Magyary-Kossa Gyula egyetemi tanár, akadémikus művének eddig napvilágot látott három kötete. Íme, néhány fejezetcím: *Orvosi gyakorlat a régi Magyarországon; Régi magyar sebészekről, gyógyszerészekről, gyógyszerházakról; Madách Imre orvosi és betegségei*. Hiszen a betegség végigkíséri, nemegyszer meghatározza életünk alakulását. Így az orvostörténet betegségtörténet is egyszersmind. E munka is vizsgálja tűnt idők súlyos betegségeit, megjelenési formáikat, koronként változó kezelésmódjaikat. Megismerkedhetünk híres emberek betegségeinek részletes leírásaival, Madách mellett a Mátyás királyt „megműtő” sebésszel, Bethlen Gábor halálának körülményeivel, Kisfaludy Károly, Deák Ferenc „kórisme”-leírásaival, Tompa Mihály, Wesselényi Miklós diagnózisaiával is. Két erénye bizonyosan van ennek a jeles munkának: az adatok gazdagsága, filológiai kezelése, alkalmazása, valamint a 19. századi nemes stílus hagyományokra épülő veretes, olykor szépirodalmi erejű magyar nyelv. A kötetekről Kosztolányi Dezső 1932-ben így írt a Pesti Hírlapban: „Valójában csak az lehet nagy és tudományos, ami emberi. E könyvek írója tisztában van ezzel. Levéltárakból kiemelt néhány mondatot, s áttekésítí, megeleveníti. Anyagát nem szűrki el, de nem is színezi túl. Szóval történelmet ír, a legnemesebb értelemben, művelődéstörténelmet”. (*Hogf editio*, 1994–95)

PÁLMAI KÁLMÁN

TAMÁS ISTVÁN: ANNO DOMINI 1985—1995

Azokról a történelmi változásokról, amelyek a nyolcvanas évek közepén indultak meg és mára teljes mértékben (ámbár nem annyira és nem úgy, ahogy szerettük volna) átalakították az ország életét, könyvtárnyi irodalom jelent meg, tudós közgazdászok, történészek, politológusok művei. Bevallom, ezeknél én többre becsülöm és szívesebben olvasom az írói naplójegyzeteket, krónikákat, kommentárokat. Most például Tamás Istvánét, aki *Anno Domini 1985—1995* címmel jelentette meg egy évtized naplójegyzeteit. A szerző ismert író, újságíró, korábban napilapokban és az azóta szomorú módon megszüntetett Új Tükör című hetilapban adta közre riportjait, színikriti-

káit, tévé-jegyzeteit, s 1988-ban *A pápa és a császár* címmel egy drámája is a közönség elé került. Vidéken, habár nem elvonultan él: Badacsonytomajban, festőnő feleségével, Udvardi Erzsébettel, akinek egyházművészeti munkássága a Vigilia olvasótáborában is ismert.

Tamás István naplójegyzetei egy évtized hazai és külföldi eseményvilágát tekintik át, s kommentálják, mindig józan kritikával, olyan embernek a nézőpontjából, aki az emberi tisztességet, az erkölcsi biztonságot és műveltséget tartja fontosnak és nem a mindenkori politikát, amellyel szemben érthető bizalmatlansággal viselkedik. Minden apró eseményre felfigyel, s mindig rokonszenves empátiával kommentálja az irodalmi-művészeti élet vagy akár a körötte mozgó falusi kisvilág dolgait. Könyvéből életszerű kép bontakozik ki arról a tíz esztendőről, amelyhez mindenkinek volt személyes köze, hiszen mindannyiunk életét átforgatta. Naplója tulajdonképpen az úgynevezett „rendszerváltás” emberi nézőpontból megírt bensőséges története. (Új Horizont, Veszprém)

POMOGÁTS BÉLA

LUDWIG WITTGENSTEIN: ÉSZREVÉTELEK

Wittgenstein nem sokat és főleg nem szívesen publikált. Egyik legfontosabb műve, a *Filozófiai vizsgálódások* is csak halála után egy évvel, 1951-ben jelent meg, noha már 1949-ben készen volt. Fiatalkori alkotásának, a *Logikai-filozófia értekezések* zárómondatához híven hallgatott. (Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.) Némely, közben papírra vetett gondolatát (vagy akár egész gondolatrendszert) — nyomdakész állapotba hozva — eleve az utókornak szánta, másokat viszont szigorúan megsemmisített. Az *Észrevételek* — más, egyéb Wittgenstein halála után megjelent, eleve nem publikálásra készült írások mellett (Zettel, *Levelezés Russell-lel*, *Moore-ral*, *Keynessel*, stb.) — a korszellem gyökeres megváltozásának köszönhető nyomdába kerüléseket. (Hallgatni pszichológiai eset.) E kor kíváncsi Wittgensteinre, annak ellenére, hogy nem hisz neki.

A kötet szerkesztését G. H. von Wright vezette Wittgenstein mintegy tizenháromezer oldalnyi kéziratos hagyatékából. Előszavában Wright némi magyarázatot is ad a válogatás szempontjaira, vagyis hogy tartalmi csopor-

tosítás helyett a kronologikus rendet választotta, valamint kimaradtak Wittgenstein személyes jellegű feljegyzései. A megoldás bírálható, hiszen az eredeti, gondolati összefüggéseikből sokszor kiszakított mondatok esetenként az érthetlenségig homályosodnak. Viszont aligha vonható kétségbe Wright szerkesztési eljárásának szakszerűsége, hiszen Wrightnak nemcsak fontos Wittgenstein művek megjelenését köszönhetjük (például *A bizonyosságról*), valamint nem csupán rendszeresen előszavakkal bocsátotta útjukra Wittgenstein életében nem publikált műveit, hanem éppen az *Észrevételek*hez hasonló jellegű wittgensteini hagyatékat is ő rendezte (többedmagával) sajtó alá. (Zettel 1967; *The Wittgenstein papers* 1969; *Letters to Russel, Keynes and Moore* 1974 stb.)

Az *Észrevételek* végül 1977-ben jelent meg, majd 1978-ban új jegyzetekkel kiegészítve ismét. 1914-ben kezdődik azzal, hogy hallgatjuk egy kínai artikulátlannak tűnő boggyorgását, és 1951-ben záródik egy megjegyzéssel Freud kiváló stílusáról, sajnálatosan a nagyság jelei nélkül. E két dátum között kell feszülnie majd mindennek, ami (aki) Wittgenstein. Az *Észrevételek* kapcsán felmerülő kérdések: Kinek az alkotása (a mondatok írójéé, vagy a mondatok sorrendbe tevőjéé)? Filozófia vagy szépirodalom? Kezdhet-e vele valamit az olvasó Wittgenstein filozófiájának ismerete nélkül? A válaszokat maga Wittgenstein adja meg egy 1948-ból származó mondatában: „Amit az olvasó maga is megtehet, azt hagyj az olvasóra. (Atlantisz, 1995)

RÉVÜTI KÁROLY

IRODALOMTÖRTÉNET — IRODALOMÉRTÉS

Kilián István, Demeter Júlia, Czibula Katalin, Szántó Gábor András, Vilček Béla, G. Komoróczy Emőke, Dukkon Ágnes, Hubert Iláikó, Széplaki György, Druzsinsz Ferenc, Cs. Varga István, Á. Seréy Éva tanulmányai.

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanárképző Főiskola Karának kiadásában megjelent tanulmánykötet írásait a látszólag formális jegyen túl — hiszen a szerzők mindannyian az intézmény Irodalomtudományi Tanszékének munkatársai — bizonyos szemléleti hasonlóság is egymáshoz fűzi: az értekezések szinte magától értetődő és meggyőző formában szólnak az irodalmi

közlésfolyamat, azaz az író—műalkotás—olvasó (értelmező) hármasságának sokrétű és dinamikus kapcsolatrendszeréről.

A szerzők nemcsak szakmai értelemben vett névumokat mutatnak fel; a tárgyyszerűség és pontosság mellett az írások legnagyobb erénye az értelmezés szabadsága iránti nyitottság, legyen szó — a teljesség igénye nélkül — a megszokottnál ellentmondásosabb Petőfi-személyiségrajzról, a magyar műveltség a nemzetudat alaprétegéhez tartozó Arany-művek mitopoétikai elemzéséről, avagy Radnóti *Nem tudhatom...* című versének a keresztény eszmeiség felől is tükröződő jelentéstartalmairól. Ugyanakkor a magyar iskoladrámáról és iskolai színjátszásról szóló tanulmányok is sajátos hangsúlyeltolódást mutatnak: a dokumentumok feltárása és megjelentetése befejeződött, s a szerzők a színjátékelmélet, aínház-, sajtó- és mentaltörténet friss szempontjait és fogalmait használva bizonyítják a pozitivisták tárgyyszerűség továbbvitelének ezredvégi lehetőségeit.

A gyűjtemény figyelmes áttanulmányozásával az olvasó előtt egymás kutatási eredményeit figyelemmel kísérő, önmagára igényes és a különböző, olykor meglepően merész olvasatokra fogékony szellemi-oktatói műhely képe is kirajzolódik.

A külső megjelenésében is vonzó, könyvesbolti forgalomban hozzáférhető kötet Cs. Varga István és Vilček Béla szerkesztők munkáját dicséri.

KOSZTOLÁNCZY TIBOR

BÁNYAI JÁNOS: TALÁN ÍGY

Ha címet kellene választani az alábbi kis ismertetőhöz, ezt írnám fölé: *Valami más*. Ezzel a mondatértékű két szóval fejeződik be Bányai János írása Balassa Péter *Halálnapló* című könyvéről, amely nem regény, nem filozófia, hanem — valami más. Mondjuk, a kettő szerencsés keveréke. Mint Bányai írásai, amelyek nem hagyományos kritikák és nem hagyományos tanulmányok. Illetve ezek is, azok is. Bizonyosságai annak, ahogy egy értő, nagyon képzett és nagyon szenzibilis olvasó látja az irodalmat, a regényeket, novellás-, verses- és tanulmányköteteket. A könyveket. Olvasó és szakember, aki így éli át olvasmányait. *Talán így* — vallja kötetének címeiben ő maga. S ebben a két szóban minden, ami lényeges, benne van: a kételkedés és a megszólalás

igénye. A felelősség vállalása és helytállása azért, amit mond, amiről tájékoztat, amivel hozzásegíthet a művek megértéséhez, interpretációjához és az ítéletalkotáshoz. Ami a kritika dolga. Úgy, ahogy Bányai János Rónay Györgytől tanulta, attól a kritikustól, akinek kritikusi „képessége és fogalmazása” azért jelent követendő utat, mert a „talán” jegyében formálódott, arra figyelmeztet, hogy a kritika, készüljön „bármilyen alapossággal és körültekintéssel, mindig csak a feltételezéshez juthat el.” Így sikerült(het) legteljesebb mértékben megérteni a művet, elérni, hogy a „kritikában maga a mű a szólaljon meg.” Ha ez sikerül, akkor a kritika teljesítette feladatát, miközben felszámolta önmagát — mert mindig a mű fontos és nem a kritika, az író és nem a kritikus! —, „értékkategóriái valóban létkategóriákká mélyültek.”

A kritikának ezt az örökös úzottságát, „vesszőfutását” — amiről a kötet zárótanulmánya szól — mutatja be Bányai János huszonhárom példán. Olyan írásokban, amelyek egyrészt jelentős magyar írók-költők (Márai Sándor, Vas István, Mándy Iván, Mécsöly Miklós, Nádas Péter, Orbán Ottó, Böndör Pál) munkásságának egy-egy szeletéről, illetve fontos, Szilágyi István, Kertész Imre, Bodor Ádám, Grendel Lajos, Rába György, Petri György, Tandori Dezső, Rakovszky Zsuzsa, Balla Zsófia, Balassa Péter, Kántor Péter, Cs. Gyimesi Éva, Beck András, Tillmann J.A. névvel jegyzett könyvekről készültek. S kivétel nélkül egyéni hangnemet, hozzáállást, szemléletet, kérdésselvetést és fogalmazási módot példáznak. Annak meggyőző bizonyítékai, hogy az irodalmat, irodalmunkat *talán így* — is — lehet értelmezni, átélni. (*Forum Könyvkiadó, Újvidék*)

GEROLD LÁSZLÓ

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: LÉLEK ÉS TENGER

Halkszavú, a természettel és a szépséggel bensőséges viszonyt kialakító, érzéseit egyszerűen közlő lírikus volt Bárdosi Németh János. Alázatosan szolgálta az emberarcú irodalom ügyét, költészete saját vigasztalása is volt. Hagyatékában két gépírástól kötete maradt kiadatlanul, az egyik önéletrajzi szonettek, a másik egyéb kiadatlan verseit tartalmazta. A kettőből állított össze egyet Tüskés Tibor, a dunántúli líra legjobb ismerője, nép-

szerűsítője. A posztumusz verseskönyv nem gazdagítja új vonásokkal a költő arcképét, de kusza világunkban jóleső érzéssel idézhetjük vissza emberséges, tiszta érzésekben bővelkedő világát. (*Pannónia Könyvek*)

STAHL ERVIN

KENYERES ZOLTÁN: IRODALOM, TÖRTÉNET, ÍRÁS

Ha idegen bolygóról érkezvén tájékozódni akarnék a magyar társadalom, irodalom és az ezek leírásával foglalkozó történettudományok iránt, ezt a könyvet tápláltatnám a memóriámba. Az emlékezet, a múlt ismerete és tudata ugyanis előfeltétele annak, hogy az emberi tudat meghaladhassa a tárgyi világ mindennapisága általi meghatározottságot. Kevésbé heideggeriesen fogalmazva — az emlékezet feltétele a szabadságnak. Csak az az ember szabad, akinek tudomása van a rabságról, aki felismeri börtönének rácsait, emlékezik rájuk, mégha sokszor nemcsak valóságos korlátokról, hanem a tudományos megismerés határaitól van is szó.

Kenyeres Zoltán nemzeti és kulturális koncepciók, ideológiák rácsai között és mögött él, fejlődő történelmünket és irodalmunkat világítja meg a tudat szabadságának fénypásmájával. Azért helyes e metafora használata, mert eközben nem törekszik a pozitivistá hagyományok extenzív teljességére, nem összefüggő irodalom- és irodalomtörténettudomány-fejlődéssel szolgál, csupán a valóság egy-egy szegmentumán — mintegy modelleken — mutatja be az adott kor főbb jellegzetességeit. Ily módon tükröződik a 19. századi nemzeti klasszicizmus eszmeisége a Horváth János műveiről, irodalmi gondolkodásmódjáról szóló tanulmányban, így ad szinte teljes képet Lukács György ellentmondásokkal terhes bölceleti fejlődésének példáján a két világháború közötti baloldali eszmeáramlatok fejlődéséről majd továbbéléséről 1947 után, s így jelenik meg az akadémiai irodalomtörténet szervezése és kiadása körüli

vitákban közelmúltunk ideológiák által determinált történelme.

E fősorolás természetesen nem teljes, ahogyan Kenyeres Zoltán szóban forgó műve sem törekszik erre, ám a szellem fény sugarában megmutatják rejtett alakjukat az irodalmi formák, láthatókká válnak a fő eszmei áramlatok, a magyar irodalom olyan alakjaira vetül fény, akik a tudományosság álcája mögé rejtőzve irányították az irodalom és az irodalomtörténet fejlődését. A szerző, miközben széles európai tudomány- és eszmetörténeti folyamatokban gondolkodik, nem sajnálta a fáradságot, hogy intézeti lektori jelentéseket bújjon, kézzel írott jegyzőkönyveket nézzen át, összeállítsa az akadémiai irodalomtörténet jövőjével foglalkozó MSZMP Elméleti Munkaközösségének martonvásári ülésén résztvevő tudósok névsorát stb. (Hasonló szellemben folytak Kenyeres Zoltán 80-as évek eleji egyetemi előadásai is, ahol egyszerre lehetett hallani a 20. századi magyar irodalom olyan háttérbe szorított alakjairól, mint Szabó Dezső vagy Tormay Cecile, s a modern irodalomelméletek legújabb törekvéseiről.)

Szólnunk kell arról is, miként nyerek el méltó helyüket e tanulmánykötetben a 20. századi magyar irodalom perifériájára szorított alkotói: az újholdasok, a független irodalmi gondolkodásmód sokáig magányos donquijotéi — mint Rába György vagy Rónay György —, valamint a nekik megjelenési teret biztosító fórumok, többek között a Vigilia is.

Amennyiben a reflektálást mint az irodalmi emlékezet megnyilvánulását tekintjük az irodalomtudomány fő feladatának, úgy elmondhatjuk, hogy az irodalom tudományos reflexiójának nem kevésbé tudományos reflektálásával állunk szemben e kötetben, amelynek hozadéka nemcsak az, miként látta az irodalomtörténetírás az irodalmat, hanem korunk Husserl és Heidegger óta egyik legfontosabb problémájára, a tudomány módszertani kérdésére is megkísérel gyakorlati választ adni. (*Anonymus*, 1995)

KISS SZEMÁN RÓBERT

SOMMAIRE

- ENDRE J. NAGY: La fin d'un «État social prématuré?»
 ■ La déclaration de l'Église catholique et luthérienne allemande sur la situation économique et sociale en Allemagne
- BALÁZS SCHANDA:: La condition matérielle du fonctionnement de l'Église
- JÁNOS PILINSZKY: Écrits inconnus
- DOROTTYA SZÁVAI: Péché et prière. La poésie de János Pilinszky
- LAJOS GREDEL: Prose
- BALÁZS MEZEI: Les réfugiés

INHALT

- ENDRE J. NAGY: Das Ende des „frühgeborenen Wohlfahrtsaates“?
 ■ Das Wort der deutschen katholischen und evangelischen Kirche zur wirtschaftlichen und sozialen Lage in Deutschland
- BALÁZS SCHANDA: Die materielle Grundlage des Wirkens der Kirche
- JÁNOS PILINSZKY: Unbekannte Schriften
- DOROTTYA SZÁVAI: Sünde und Gebet. Die Dichtung von János Pilinszky
- LAJOS GREDEL: Prosa
- BALÁZS MEZEI: Flüchtlinge

CONTENTS

- ENDRE J. NAGY: The end of the „premature welfare state“?
 ■ The pastoral letter of the German churches about the social and economic situation of the country
- BALÁZS SCHANDA: The financial sources for the church's activity
- JÁNOS PILINSZKY: Unpublished writings
- DOROTTYA SZÁVAI: Sin and prayer in the poetry of János Pilinszky
- LAJOS GREDEL: Short story
- BALÁZS MEZEI: Refugees

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, HORÁNYI ÖZSÉB, KISS SZEMÁN RÓBERT, MORVAY EDIT

Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, MOHAY TAMÁS, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024; Nyomás: VESZPRÉMI NYOMDA RT. Felelős vezető: Fekete István igazgató

Lapunk megjelenését a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány támogatja

Szerkesztőség: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 117-7246; telefax: 117-7682. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP. VII. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1000,— Ft, fél évre 500,— Ft, negyed évre 250,— Ft egy szám ára 95,— Ft. — Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15) vezetett 11100104-1971941402 sz. számláján. Ára: 35,— USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 95 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- József Attila tanulmányok és cikkek 1923–1930
- Ama kegyelemnek mennyei harmatja
- KÁLLAI KATALIN Veronai címlapsztori
- MOHÁS LÍVIA Író olvasónapló
- OLASZ SÁNDOR Az író öntőformái
- NEMES NAGY ÁGNES–
LENGYEL BALÁZS A tünékeny alma
- GYÁRFÁS ENDRE Szőlőhegyi varázslat
- LABICHE Gyilkosság villásreggelivel (az Új Színházban)
- KONRÁD GYÖRGY Várakozás
- D.T. úr X-ben
(Tanulmányok és dokumentumok Déry Tiborról)
- Enigma
- MICHAEL DONHAUSER Kérvény a réthez
- MAGYARY-KOSSA GYULA Magyar orvosi emlékek
- TAMÁS ISTVÁN Anno domini 1985–1995
- LUDWIG WITTGENSTEIN Észrevételek
- Irodalomtörténet – irodalomértés
- BÁNYAI JÁNOS Talán így
- BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS Lélek és tenger
- KENYERES ZOLTÁN Irodalom, történet, írás

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Gerold László, Kállai Katalin, Kenyeres Zoltán, Kiss Antal, Kiss Szemán Róbert, Kosztolánczy Tibor, Pálmai Kálmán, Pomogáts Béla, Révüti Károly, Rónay László, Sáli Erika, Stahl Ervin és Tarján Tamás

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A magyar szociális helyzet keresztény szemmel (hozzászólások és vita)
- A magyar kereszténység változásai az elmúlt évtizedekben
- A kultúra esélyei és válsága
- A kisebbségek kollektív jogai
- Az Egyetemes Katekizmus magyar olvasata